

Sie **W A R S C H**
 Summala Armust / Kozi /
 Goti nink Wendine Kun-
 ningas / Subr Würst Somemaal / Her-
 tog Konis / Eesti / Lihwlandi / Careli /
 Brämi / Währedi / Tettini Pomri / Kassubi
 nink Wendi Maal / Würst Kügis / Iffand
 ülle Ingrima nink Bismar / kui ka Walz-
 grabw Keint äres Beteri Maal ; Tüliti /
 Clewe nink Pergj Hertog ic. Anname
 tãda / et meie kül hä Kõmbede ja sündiwa Usja Ul-
 lespiddamisse Summala Kirkus nink Koggodus-
 ses sijn meie Kitis nink Iffamaal / so monne Nas-
 ta eest olleme lastnut walnis kirjotada / nink
 Trütkis weljaminna omma Kirko Sädust / kum-
 mast meie Rõmo nink wägga hä Mele ka kule-
 me / et keikes Paikus se möda sannakuhjalikkult
 ellatare. Agga et sesamma sees sedda ürpeine on
 sädut / mis keikentamist Kirko Usja on / ja et mit-
)o(2 te

Rässi-Ramat

Kumma sisse on kokkopantut /

Kuida

Summalatenistust / **W**rist-
 likko Kõmbede nink Kirko - Wiside ka
 meie Ma Koggoduste sees peap peeta-
 ma nink techtama.

Sädut Kokolini Sinnaš ue Kirko.
 Sädust möda selle 1693.
 Aastal.

Tallinna Linna
 Riiklik Arhiiv

Trüfftitut Tallinnas selle 1699. Aastal

Christow Brendekesset /
 Ramato: Trüfftarist.

Der du das Heil des menschlichen geschlechtes am holze des creuze
 Ke sinna se Onno fest Junimesse sugkust ristisambas
 fõst zugerichtes auff dz da der todt her entspreßte war / solte wider ent-
 ollet walnistanut / erh kusst se surma tousnut ollis / pidde selle
 stehen das Leben durch Christum unsern Herren.
 tousma se ello / lebbi Christum meie Iffanda.
 Wie auff alle Sontrag.

Auff Ostern.

Wortlich es ist billich und recht / und ist heilsam /
 Lõddest se onkõbus ninc digke / ninc on Snnio /

1. Corint: XIV. v. 40.

Reif

2/1995

Eesti raamatust

minevikus Kyra Robert,
 Liivi Aarma, Urve Sildre, Lea Kõiv,
 Mihkel Volt, Abel Nagelmaa,
 Tiiu Reimo, Felix Oinas

olevikus ja tulevikus Uno Liivaku,
 Tõnu Koger, Marju Kõivupu, u,
 Lea Lumi, Kersti Naber, Mare Ilus,
 Kaarin Viirsalu, Elna Hansson

Eesti Rahvusraamatukogu
Eesti Raamatukoguhoidjate
Ühing

2/1995

Toimetuse kolleegium: A. Nuut,
R. Olevsoo, E. Rannap, K. Tammaru,
U. Tõnnov, T. Valm, A. Valmas

Tegevtoimetaja/Editor Ene Riet
Toimetaja Maire Liivamets
Keeletoimetaja Tiina Vilberg
Tehniline toimetaja Mirjam Jürna
Fotod: Teet Malsroos
Ervin Sestverk
Kaanefoto: Ervin Sestverk
Tallinna Linnaarhiivi raamatuid

Address/Address:
EE 0100 Tallinn
Tõnismägi 2
Eesti Rahvusraamatukogu
"Raamatukogu" toimetus
tel. 459 128
fax 372+2/453334
372+6/311410

Raamatu kohta on öeldud väga erineva tähendusvarjundiga mõtteid, sest igal lugejal on oma hinnang, igäüks mõistab ja interpreteerib loetut oma elutunnetuse, hariduse, lugemuse ja küllap isegi elatud aastate tasemelt. Aga just raamat on aidanud talletada inimkonnal kultuuri tema imepärasuses ja sellest osa saada. Teame, et nimelt raamat avab kõigile võrdsed võimalused - teadmiste maailma.

Tänavu ent tasub meelde tuletada, et eestikeelse raamatu iga ulatub juba neljasaja seitsmekümne aasta taha, ehkki tõestusmaterjalina on raamatuteadlastel esialgu vaid Wannadt-Koelli katekismuse järelejäänud lehed aastast 1535.

Kunagi väga ammu oli lapse esimeseks ja armsaimaks raamatuks aabits ja võibolla inimese viimaseks piibliraamat, mille peale asetati vanad ja väsinud käed. Kui palju on mahtunud ja mahub tänagi nende kahe nimetatud raamatu vahele kirjasõna ja väljaandeid? Rariteetseid, tarbelisi ja luksuslikke ning mõttetuidki oma sisukandvuselt. Kuid kõik kirjalikud ülestähendused kuuluvad meie rahvuskultuuri ja on nõnda meile vajalikud. "RK" täidab oma kohustust raamatu ees ja keskendub käesolevas numbris rahvustrükise 470 aastasele käekäigule ja saatusele, mis on olnud sama keeruline, kuid vaimult püsiv nagu me endagi lugu ja kulg. Olgu peale, et alguse juures seisid võõrast soost inimesed - sakslased, rootslased jt. Nüüd jätkame oma teed ise.

Avaveerg: Uitmõtteid raamatu osast Eesti kultuuriloos	Kyra Robert	4
Me tõus ja langus – ühes raamatuga!	Anne Valmas	5
Ring ümber Eesti varasema trükisõna	Liivi Aarma	6
Varasematest eestkeelsetest Piiblitest Rahvusraamatukogus	Urve Sildre	9
Haruldane eesti keel haruldases trükises	Lea Kõiv	11
Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu raamatuid:		
“Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat” - 300	Mihkel Volt	14
Tähtteos eesti aabitsa arenguteel	Abel Nagelmaa	15
Õpetus on see iva ehk kon om tuu lumpj, kon kunna’ umma’?	Marju Kõivupuu	17
Rootslased ja nende trükisõna Eestis 1944. aastani	Tiiu Reimo	20
63 eesti raamatuharuldust Chicago raamatukogus: Napoleoni vennapoeg [Louis-Lucien Bonaparte (1813-91)] kogus eesti väljaandeid	Felix Oinas	24

* * *

Raamat ja rahvaste kultuuriviljakus	Uno Liivaku	25
Eestikeelne trükis Tartu Ülikooli Raamatukogus	Mare Ilus, Kaarin Viirsalu	28
20 aastat tööd eestikeelse haruldase raamatuga		
Tartu Ülikooli Raamatukogus	Elna Hansson	30
Sundeksemplar - rahvuslik mälu või hankimisallikas	Kersti Naber	33
Raamatute kirjastamisest tänases Eestis	Tõnu Koger	34
Raamatumess Tallinnas	Lea Lumi	36
Eesti ISSN keskus teavitab	Silvi Metsar	37
Eesti perioodika 1994 (statistika)		37
Eesti ISBN keskus		38
Eesti raamat 1994 (statistika)		38
Eesti rahvaraamatukogud 1994 (statistika)	Heli Priimets	38

KATALOOGIMINE

Uut raamatute kataloogimises	Ene Vilipus	39

MÄLESTUSED

[Kaja Noodlast]	Hain Tankler	40
Ühe raamatukoguhoidja minevikunoppeid	Kaja Noodla	41

JURISTIVEERG

Ülevaade Eesti Vabariigi puhkuseseadusest	Heli Naeris	42

SÕNUMID

Digitaalkartograafia arenguperspektiividest Eesti raamatukogudes	Eve Tang	43

TASULINE LEHEKÜLG

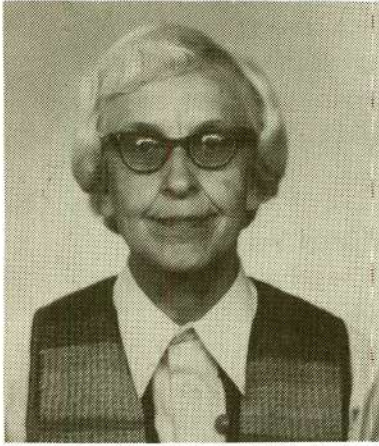
Tartu Ülikooli Raamatukogu		46
Teaduste Akadeemia Raamatukogu		47

PE3IOME

48

SUMMARY

50

Eestikeelse raamatu tekkel ja rahva kirjaoskuse arenemisel on suurt osa etendanud luterlik reformatsioon, mis oma algaegadel toetus just lihtrahvale. Luteri kirik nõudis pastoritelt jumalaskõnna kuulutamist kohalikus, lihtrahvale arusaadavas keeles. Rahvalt nõudis ta omakorda lugemisoskust pühakirja vahetuks lugemiseks. Eesti kuumine 17. sajandil Rootsi kuningriigi koosseisu löi siin eeldused eestikeelse trükiskõnna arengule ja püstitas üldise kirjaoskuse nõude, mis, tõsi küll, sai teoks alles järgnevate sajandite vältel.

Raamatukultuuri sünnipaik on linn, kus seda soodustav tegur on kohalike trükikodade olemasolu. Erinevalt teistest Euroopa maadest, kus maa- ja linnakultuur võrsusid ühest tüvest, olles kantud samast rahvusest, olid Eestis nende kultuuride kandjad eri rahvusest: maakultuuri kandjaks põline maarahvas - eestlased, linnakultuuri - sisserännanud võõrahvusest ülemkiht. Mõlemad kultuurid arenesid omaette. Eestikeelne raamat oli esimene samm nende ühendamise suunas.

Siit selgub, miks eestikeelne raamat sündis kakskeelsena - algul saksa-keelse tiitli ja saksa-eesti paralleeltekstiga, seejärel saksa-keelset tiitlit säilitades eestikeelse tekstiga ja alles 17. sajandi lõpust, läbinisti eestikeelsena eestikeelse tiitli ja tekstiga. Selles arengus peegeldub trükise adresseerimise muutumine: esimeses faasis ei olnud raamat adresseeritud tollal veel kirjaoskamatutele eestlastele, vaid viimastega suhtlevatele sakslastele, eeskätt pastoritele; teine oli niioelda üleminekufaas ja alles kolmandas

UITMÖTTEID RAAMATU OSAST EESTI KULTUURILOOS

faasis, 17. sajandi lõpust oli eestlaste kirjaoskus sedavõrd kasvanud, et neile tasus eestikeelseid raamatuid välja anda. Nüüd hakkas raamat osalema ka maailmakultuuris, rajades aluse tulevasele eesti linnakultuurile.

Esimeste eestikeelsete raamatute autorid olid sakslased, nagu seda olid eesti kirjakeele loojadki - Stahl, Hornung, Ahrens. Ka trükkalid olid sakslased - Saksamaalt tulnud, seal hariduse ja väljaõppe saanud, tõid nad kaasa nii sealse šrifti (fraktuuri) kui Saksa raamatukujunduse traditsioonid. Raamatu vahendusel lähenesid maa- ja linnakultuur Eestis teineteisele, ajapikku, sajandite vältel, põimusid, segunesid ja lõpuks sulasid kokku ühtseks rahvuskultuuriks.

Teine eesti raamatukultuuri omapära on naise suur osa selles. Ühel rahvusvahelisel konverentsil juhtis keegi saksa teadlane tähelepanu asjaolule, et mitte kusagil, vähemalt mitte Euroopas, ei ole lastele esimese lugemisoskuse õpetajaks olnud naine. Pilt ema voki kõrval tähti veerivast lapsest on aga eesti kultuuriloos klassikaline. Ise lugedes ja lastele lugemist õpetades kandis eesti naine kultuuritungalt läbi sajandite, kuni mehed selle lõpuks üle võtsid. Tänu haridust soosiva luterliku kiriku mõjule oli eestlaste kirjaoskus 19. sajandi lõpuks peaaegu sajabrotsendiline. Katoliku ja õigeusu maades, kus kirik rahvaharidusse tõrjuvalt suhtus või seda koguni taunis, oli lõpptulemuseks mitte ainult kultuuriline, vaid ka majanduslik mahajäämus, nagu see ilmnis meie lähemate naabrite Venemaa ja Leedu juures.

Eeltoodust selgub, et meie praegune rahvuskultuur on sulam eesti maa- ja saksa linnakultuurist. Teistsuguseks kujunesid suhted muude Eesti territooriumil elanud vähemusrahvuste kultuuridega. Ida-Eestis elavad venelased ning läänerannikul ja saartel asunud rootslased olid tegelikult samuti maarahvas nagu eestlasedki. Maakultuurid omavahel tavaliselt ei segune, vaid ainult mõjutavad teine-

teist vastamisi. Siin ei saanud ka raamat olla vahendaja, osalt keelebarjääri, osalt erineva šrifti (slaavi tähestiku) tõttu. Juudi kultuur seevastu, mis oli oma olemuselt küll linnakultuur, varjus ise keelest ja šriftist moodustuva kaitsebarjääri taha. Tõrjutud ja tagakiusatud kuni tsaariaja lõpuni, säilitas ta sel kombel oma identiteedi. Nii arenesid Eestis vähemusrahvuste kultuurid omaette, teistega segunemata. Venestamise ajal tegi tsaarivalitsus küll katset oma kultuuri ja ideoloogiat peale suruda, kuid selle eesmärgi täielikuks saavutamiseks jäi aeg liiga lühikeseks. Samasugune katse nõukogude ajal nurjus samuti, kuna eesti kultuur oli selleks ajaks saavutanud juba sellise taseme, et suhtus pealesurutavasse kriitiliselt ja muutus seega teataval määral immunnuseks - välja arvatud ehk muusika, kirjanduse ja kunsti klassika suhtes.

Eesti raamat on meie kultuuri kandes läbinud sajanditepikkuse tee. Mis saab edasi?

Tehnokraatlik infoühiskond, mille poole me praegu pürgime, on loomult raamatuvaenulik. Juba leidub akadeemikutegi hulgas neid, kelle arvates raamatuid ja raamatukogusid pole vajagi - kõik trükised tuleb filmida, valmistada vajalik hulk koopiaid ja originaali võib... "Eesti raamatu ajalugu algab tema hävitamisega," kirjutab Voldemar Miller. Kirjanik Ray Bradbury maalib oma teoses "451° Fahrenheiti" masendava pildi 21. sajandist, lastes leegiheitjate tules hukkuda mitte ainult raamatud, vaid ka nende omanikud ja lugejad. Ometi usub autor, et ei suudeta hävitada RAAMATUT, mida ta peab kogu inimkonna kultuuri sümboliks.

Tahame koos temaga uskuda - ja loota!

Kyra Robert

ME TÕUS JA LANGUS – ÜHES RAAMATUGA!

on Henrik Visnapuu "Raamatuaasta proloogi" lõpuvärs. Raamatuaastaga (24. veebr. 1935 kuni 24. veebr. 1936) tähistati 400 aasta möödumist eesti esimese trükise ilmumisest.

Meie raamatu vanusepiir on praeguseks nihkunud, kuid see ei kahanda ürituse tähtsust. Raamatuaasta kuulutati välja Riigivanema poolt. Oma kõnes raamatuaasta peaaktusel Tallinnas pidas ta vajalikuks märkida, et "vaimlise loomingu alal teotsetjate olukord peab Eestis paranema".

Raamatuaasta põhiliseks eesmärgiks seati raamatu odavamaks muutmise ja kättesaadavamaks tegemine raamatukogude kaudu.

Need 60 aasta tagused mõtted tunduvad sedavõrd kaasaegsetena, et ei saa jätta veelkord kasutamata toona H. Visnapuu poolt väljaöeldud mõtet: "Raamatute ja raamatukogude arv ei ütle veel midagi lõplikku ühe rahva vaimses olemises. See oleks vaid sümptoom. Kogu tuum aga peitub raamatu enese vaimses ja selle vaimuse läbitungimises rahvakihitidesse, võiksime öelda, raamatu dialektikas, vastastikus mõjutuses, vastastikus vajaduses raamatu ja lugejaskonna vahel."

Raamatu saatust kajastab kogu rahva ja selle kultuuri saatust. Ilmaasjata pole jälle päevakorda tõusnud kõik kaasaegse rahvustrükisega seonduv - selle kättesaadavus, kirjastamine, säilitamine. Järjest suurenevas kirjastamistuhinas ei saa kirjandushuvilised ega trükise käekäigu eest vastutajad ülevaadet ilmunust ega suuda igakord teri sõkaldest eraldada. Raamatukogude mure on eriti suur, sest peavad ju nemad rahvustrükise säilitamise ja bibliografeerimise eest hoolt kandma. Ilma rahvusbibliograafiata sulgeksime tulevastele põlvedele ukse minevikku.

Eesti rahvustrükise konverentsi ja raamatunäituse korraldamise mõtte võttis üles Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing. Kirjastajate Liit ja Rahvusraamatukogu esindajad tunnistasid ürituse tähtsust ja nõustusid innukalt kaasa lööma. Kui raamatukogud, kirjastajad, kaubastajad, trükikalid ja kõik teised raamatu saatuse pärast südant valutajad kokku saavad, on võimalus konverentsil asja arutada ja loodetavasti ka mitmes punktis kokku leppida.

Murelaps on sundeksemplar, mida raamatukogudele eriti väikekirjastajalt ja eraettevõtjalt on raske, kui mitte võimatu saada. Kirjastajate poolne ilmuvate raamatute tutvustus on tühine või puudub üldse. Mõnikord tundub, et kirjastaja asi on ainult kirjastada, mitte mõelda, kuidas raamat kasutajani jõuab. Aga kes peab siis seda tegema? Suurem osa kirjastajaid on kokkusaamise võimaluse eest tänulikud ja huvitatud oma trükiseid asjahuvilistele ka näitama. Mõni suhtub aga asjasse üsna külmalt. Tõenäoliselt võtab lihtsalt aega, kuni võtame omaks mõtteviisi, et oma töö tulemusi tuleb osata ka teadvustada.

Veelkordseks meeldetuletuseks - Eesti kaasaegse rahvustrükise konverents toimub Eesti Rahvusraamatukogus 30. ja 31. mail, Eesti kirjastuste viimaste aastate trükiste näitus samas 30. maist kuni 2. juunini. Oma 1992-1995 aastal ilmunud trükiseid soovivad eksponeerida kõik olulisemad Eesti kirjastused. Konverentsil esineda on lubanud Uno Liivaku, Hando Runnel, Oskar Kruus, Tõnu Koger, Silva Tomingas, Aivo Lõhmus, Sirje-Mai Pihlak, Toomas Etverk, Hans Jürman, Kalju Tammaru, Kersti Naber, Silvi Metsar, Rutt Enok, Karin Viirsalu, Anu Nestor, Anne Veinberg, Krista Aru, Elviine Uverskaja jt.

Ehk vajaks kaalumist uue raamatuaasta korraldamise mõtte. 1935. aastal arvati, et mida kõrgemale ja kaugemale me oma vaimses arengus jõuame, seda kindlamini ehitame Eesti riiki. Aga eestlaste vaimse mõtte kandja on alati olnud raamat.

Viimane suurem eesti raamatu näitus toimus 1975. aastal, kui eesti raamatu 450. aastapäeva tähistamiseks näidati Kunstihoones eesti raamatut läbi aegade. Selleks ajaks oli Eestis ilmunud 85 000 raamatut, neist 44 000 viimase 34 okupatsiooni-aasta jooksul. Mis on juhtunud trükisega uues Eesti Vabariigis, kus vabadus on andnud kirjanduse väljandmisele uue suuna, arutatakse mai-kuus peetaval konverentsil.

3. aprill 1995

Anne Nalmas

RING ÜMBER EESTI VARASEMA TRÜKISÕNA

LIIVI AARMA

Tallinna Pedagoogikakool

Nüüdseks on meie varasem eestikeelne ning ka Eestis trükitud muukeelne raamat fikseeritud Eesti retrospektiivses rahvusbibliograafias üsna kindlate daatumite ja trükiste selgepiirilise kogumina. Selles on aga luterliku trükisõna tühimik aastatest 1575-1630. Tahaks loota, et see ei tähenda eestikeelsete luterlike raamatute täielikku puudumist sel perioodil, vaid teabe puudumist nende kohta. Nimetatud ajavahemikust on teateid viie eestikeelse katoliku raamatu väljaandmise kohta, nendest on leitud vaid üks.

Tavapäraselt seostatakse eestikeelse kirjasõna algust luterliku reformatsiooniga, mil pandi alus rahvakeelsele jumalateenistusele. Teiselt poolt ei teata Eestis kuigivõrd, et näiteks Saksamaal ja Rootsis käibis katoliku kiriku ametlikus jumalateenistuse keeles (ladina) kirjutatu kõrval juba 15. sajandist alates hulgaliselt rahvakeelset vaimulikku kirjandust. Nii ilmus näiteks Saksamaal Piibli tõlkeid enne Martin Lutheri teaduslikku tõlget 14 trükki ülemaksa ja 4 alamsaksa keeles. /1/. Eestis aga on viimasel ajal avaldatud käsitusi, kus väidetakse, et Luther tõlkis Piibli esimesena saksa keelde, ja reformatsiooni puhkemise ühe põhjusena nimetatakse Lutheri saksakeelset piiblitõlget /2/.

Ladina keele eelisseisund katoliku kirikus seadustati alles 11. sajandil. Samalaadset piirangut teiste keelte suhtes ei ole kreeka-katoliku ega vene õigeusu kirikus kehtestatud. Euroopaski kehtis see seadus ametlikus kirikuteenistuses kasutatud ja pühaks kuulutatud kirikuraamatute kohta. Usupuhastuse järel toimusid katoliku kiriku sisemises korraldustöös olulised reformid, mida nimetatakse vastureformatsiooniks. Tolleaegses usuvõitluses leidsid mõlema-

poolt kasutamist vastase ideed ja taktika, mis olid talle edu kindlustanud. Vastureformatsiooni ajal keelustas katoliku kirik oma vastaste kirjavara ning koostas esimese keelatud raamatute nimestiku - *Index Librorum Prohibitorum*. Vaatamata sellele, et Trento kirikukogu 1545-1563 ei kinnitanud ettepanekut pidada rahvakeelseid kirikuteenistusi, alustati katoliku misjonitöö eesmärgil kohalikus rahva keeles (*vernacula lingua*) katekismuse õpetust. Samuti leidis rahvakeelne jutlus koha katoliku kirikuteenistuses, nii nagu oli jutluse so. Pühakirja mõne lõigu seletuse Martin Luther tõstnud aukohale reformeeritud kirikus /3/. Katoliku kiriku misjoni peamiseks läbiviijaks sai vastloodud jesuiitide ordu, kelle põhitegevuseks kujunes katoliiklik rahvaõpetus nagu ka paavsti poolt kinnitatud preestriseminaride asutamine ja nende töö juhtimine. Jesuiit Petrus Canisius koostas 1554. aastal esialgu kristliku usu põhiõpetuse kogumi *Summa doctrinae Christianae* ja 1563. aastal katoliku katekismuse. Need tõlgiti pea kõigisse Euroopa keeltesse, mille kõnelejate seas jesuiidid tegid misjonitööd. Katoliku usuõpetuse andmine tugines katekismusel, lauluraamatul, palveraamatul, ka kalendril /4/. Eestikeelse trükisõna ajaloo on teateid kõigi Canisiusi koostatud raamatute trükkimisest jesuiitide poolt, kuigi ühtki neist trükistest ei ole tänapäevaks õnnestunud leida.

Teated vastureformatsiooniaegsetest luterlikest trükistest peaaegu puuduvad. 1575. aastal trükitud luterlikust katekismusest avaldas huvitava artikli Jüri Kivimäe /5/. 16.-17. sajandi vahetuse trükisena on märgitud ainult Heinrich Fabriciusi saksa- ja mitteraksa lauluraamat, mille leidis Tallinna arhiivimaterjalidest Paul Johansen /6/. Õnneks on see arhiivi-

aines säilinud, sest Tallinna tolleage se raamatukaupmehe Christopher Elblingi* varaloend, kus nimetatud ka Fabriciusi lauluraamatut, on paigutatud kahte erinevasse säilikusse /7/. J. Kivimäe artiklis on märges, et Elblingi materjalides seda enam ei leidu. Iseasi, kas selline mitteraksa lauluraamat siinmail koostati, sest paar nimetust edasi /vt. illustratsioon/ tegi Vello Helk kindlaks, et Heinrich Faber Lichtenfelsist on Saksamaal 1569. aastast andnud mitu korda välja üht eestikeelset muusikaraamatut. Ei saa tähelepanuta jätta ka töik, et läti keel sedki raamatud ilmusid sama märksõna - *undeutsche* - all. Näiteks trükiti 1586. aastal Königsbergis luterlik läti keelne lauluraamat, mis kandis nime "Undeutsche Psalmen" /8/.

Rõõmustavalt leidub arhiivides nii mõndagi uut ka eesti keele ning eestikeelse ja Eestis trükitud muukeelse kirjasõna kohta. Eesti 17. sajandi kultuuriajaloo on teada Västeråsi piiskopi Johannes Rudbeckiusi 1627. aasta visitatsioonireis Eestimaale. Visitatsioonil koguti mitmesugust materjali Eesti ajaloo, oludest ja muinsustest. Peamiselt õpiti siiski tundma ja kontrolliti kirikuelu. Visitatsioonimaterjali alusel on kirjutatud üsna arvukalt ülevaateid /9/, kuid seda raskelt loetavat allikat ei ole seni tervenisti läbi uuritud ja kasutatud. Varasemate uurijate poolt on tähelepanuta jäänud see osa, kus tunti huvi pastorite keeleoskuse ja kasutatava kirjavara vastu /10/.

Visiteerijad püüdsid saada vastust küsimusele, milliseid käsiraamatuid - *Manuale* - pastorid kasutasid ja missuguse kirikuseaduse võtsid oma usulise tegevuse aluseks. Kahjuks ei ole fikseeritud käsiraamatute täpset kirjet, ka pole väljendatud selgelt, kas oli tegemist trükisõnaga. Selgitavas

*Kasutatud ka Ebling, Elbing

Fechterbuch Jochim Meier.
 2 Schwedische Dopböcker.
 Geistliche Lieder Henrici Fabr.
 Teutsch u. Vnteutsch.
 Trost- oder Notbuch aller
 Vornehmen Nationen.
 Phenica M. Branier.
 Musica Fabri.

Fechterbuch Jochim Meier. 1570
 2 Schwedische Dopböcker
 Geistliche Lieder Henrici Fabr. Teutsch u. Vnteutsch
 Trost- oder Notbuch aller Vornehmen Nationen
 Phenica M. Branier (?)
 Musica Fabri (Heinrich Faber aus Lichtenfels, Compendiolium Musicae. Alates
 1569. aastast palju väljaandeid)

ladinakeelses tekstis on sõna *Manuale* kirjutatud suure algustähga. Oletada võib, et selle all mõeldi kõigile teadaoleva tiitliga kiriklikku raamatut või raamatuid, mis võimaldasid pastoril viia kirikualitusi läbi kindla korra järgi ning ühitada kirikuelu talurahva eluoluga. Sellise kogumi vaimulikke raamatuid laskis trükkida Rootsi reformaatore Olavus Petri rootsikeelse käsiraamatu nime all juba 1533. aastal. 1586. aastal anti sellest välja juba kaheksas trükk /11/ ning 1627. aastal oli Harju-Madise ja Risti pastoril Johannes Matthiae Jurghil kasutusel järjekordne uustrükk rootsi käsiraamatust - "Nya svänska Handboken".

Paremini on fikseeritud Viru- ja Järvamaa pastorite kohta käivad teated. Nii näiteks oli kuuest Järvamaa pastori viiel märgitud, et nad pidasid jutlust eesti keeles, kolmel pastoril kuuest oli kasutada *Manuale*. Järva-Madise ja Peetri pastoril Heinrich Stahlil oli kasutada isegi kaks käsiraamatut, mis on visitatsioonimaterjalides kirja pandud nähtavasti autoritrükkitoimetaja järgi. Esimesena on nimetatud David Dubberchi *Manuale*

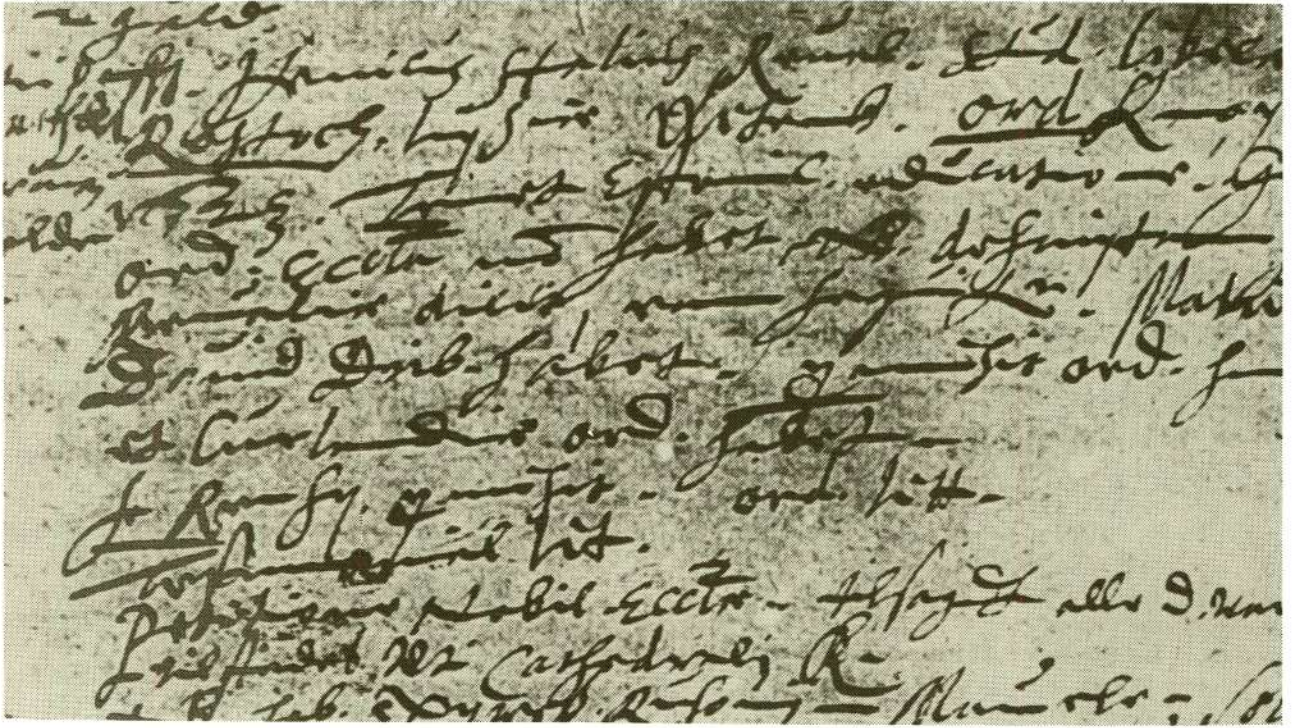
ning seejärel märgitud, et Heinrich Stahlil oli ainus eksemplar Balthasar Russovi *Manuale* 'st. Mõlemad nimed Eesti varases kultuuriloos on küllalt tuntud ning pole võimatu, et nii Eestimaa visitaator - teisisõnu piiskop - David Dubberch kui ka Pühavaimu pastor Balthasar Russow olid luterlike (eestikeelsete?) käsiraamatute koostajad ning ehk ka trükki toimetajad. Ikka ja jälle on üles kerkinud küsimus, milliseid varasemaid tekste kasutas Heinrich Stahl. See informatsioon lubab kindlalt viidata kahele Heinrich Stahli 1630. aastal koostatud käsiraamatu aluseks olnud tekstidest, olgu need siis trükitud või käsikirjalised. Niisiis kasutas ta tänini säilinud eestikeelse käsiraamatu "Hand- vnd Hausbuch für das Fürstenthumb Esthen in Liffland", Henning Witte kirjanike leksikonis ladina nimetusega "Manuale Esthonicum" /12/ koostamisel nii David Dubrechi kui Balthasar Russowi tekste.

Virumaa üheksast pastori on täpsed andmed vaid kolme kohta. Kadri-na pastor, Westfaali aadli suguvõsasse kuulunud Georg Ditmer ei osanud

eesti keelt. Suurema osa elust oli ta ilmselt olnud pastor Kuramaal. Tema käsutuses oli eestikeelne *Manuale Ecclesiam Estonica*, mille osadena on märgitud psalmid ja katekismus. Tal oli kasutada 1572. aastal trükitud Kuramaa kirikuseadus, mille autoriks loetakse David Chytraeust ning trükki toimetajaks viimast ordumeistrit ja Kuramaa hertsogiriigi valitsejat, luterlikku reformaatorit Gotthard Kettlerit /13/. Kahel Soomest tulnud pastoril olid samuti käsiraamatud: Lüganuse pastori puhul on kirjutatud ainult *Manuale* ja Viru-Nigula pastoril eestikeelne käsiraamat - *Handbok estische*.

Kahjuks jäävadki käesolevalt täpselt määratlemata *Manuale* 'deks nimetatud raamatud. Üsna pikka aega on Pühavaimu pastori Georg Mülleri jutluses leiduvad teated olnud aluseks arvamusele, et 17. sajandi algul oli Tallinnas kasutusel trükitud eestikeelne käsiraamat koos lauluraamatu ja lauludega, mis "meddy Kircko Ramato siddes kiriututh seisvat" ning mida scholepoyssid", öieti küll kogudus aga täiesti "valschiste" laulis /14/. Rudbecki visitatsiooni teated kinnitavad, et 16. sajandi lõpul nägid tõepoolest trükivalgust luterlikud eestikeelsed käsiraamatud. Umbes 30 aastat pärast trükkimist oli neist kümmekond eksemplari veel maapastorite käes kasutusel. Seda viimast väidet toetab ka tõsiasi, et käsiraamat ehk *handbok* on ühel osal pastori ja koguduse kirjeldustest samal kohal, kus teistel on kasutatud sõna *Manuale*. Kuid samas ei saa tähelepanuta jääda võimalus, et nimetatud trükitud käsiraamatud olid saksakeelsed. 17. sajandil trükiti ka kohalikke saksakeelseid vaimulikke raamatuid, mida nimetati nende trükikoha nime järgi, näiteks "Revalsches Gesangbuch" või "Rigasches Gesangbuch".

Rudbecki visitatsiooni lõppdokumendis on sõnaselgelt öeldud, et Rootsi riik tahab edaspidi toetada eesti keeles vaimulike raamatute trükkimist nii, nagu see olevat rootsi keeles teoksil /15/. Nii võiks Rud-

Katke Johannes Rudbeckiuse 1627. aasta Eestimaa visitatsioonireisi märkmetest, mis sisaldab ka eestikeelseid sõnu.

becki visitatsiooni tulemuseks pidada eestikeelsete raamatute väljaandmise sõnaselget sihiseadmist. Siinkohal tuleks küll muuta senini käibinud arusaama, nagu oleks sellele kaasa aidanud alanud pikem rahuperiood pärast 1629. aasta Altmargi rahu. See väide on ebaloogiline seetõttu, et mingit rahuperioodi ei saa ajaloo ette planeerida. Nii ei saa ka arvata, et tänu niisugusele müstilisele etteplaaneritusele on võimalikuks saanud eestikeelsete raamatute trükkimise algus. Pigem on see arusaam käibel seetõttu, et varem ei olnud andmeid konkreetsetest sihiseadmistest. Teise tähtsa momendina on huvitav märkida, et peeti vajalikuks Balthasar Rusowi Liivimaa kroonika rootsi keelde tõlkimist. Andmed viimatinimetatud plaani teostumise kohta puuduvad, kuid see ei tähenda sugugi seda, et sellega Rootsis järgnevatel aegadel ei tegeldud.

VIITED

1. Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Forschung. Berlin, New York, 1984. Bd. 2:1, s. 131.
2. Vahre, Lauri. Eesti kultuuri ajalugu. Tallinn, 1993, lk. 39: Luther tõlkis Piibli saksa keelde ja see tähendas ühtlasi, et Piiblit võib ja tuleb tõlkida ka kõigisse teistesse keeltesse (see oli seni keelatud olnud); Rannut, Ülle. Esimene eestikeelne piiblitõlge - 250 // Akadeemia, 1989, 9, 1898.
3. 2000 Jahre Christentum. Illustrierte Kirchengeschichte in Farbe. Hrsg. Günter Sternberger, Erlangen, 1994, s. 452.
4. Canisius, Petrus. Summa doctrinae Christianae. Wien, 1554; Canisius, Petrus. Esimene tõlge flaami ja prantsuse keelde 1557, saksa 1563, ungari 1558, inglise 1567, hispaania keelde 1576; Canisius, Petrus. Parvus catechismus. Dilingae, 1558. Tõlge prantsuse keelde 1564, saksa 1567, flaami 1571, hispaania 1574, rootsi 1580, eesti, läti ja leedu keelde 1585; Sommervogel, Carlos. Bibliotheque de la Compagne de Jesus. Bd. 2. Bruxelles-Paris, 1890, P. 617-654.
5. Kivimäe, Jüri. Teateid senitundmatu eestikeelse katekismuse kohta Liivi sõja ajast // Keel ja Kirjandus, 1993, 7, 388-397.

6. Johansen, Paul. Wanradt-Koelli katekismuse senitundmatuist järglastest // Eesti Kirjandus, 1935, 436.
7. Tallinna Linnaarhiiv, f. 230, n. 1, s. 1106.
8. Undeutsche Psalmen. Königsperg, 1586.
9. Christiani, Titus. Bischof Dr. Johannes Rudbeckius und die erste estländische Provinzialsynode // Baltische Monatsschrift. Bd. XXXIV. Reval, 1888, s. 549-587; Westling, Friedrich. Biskop Johannes Rudbecks Visitation i Estland 1627 // Härnosand Synodalverhandlingar. Härnosand, 1891, s. 18-37; jt.
10. Rootsi Riigiarhiiv Stockholmis. Käsikirjade kogu. Martin Achaneus copiebook.
11. Colijn, Isak. Sveriges bibliografi intill år 1600. Uppsala, 1932-1933. Bd. 2, s. 26; Handbok på svenska. Stockholm, 1533; Bd. 3, s. 36: Handbok på svenska. Stockholm, 1586.
12. Witte, Henning. Diarium Biographicum. Bd. 1. Gedani, 1688, s. 1. (7.6.1657).
13. Christiani, Titus, op. cit. s. 555.
14. Johansen, Paul, op. cit. s. 435.
15. Martin Aschaneus copiebok, 1.207.

VANEMATEST EESTIKEELSETEST PIIBLITEST RAHVUSRAAMATUKOGUS

URVE SILDRE

Kirjatükk annab ülevaate Rahvusraamatukogu haruldaste raamatute ja käsikirjade osakonnas leiduvatest vanematest eestikeelsetest Piiblitest ja Uutest Testamentidest.

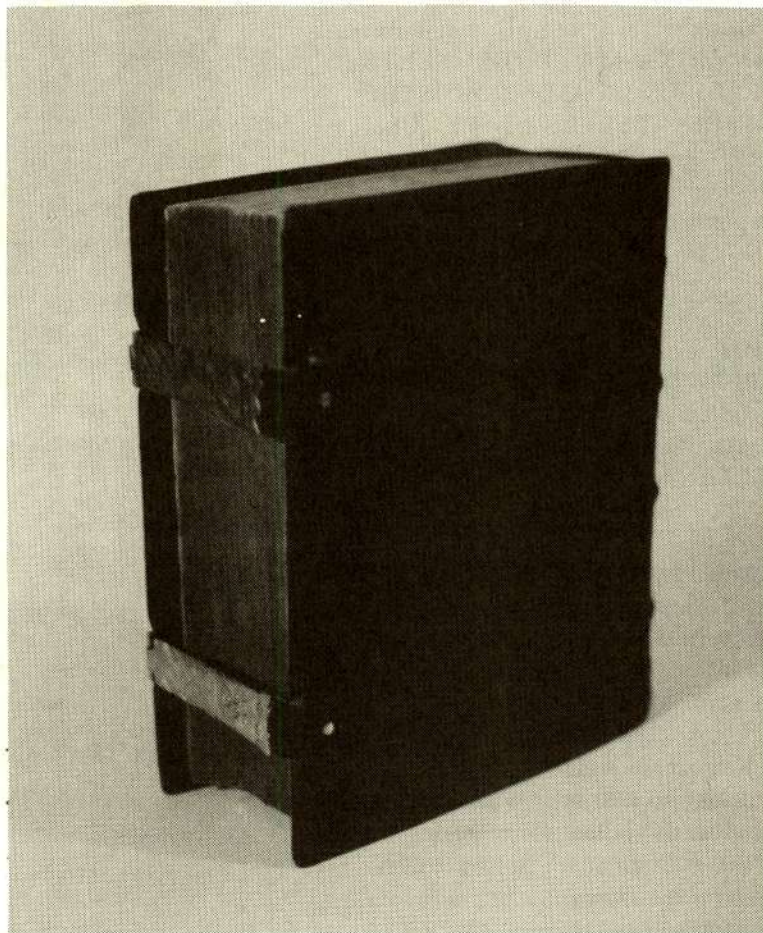
Ajavahemikku 1739-1854 mahub kaheksa trükki Piiblit keskmise trükiarvuga 3000-6000 eksemplari. RRis on olemas kõik trükid viies kuni seitsmes eksemplaris, kokku 48 eksemplari. Teistest suuremal arvul on esindatud esitrükk, mida on kahteist eksemplari. Nende hulgas on aga ka kõige enam defektseid trükiseid. Tavaliselt on rohkem kannatada saanud raamatute algus- ja lõpulehed, osa eksemplare on köitegi kaotanud. Vaid neljal esitrüki eksemplari on säilinud vaselõikes frontispiss. Frontispissi on kaks varianti, mille peamine erinevus seisneb gravüüri oleva teksti suuruses. Meil on olemas mõlemad variandid, väiksema tekstiga varianti kolm eksemplari.

Põhjaeestikeelse Uue Testamendi esimest ja teist trükki on RRis kumbagi üks eksemplar. Väikesetiraažilisest esitrükist on säilinud täiesti korras eksemplar, tunduvalt suurema tiraažiga teist väljaannete esindab aga defektne raamat. Kõige arvukamalt on Uue Testamendi 1825. aasta väljaannet - tervelt üheksateist trükki. Viimatimainitu oli ka suure, nimelt 10 000 eksemplarise tiraažiga. Üldse on Uue Testamendi väljaannete trükiarvud väga erinevad, kõikudes esitrüki 400 eksemplari 20 000 eksemplari. Kokku säilitatakse haruldaste raamatute kogus ajavahemikust 1715-1857 kuutkümmend üht Uut Testamenti üheteistkümnest trükist.

Lõunaeestimurdelise Uue Testamendi väljaanded on hulga halvemini esindatud, mõned trükid puuduvad hoopiski. Nõnda ei ole meil *Wastse Testamendi* esitrüki aastast 1686 ning puudub mitu 19. sajandi väljaannet. Sellel taustal tundub teise trüki (1727) esindatus viies eksemplaris rohkearvuline. Mainitud väljaanne on ka lõunaeestimurdeliste Uute Testamentide seas suurima trükiarvuga - 10 000 eksemplari. Sama suurel arvul trükiti veel vaid paar 19. sajandi teise poole *Wastset Testamenti*. Sajandi esimese poole trükiarvud jäid vahemikku 3000-5000 eksemplari ning need väljaanded on RRis esindatud 1-2 raamatuga. Kokku on *Wastset*

Testamenti RRI haruldaste raamatute kogus ajavahemikust 1727-1857 viis trükki üheteistkümnest eksemplaris.

Kõik mainitud raamatud on oma ajale tüüpilises köites. Piiblid köideti traditsiooniliselt musta või tumepruuni nahka. Vähesed kaaned on täiesti lihtsad, enamikke neist kaunistab tagasihoidlik pimetrükkmuster. Köited on enamasti varustatud lukkumitega - need on kas üleni metallist või osaliselt nahast. Kahjuks on nad vähestel täielikult säilinud, tihti on neist järele ainult üksik detail. 19. sajandi Uued Testamentid on juba pappkaantega poolnahkköidetes.

Piibli esitrükk

Vanemaid eesti köiteid dateeriti harva. Üks vähestest on 1773. aasta Piibli pruun nahkköide, mille esi- ja tagakaas on raamistatud nüüd juba vaevunähtava kuldsurutrükis ornamendiga ning esikaane keskel paikneb tekst: CARL TÖNNISSOHN 1820. Köite lõige on reljeefse ornamendiga ja kullatud.

19. sajandi algul loodud piibliseltside poolt finantseeritud väljaannete kaanel on sageli piibliseltsi superekstsiibrised. Näiteks mõnel 1816. ja 1825. aastal Peterburis trükitud Uuel Testamendil ja 1822. aasta Piibilil võib näha Vene Piibliseltsi superekstsiibrist. Köite esikaanele on pressitud tekst: РОССИЙСКАГО БИБЛЕЙСК. ОБЩЕСТВА. Mõnel Peterburi Piibli köitel on Kuressaare piiblikomitee superekstsiibris tekstiga: *Arensburgche Bibel-Comitaet*. 1852. ja 1857. aastal Helsingis trükitud ja Ameerika Piibliseltsi kirjastatud Uuel Testamendil esineb nii eesti- kui saksakeelseid templi variante: AMERIKA-MA PIIBLI-SELTS NÜIORKIS või AMERIKANISCHE BIBEL GESELLSCHAFT. Ühel 1857. aastal Tartus ilmunud *Wastse Testamendil* on aga Inglise Piibliseltsi superekstsiibris: LONDONI LINA INGLUS MA PIIBLI SELTS.

Vähestelt vanematelt köidetelt võib leida andmeid köitja kohta. Kahel piibliköitel leiame siiski tagasihoidliku etiketi köitja nimega. 1822. aastal Peterburis ilmunud Vene Piibliseltsi superekstsiibrisega köitel on sildike tekstiga: Э. Ренни. Переплетчик. Ühel 1835. aastal Tallinnas trükitud Piibilil on aga kleebis kirjaga: A. Eeck. Wesemberg. Sellenimelist Rakvere köitjat ega ka E. Renni't ei leidu E. Valk-Valgu eesti köitemeisterite loetelus. //

Raamatutes leidub arvukalt endiste omanike sissekirjutisi. Vanim dateeritud käsikirjaline ülestähendus on *Wastse Testamendi* teises trükis: *Weiki Ruga Hanni Ramat om ostedu sel Ajastajal kui kirjotedi 1772 sel 15*

aprilli ku päiwäl massap 75 kop Rõuge koolmeistri käest. Mitmetes provenientsimärgetes saab teavet omaniku ameti kohta, näiteks: *Kassarij Moysa Tua Poijsi Jürri Ramat* (Piibli esitrükk); *Se testament on kaubmehe... Pabu Perält Peris hehk Jaan Pabo Peris Testament* (Wastne Testament, 1727).

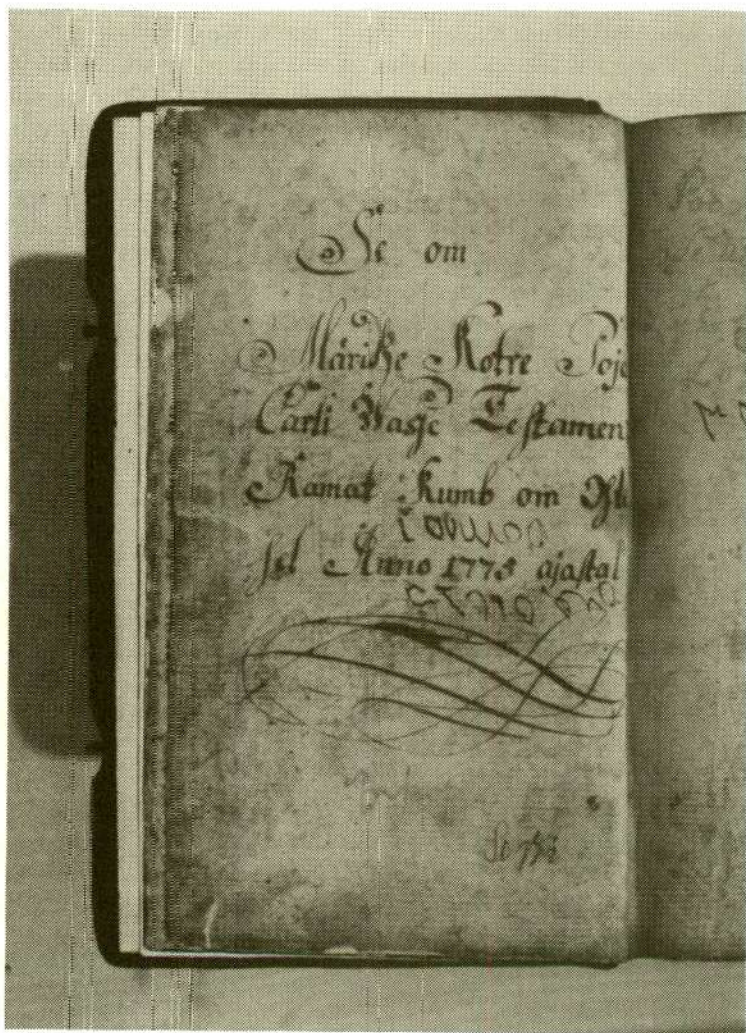
Muidugi on raamatutes arvukalt ka hilisemaid sissekirjutisi. Näiteks üks Piibli esitrüki eksemplar on 1937. aastal kingitud J. Laidoneri poolt Sõjavägede Staabi raamatukogule. Üks 1835. aasta piibel on aga eriti väärtuslik, kuna sellesse on kleebitud

Ambla piiblikoguduse tüpograafiline ekstsiibris, mis on üks vanematest eestikeelsetest ekstsiibristest. //

Haruldaste raamatute kogu piiblistest on viimastel aastatel korraldatud mitmeid näitusi. 1989. aastal toimus eestikeelse Piibli 250. juubelinäitus. Ka raamatukogu uues hoones oli haruldaste raamatute näitusesaali esimeseks väljapanekuks 1993. aasta sügisel avatud piiblinäitus.

KASUTATUD KIRJANDUS:

1. *Renovatum anno, 1992*. Tln., 1992. Lk. 17-21.
2. Peets, H. Mõnda ekstsiibristest. Tln., 1937. Lk. 6.

HARULDANE EESTI KEEL HARULDASES TRÜKISES

LEA KÕIV

Tallinna Linnaarhiiv

Möödunud aastal "Raamatukogus" ilmunud Tallinna Linnaarhiivi (TLA) kogusid tutvustavas kirjutises on lühidalt puudutatud ka sealseid haruldasi eestikeelseid trükiseid (1). Kui välja arvata mõned erandid (NB! nüüd juba 460-aastase nn. Wanradt-Koelli katekismuse fragmendid), siis enamus neist on esindatud teisteski Eesti kogudes. Ühenduses eaka eestikeelse trükisõnaga on aga põhjust lähemalt juttu teha ka ühest TLAs Eesti ainueksplarina säilitatavast maa-keelseid ridu sisaldavast saksakeelsest raamatust ning osutada nende ridade sinna sattumise asjaoludele.

1930. aastate algul teati Urvaste pastori Johann Gutsloffi teosest "Kurtzer Bericht vnd Unterricht Von der Falschheilig genandten Bäche in Lieflland Wöhhandu" (2) säilinud olevat vaid kolm eksemplari, mis leidsid Tallinnas, Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogus ning Helsingi ja Göttingeni ülikooli raamatukogus. Eestimaa Kirjandusliku ühingu raamatukogust olevat see aga 1917.-1918. a. paiku kaotsi läinud (3). 1935. või 1936. aastal õnnestus, kahjuks küll teadmata, kust või kellelt, "Kurtzer Bericht..." eksemplar osta TLAlle (4). Raamat oli nähtavasti küllaltki haruldane varasematelgi aegadel, olgugi et teos ise oli teada ja tuntud. Nii ei õnnestunud raamatut hankida näiteks 1777. a. ilmunud teatmiku "Livländische Bibliothek" autoril F. K. Gadebuschil, mistõttu ta oli sunnitud kaudsetele andmetele tuginedes tegema oletusi selle sisu kohta (5). Teade rareetse "Kurtzer Bericht..." ühest "juhulikult saadud" eksemplarist leidub 1792. a. ajakirjas "Das Russische Reich, oder Merkwürdigkeiten aus der Geschichte, Geographie und Naturkunde..." (6). 1884. a. kirjutab M. Veske: "See on üks kuulus wana aja teaduse raamatutes sagedaste nimetatud raamat, aga ka üks wäga haruldane raamat. - Tartus otsisin ma teda asjata, ja teada ei

saanud ka, kus teda veel on ehk kas teda üleüldse veel saada on. Wiimaks sain jälgede peale, et temast üks Tallinnas, "Tallinnamaa Kirjanduse Seltsi" biblioteekis alal on ja teine Saksamaal Göttingeni uniwersiteedi biblioteekis. Tallinna nimetatud Seltsi abibresidendi härra Greiffenhageni ja raamatukogu hoidja ülema kooli õpetaja härra Rosenfeldt'i lahkuse läbi sain ma siis kewade 1883 raamatu Tartusse pikemaks ajaks oma kätte..." (7).

Teos on ühtaegu huvipakkuv ajaloolastele, folkloristidele ja keeleteadlastele, aga ka eesti trükinduse arenguloo uurijaile. Gutsloffi järgi teavad ajaloolased 1642. a. puhkenud tülist Sõmerpalu mõisniku Hans Ohm(b)i ja kohalike ebausklite talupoegade vahel, kes kahe järjestikuse aasta saagi nurjanud külmade ja vihmaadude süüdlaseks pidasid pühana austatud Võhandu jõe ehitatud vesiveskit ning seetõttu veski hävitasid (8). Kirikuõpetajana pühendab Gutsloff suurema osa oma raamatust konflikti põhjustanud uskumuse analüüsile, püües niiviisi ühe põhjalikuma eestlaste ilmavaate käsitluse XVII sajandi trükisõnas. Maarahva tõekspidamisi kirjeldades on Gutsloff üles märkinud eestipäraseid isiku- ja kohanimi, eestikeelseid lauseid ning teadaolevalt vanima eestikeelse piksepalve. Trükisena on "Kurtzer Bericht..." üks erandlikumaid *Academia Gustaviana* trükikali Johann Vogeli toodangus, mille enamuse moodustasid otseselt ülikooliga seotud isikute teadusliku sisuga üllitised. Teiste autorite teoseid arvatakse tollaegse ülikooli juures trükitud olevat alla kümne (neist kaks J. Gutsloffi oma), mis enamasti ka autorite endi poolt kirjastati (9). "Kurtzer Bericht..." on üks vähestest ning varasem *Academia Gustaviana* trükikojust pärinev eesti keelt sisaldav väljaanne.

Raamat on väikeseformaadiline, 9 x 15,5 cm ja sisaldab 31 pagineerimata lehekülge eessõnu, pühendusi, sisukorra ja 407 pagineeritud lehekülge teksti. Tiitellehele järgnevad lehed pühendusega Rootsi kuningannale Kristiinale ning teistele lugupeetud isikutele: Axel Ochsensternile (Oxenstierna), Carl Carlsson Guldenhelmile (Gyllenhjelm), Jacob de La Gardiele. Hans Ohmi eessõnast selgub, et pastor Gutsloff pakkunud end, juhul kui Hans Ohm trükikulu kannab, kirjutama "traktaadikest" toimunu ja eeskätt selle allika - paganliku ebausku kohta. Süütult kannatanuna soostus Hans Ohm meeldi tasuma talle osaks saanud ülekohtu jäädvustamise. Raamatu vajalikkust rõhutavad ülikooli teoloogiafakulteedi professorite saatesõna ning ladina- ja saksakeelsed pühendusluuletused autori sõpradelt.

Gutsloff räägib sissejuhatuseks põhjustest, mis sundisid raamatut kirjutama, ning annab ülevaate toimunust. Ta ütleb, et kuigi ta olevat oma jutlustes juba põhjalikult ebausku vastu astunud, tahab ta siiski veel "mõnda selle oja olekust ning ojale ehitatud veski ebausklitust mahalammutamisest avalikus trükis välja anda - mitteteadjatele mõistlikele teadmiseks, mitteteadjatele mõistmatutele õpetuseks, teadjatele mõistlikele meeleheaks ja paranduseks, teadjatele mõistmatutele aga häbenemiseks" (10), sest pahameel Sõmerpalu veski vastu Riias Tallinna, Narva ja Pärnuni levivat ning eesti talupoega aina "Põhha Jögge'st" ja läti talupoega "Schwäti Ubbe'st" rääkivat ning koguni saksa soost inimesi selle paanikaga kaasa minevat (10, 17-18).

Järgnevalt tutvustab autor lugejale raamatu keskset ainet - Võhandu jõge. Kasutades eestipäraseid kohajaisikunimesid (Ilmegerve (Ilmjärve), Odenpäh (Otepää), Koukylla (Kõoküla), Errestfer (Erastvere), Korast

(Kooraste), Kojger (Koigera), Jöggeharra, Pihlepahl, Waggala (Vagula), Ohsyla (Osula), Räppin, Peibas (Peipsi); Kihtzike Tihdt, Lettuiske Michel, Sulpapaap) kirjeldab ta jõe paiknemist (10, 18-23). Jõe allika lähedal elav Lettuiske Michel on autorile kõnelnud, et esivanemad allikalt ilma muutusi tellisid; talupoeg Kiwwitte A. jutustanud ilma mõjutamise kombest ajal, mil tema veel "Teopoisiken" oli. Gutsloff viitab nimeiliselt veel mitmelegi (Wichtli Jürgen, talupoeg "nimega Pulli"), kes jõe ja seda ümbritseva hiie mõjuvõimust lugusid teadsid. Viimastest imepäraseima järgi tulnud ükskord sõja ajal veest välja parajasti taplemises vahet pidanud vaenlaste juurde kollase ja sinise sukaga noormees, mispeale sõjategevus uuesti puhkenud. Püha vee näotu kohtlemine olevat palju kordi põhjustanud haigusi ja isegi surma (10, 25-28).

Kui nüüd järgmisel aastal pärast Hans Ohmi uue vilja- ja saeveski ehitamist alanud halb ilm lõppeda ei tahtnud, peeti seda selgeks märgiks veski ebasoovitavusest. 1642. a. 1. mai päikesetõusul tungisid 60 ümberkaudsete mõisate (Koykyll, Odempäh, Wallgerve (Valgjärve)) talupoega veskisse, rüüstasid selle ning tahtsid põlema panna. Veskiomaniku enese ära olles õnnestus majaproual ning Tartu raeliikmel Claus Russel sissetunginud siiski ümber veenda (10, 33-34). Kuna ilmamuutust ei tulnud, kogunes juulis juba 80 talupoega Kasaritsa, Rápina ("Kasseritzischen", "Rappihnschen") jt. mõisatest, kes 8. juuli südaööl põletasid veski, röövivad vilja, viisid ära raudesemed ning puhastasid hommikul jõe ehitise jäämustest. Samal päeval saabunudki oodatud, kuid paraku lühiajaliseks jäänud ilmamuutus (10, 33-36). Hans Ohm kaebas toimunu üle kindral Benedict Ochsensterne'ile (Oxenstierna), kes sellest maakohtunik Gotthard Wilhelm von Buttbergile teada andis. Viimane teatas asjast Tartu asehäaldur Andreas Koßkyllile. Saadud käsu kohaselt toimetasid mõisnikud asjaosalised 20. juulil Sömerpallu kohtu ette; osal talupoegadest õnnestus aga

neile järele saadetud sõjameeste käest Venemaale põgeneda. 1. mail osalenuile määrati kümne või viie paari vitstega ihunuhtlust ning kohustati abistama veski taastamisel (10, 38-39). 8. juuli süüdlased lasti käenduse vastu neljaks nädalaks uut ja karmimat kohut ootama. Vastseliina mõisa rentnikule pandi süüks, et ta polnud kasutanud kupja ("Kubias") ja teiste usaldusväärsete talupoegade abi Venemaale pagejate takistamiseks. Talle määrati rahatrahv ja teda kohustati põgenenud nelja nädala jooksul üles leidma. Gutsloff ütleb end teatud inimeste käest kuulnud olevat, et kohtuotsusest raevunud talupojad nüüd sakslasi koguni sõjaga ähvardanud. Pahameelt süvendanud veelgi asjaolu, et just kohtupidamise päeval läks ilm jälle halvaks (10, 40-42).

Kogenud seesugust vankumatut püha jõe usku, püüab Gutsloff üksikasjalikult selgitada, kuidas ükski vesi maailmas ega seega ka Vöhandu jõgi saa kuidagi põhjustada ilmamuutusi, mida määrab taevakehade abil Jumal. Saturni ja Jupiteri mõjusid suunates saatis Jumal kurja ilma inimeste nuhtlemiseks nende pattude eest. Oma seisukohtade toetuseks toob ta näiteid tuntud piiblitlugudest ning esitab hulgani loodusteaduslikke ja teoloogilisi põhjendusi ühtekokku 360 leheküljel - põhjalikkus, mis raamatu eelkõige ajaloolisest ivast huvitatud lugejale ülearu liialdusena on tundunud (11). Oma seisukohtade veenvuse huvides on Gutsloff pühendanud palju ruumi tema poolt kummutatava ebasu ilmingute kirjeldamisele ja maa rahvalt kuulnud jõe-usu põhjendustele. Sellises seoses ongi ta kirja pannud mõned eestikeelsed laused: "Ninda se rahgwas könneleb" (10, 258) ja "Se om meye wanna Uszk/ninda need Wannambat meile opnüt ommat." (10, 262).

Eestlaste suhtest ristiusuga on hingekarjane üldse väga halval arvamusel, sest neil olevat rohkesti paganlikke harjumusi. Näite toob ta pikse austamisega kaasnevatest kommetest ning nii jõudiski trükki Piksepapiks kutsutud Erastvere

talupojalt Wichtla Jürgenilt kuulnud teadaolevalt vanim piksepalve üleskirjutus Eesti alalt: "Woda Picker / Herja anname palvus kalte sarve kahn ninck nelli Shörre kahn / kündi perrast / külwi perrast / Olje Wasck / terra kuld. Toucko mujo musto pilwe suhre Soh / körken Kondo / laja Lahne pähle. Simmase ilm messi hohk meile kündjalle külwajalle. Pöha picken häja meye põldo hüvva ölja allan / ninck hüvva päh otzan / ninck hüvva terri sissen." (10, 362-363).

Need Gutsloffile huvi pakkunud sõnad ei ole pärinud hilisemate sakslastest autorite suuremat tähelepanu. Keelelise ja usundilise mälestisena hakati neid väärtustama alles eesti soost kirjameeste poolt ning selle sajandi algusest peale on palve teksti korduvalt publitseeritud ning analüüsitud nii keeleliselt kui sisuliselt (12). Suuremaid arvamuste lahknevusi on põhjustanud palve algus sõna "Woda". Seda on peetud vormiks Vöhandu (Vohanda) lühendatud nimekujust "Vöu" või "Voo" (13). Teiste seletuste järgi tähendab "Woda" lihtsalt "võta" (14) või "vägev" (15). Gutsloff ise mõistab ühendit "Woda Picker" "amas pikne" (10, 363). "Picker" ja "picken" esinemist sama mõiste puhul on seletatud trükiveaga (16).

Üksmeelselt on täheldatud palve germaani päritolu (17), mille tõestuseks koguni pea sõna-sõnalt ühtlangeb saksakeelse piksepalvenäide käepärast on olnud (18).

Seega on Gutsloff'i teos "Kurtzer Bericht..." oluline allikas ajaloo, vanema eesti keele ning eestlaste vaimuilma kohta 400 aastat pärast ristiusustamist. Kuigi kirjutatud eeskätt ebasu-vastase sihiga, reedab autori lähenemisviis sügavamatki huvi talle tollal veel vähe tuttava rahva vastu. Selle huvi edaspidise süvenemise tunnistuseks on 1648. a. ilmunud eesti keele grammatika (19), surma tõttu lõpetamata jäänud eestikeelse piibli käsikiri (20) ning eestikeelse poeesia harrastus (21).

VIITED

1. L. Kõiv, Tallinna Linnaarhiivist ja selle raamatutest. - Raamatukogu 1994, nr. 3, lk. 7-9.

2. Täielik tiitel: Kurtzer Bericht vnd Unterricht Von der Falsch=heilig genandten Bäche in Lieffland Wöhhandta. Daraus die Unchristliche Abbrennung der Sommerpahlischen Mühlen geschehen ist. Aus Christlichem Eyfer / wegen des Unchristlichen vnd heydnischen Aberglaubens gegeben Von Johanne Gutsclaff / Pomer. Pastorn zu Urbs in Lieflland. Gedruckt zu Dorpt in Lieflland / bey Johan Vogeln / der Königl. Universität Buchdrucker / im Jahr 1644. (Lühike teatus ja õpetus vääriti pühaks peetud Vöhandu jõest Liivimaal. Mille tõttu on toimunud Sõmerpalu veski ebakristlik mahapõletamine. Kristlikus pahameeles ebakristliku ja paganliku ebaususe üle välja andnud Johann Gutsclaff, Pommerist, Urvaste pastor Liivimaal. Trükitud Tartus Liivimaal, Johan Vogeli, kuningliku ülikooli raamatutrükkali juures 1644. aastal.). TLA, f. 230, n. 1, s. Htr. 35; Fotokoopia sellest on olemas TÜ Raamatukogus.

Pommerist pärit Johann (Johannes) Gutsclaff tuli Liivimaale 1639; 1641(?) - 1656 oli ta Urvaste pastor; 1656 siirdus sõja eest Tallinna, kus suri 1657. a. katku. J. Gutsclaffi kohta vt. A. Tering, Lisandusi ja täpsustusi Johannes Gutsclaffi kohta. - Keel ja Kirjandus 1979, nr. 1, lk. 26-30; Tartu ülikooli ajalugu. I : 1632-1798. Tallinn, 1982, lk. 259-261.

3. Valik Eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. Välja andnud Albert Saareste ja A. R. Cederberg. Vihk I. Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised. XVI. Tartu, 1927, lk. 99; Eesti Biograafiline Leksikon. Tartu, 1926-1929, lk. 115.

4. Tallinna Linnavalitsuse tegevuse ülevaade, 1935/36. X aastakäik. Tallinn, 1936, lk. 85.

5. F. K. Gadebusch, Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung. I. Riga, 1777, S. 472.

6. Eine Mühle, die Ursache von Mißwachs und Aufruhr. Aus der Geschichte des Ebstnischen Aberglaubens. Eingesandt vom Herrn Rector Scherwinsky in Pernau. - Das Russische Reich, oder Merkwürdigkeiten aus der Geschichte, Geographie und Naturkunde aller der Länder, die jetzt zur Russischen Monarchie gehören, von aller der Länder, die jetzt zur Russischen Monarchie gehören, von Karl Gottlob Sonntag, Oberpastor an der Jacobs-Kirche zu Riga. Zweiten Bandes Erster Theil, S. 129-137, (S. 131).

7. Vanad ohvrikohad. - Oma Maa. Teaduste ja juttude ajakiri, väljaannud

Dr. M. Weske. Esimene aastakäik. Tartu, 1884, lk. 13-16; 40-43, (lk. 14).

8. Hans(B) Ohm(b) sündinud 1. V 1597 Dittmarschenis ja surnud 26. II 1664 Tallinnas (Tallinna kodanikkuderaamat 1624-1690, ühes jätkuga kuni 1710-ni. Toimetanud Georg Adelheim. Tallinn, 1933, lk. 8). 1631. a. annetas Rootsi kuningas Gustav II Adolf talle teenete eest kaks mõisa, ühe Tallinnas, teise Sõmerpalus. Nimelt päästis H. O. 1629. a. Stralsundis oma kavatsetavalt Hollandisse veetava viljalaadungiga kuninga väe moonanappusest. (Hans Ohmi eessõnast "Kurtzer Berichtis..."); Esimene pikem eestikeelne kirjeldus ongi viites nr. 7 mainitud kirjutis. Sellest on inspireeritud Aino Kalda novell "Püha Jõe kättemaks" (Pyhän Joen kosto, 1930).

9. F. Puksov, Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda. Akadeemilise Kirjandusühingu Toimetised. IX. Tartu, 1932, lk. 33-34; A. Tering, lk. 29, viide 32.

10. Kurtzer Bericht... Tekstis leheküljed sulgudes.

11. Vt. 6.

12. Eesti Biograafiline Leksikon, Tartu, 1926-1929, lk. 116; Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi, lk. 99-

100; S. Vahtre, H. Piirimäe, Meie kaugem minevik. Tallinn, 1983, lk. 196-197.

13. J. Ruus, Pikkeri palve. - Eesti Kirjandus 1914, lk. 17-20, (lk. 17); Kivid ja Killud. Kogunud V. Reiman. Esimene osa. - Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused. Nr. 1. Tartu, 1907, lk. 8-9.

14. M. J. Eisen, Eesti mütoloogia. Tartu, 1919, lk. 181; S. Vahtre, H. Piirimäe, lk. 196.

15. T. Sander, Eesti kirjanduse lugu. II jagu : Kunstluule. Tartu, 1918, lk. 53.

16. Eesti kirjanduse ajalugu viies köites. I köide. Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni. Tallinn, 1965, lk. 139.

17. M. J. Eisen, lk. 181; T. Sander, lk. 53.

18. J. Ruus, lk. 17-18.

19. Observationes Grammatica circa linguam Esthonicam. Judicia tentandi & experiendi causa in lucem editae a Johanne Gutsclaff / Pastore zu Vrbs". Dorpat, Dorpati Livonorum Excudebat Johannes Vogel / Acad. Typogr. ANNO MDC XLVIII.

20. A. Tering, lk. 29-30.

21. V. Alttoa, Uusi laule ja luuletajaid XVII sajandist. - Keel ja Kirjandus 1967, nr. 10, lk. 599-602.

Lehekülg Wanradt-Koelli katekismusest

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI ARHIIVRAAMATUKOGU RAAMATUD

“Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat” - 300

Põhjaeestikeelne käsiraamat “Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat” trükiti 1695. aastal Riias Liivimaa kindralsuperintendent **Johann Fischeri** eratrükikojas trükkal J. G. Wilckeni poolt.

J. Fischeri eratrükikoda asutati 1675. a. läti- ja lõunaeestikeelse vaimuliku kirjanduse üllitamiseks. Kuna osa põhjaeesti murdealast kuulus Riia piiskopi võimkonda ning J. Fischeril oli lähedasi suhteid Rootsi kuninga Karl XI õukonnas, usaldas kuningas talle riigisummade toetusel piiblitõlke trükkimise nii Liivi- kui Eestimaa jaoks. Kindralsuperintendent Fischeri vaimuliku kirjanduse väljaandmise plaane hakkas teostama rida Liivimaa kirikuõpetajaid, kellega hiljem liitusid mõned keeletundjad põhjaeesti murdealalt. “Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramatu” loomise ja kirjastamisprotsessis osales väljaandjana selleaegne Otepää pastor **Adrian Virginus** ning selle kaasautorid on olnud Laiuse pastor **Reiner Brockmann**, Pilistvere pastor **Johann Daniel Berthold**, Suure-Jaani pastor **Magnus de Moulin** ja Karula pastor **Johann Hornung**. J. Hornungil kui heal keeletundjal oli Riia kirjastuse põhjaeestikeelsete trükiste saamisloos suur osa. Nii ka “Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramatu” puhul.

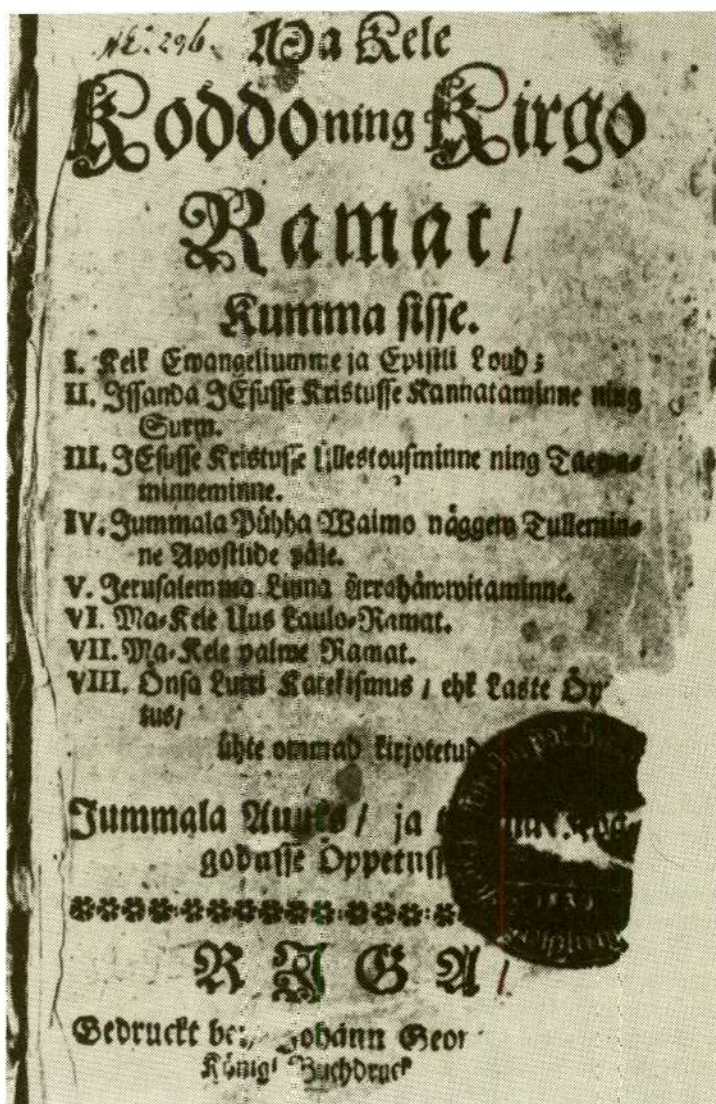
“Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat” koosneb kaheksast peatükist, mis hõlmavad 858 lehekülge. Teose eessõna tekst ei ole säilinud, sellest leidub vaid kaudseid teateid. “Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat” on esimene põhjaeestikeelne teos, milles ei leidu saksakeelset teksti. Käsiraamatu kirjapanekul on toetunud B. G. Forseliuse ja J. Hornungi õigekirjutusalastele tõekspidamistele. Esindades rahvapärasemat keelepruuki, võistles “Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat” edukalt samal ajal Tallinnas

üllitatud käsiraamatutega, oli 17. saj. lõpu silmapaistvaim põhjaeestikeelne teos. Tallinnas üllitatud väljaannetest erines eriti “Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramatu” lauluraamatuosa, kus mitmeid levinud tõlkeid oli tunduvalt parandatud. “Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat” on ainus eestikeelne 17. sajandi trükis, mis on dekoreeritud Vana Testamendi stseene kujutavate puulõikes illustatsioonidega.

Eestimaa konsistooriumi peale-

kaebusel, mis ulatus kuningas Karl XI kõrvu (viimane teatas 16. juulil 1695 Liivimaa kindralkuberner krahv J. J. Hastfehrile, et ta on lugenud käsiraamatu eessõna), langes “Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat” sekvestri alla ning keelustati nagu enamuse teisigi J. Fischeri kirjastuse põhjaeestikeelsed trükiseid. “Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat” pääses käbele alles kümmekond aastat pärast ilmumist.

Mihkel Volt

TÄHTTEOS EESTI AABITSA ARENGUTEEL

ABEL NAGELMAA

Eesti Kirjandusmuuseum

Eesti aabitskirjanduse algus ulatub aastasadade taha. Esimestest aabitsatest on ulatunud meieni vaid mõned harv-napid teated: 1575./76. kooliaastal osteti Tallinnas kahele vaesele koolipoisile aabits, 1641. aasta paiku anti välja piiskop **J. Jheringi** aabits, 1684nda paiku kooli- ja keelemehe **B. G. Forseliuse** oma.

Ehkki aabitsaid anti välja ikka sagedamini ja suurema trükiarvuga, on nad teiste raamatuliikidega võrreldes siiski kõige enam "ära loetud". Vanimad leitud aabitsaeksemplariid, mis säilinud seetõttu, et leidsid turvapaiga võõrsil, pärinevad 17. saj. lõpust: 1694. ja 1698. aasta aabitsa ainu-eksemplari säilitatakse Lundi Ülikooli Raamatukogus; kolmanda, daatumita väljaande (arvatavasti aastaist 1694-1697) üks eksemplar on Kopenhageeni Kuninglikus Raamatukogus, teine Riias erakogus. Neid väljaandeid on peetud Forseliuse aabitsa uustrukideks, kooliajaloolase L. Andreseni arvates peaksid aga kaks esimest olema siiski kellegi teise koostatud.

Kaua aega oli eesti aabits nagu meie muugi kirjasõna saksapärase kirjaviisi kammitsais. Alles Forselius sõandas oma aabitsas ortograafiat olulisemalt parandada (jättis ära võõrtähed ja vokaalipikenduse h). Seejärel kuldsadakond aastat, enne kui kirja- ja keelemees **Otto Wilhelm Masing** (1763-1832) võttis eesti aabitsat ulatuslikumalt uuendada.

Oma avaliku tegevuse algusest peale oli Masingu tõsiseks püüdeks talurahva haridustaseme tõstmine. Esimesel ametikohal Lüganusel üritas ta algul luua kohalikku koolmeistrite seminari, ja kui see ei õnnestunud, asus koostama uut aabitsat. Selle käsikiri valmis 1794. aasta suvel (sissejuhatus kannab daatumit 14. juuli) ning see ilmus järgmisel aastal - see-

ga **200 aastat tagasi** - Masingu esimese eestikeelse raamatuna tiitlikirjega: **ABD ehk Luggemise-Ramat Lastele kes tahavad luggema õppida**. Tartolinnas, trükitud ja müa M. G. Grensiusse jures 1795. - Teadaolevalt on see meie esimene aabits, milles esitatud ka autori nimi, küll mitte tiitellehel, vaid sissejuhatuses lõpus.

Masingu aabits on mitmeski suhtes sisukam varasemaist ja mõnest hilisemastki aabitsast. See on ka mahukam - 36 lehekülge väike-oktaav formaadis. Ligi kolmandik võtab enda alla uudne koostisosa sissejuhatus, milles autor jagab lastevanematele oma 12-aastase õpetajatöö kogemustest lähtudes pedagoogilisi ja metoodilisi juhatusi laste lugema õpetamiseks. Nii näiteks: *Ärge ridelge nendega /.../, kui nemmad loevad. Ärge laske neid liig kaua korraga ramato kallal olla; vaid votke neid ennemine sagedamast ette /.../. Ärge sundige neid siis luggema, kui nemmad parrajasta mängivad /.../. Kiitke ja melitage neid kui nemmad hästi on luggenud /.../. Ärge ähvardage lapsi luggemisega /.../: no, no! küll Kerrikissand tulleb, panneb sind luggema, ja siis saad vitso.* Kokku on sissejuhatuses 15 punkti mitmesuguseid õpetusi, sealhulgas kirjavahemärkide tähenduse ja sõnalühendite seletused.

Järgnev aabitsa osa on üsna lühike (3 lk.). Lisaks fraktuurkirjas väike- ja suurtähtede tähestikule on esitatud kirjutuse *pohkstavide* tähestikud ning täheühendite tabelitest on kaks antiikvakirjas. Veerimiseks on toodud rida õpetliku sisuga silbitatud sõnadega lauseid (*Mõnned Oppetussed*), millest viimased on trükitud taas antiikvas. Mõistagi ei ole Masingu aabitsas veel õ-d, sest selle hääliku märgi "leiuas" ta alles paarkümmend aastat hiljem.

Ka aabitsa vaimulik osa on lühike (veidi üle 6 lk. pikk): väike katekismus ja mõned palved, jaolt silbitatud sõnadega, jaolt sidusa tekstina. Ent ilmalikku lugemismaterjali on Masingu ABD-raamatus üsna ulatuslikult (üle 8 lk.), mis esmakordne meie aabitsakirjanduses. Üldpealkirja *Monned juttokessed* all on toodud 8 didaktilise sisuga lühipala, milles mitmesuguste elujuhtumuste edastamise varal hoiatatakse, et pahategudele järgneb paratamatult karistus. Juba palade pealkirjad on paljuütlevad: *Kes ükskord valletanud, sedda ei ussuta mitte ennam; Kes sõnna kuulmata, saab kahhetseda, Mis meie teistele teme, sedda tevad nemmad meile ka.* Viimane lugemispala *Ei voi Lapsed keik prukida mis vana rahvas prukib* on trükitud antiikvas, kõik teised aabitsa tekstid tollal tavalises fraktuurkirjas.

Masingu aabits erineb varasemaist veel sellegi poolest, et selle lõpus olevale numbrite lugemise õpetusele on lisatud ükskordühe tabel, mis leidis koha järgnevaiski aabitsais. Samuti väärrib tähelepanu aabitsa tiitellehe puulõikepilt, millel kujutatud koolmeistril talutares lugemaõppijat poissi "katsumas" õe ja väikelapsega ema juuresolekul. Kunstiteadlase V. Ermi arvates on seegi Masingu tehtud.

Kuidas võtsid Masingu aabitsa vastu tolle aja koolmeistrid ja pastoriid, sellest on üpris vähe teada. J. H. Rosenplänter mainis seda ühes "Beiträge" II (1813) joonealuses märkuses ühena neist vähestest väljaannetest, mida lugedes eestlane võib öelda "see on minu keel". Paar aastat hiljem tegi Rosenplänter Masingule ettepaneku anda aabits uuesti trükki. Masing kõhklus: "... pean kogu asja enam ühes suhtes täiesti muutma, et seda mitte ainult kui aabitsat, vaid kui elementaar-kooliraamatut nii tulusaks

teha, kui annab ... kui see tookord minu puudulike kogemuste tõttu võimalik oli." Samas kurtis ta, et tal oma aabitsast ainsatki eksemplari järel ei ole ega tea ta ka, kust seda veel leida.

Kolm aastat hiljem (1818) tuli ABD-raamatust taas juttu. Masing kirjutas sellest Rosenplänterile üpris halvakspanevalt: "Noore mehena, täis usku oma teadmistesse ... kirjutasin ma omal ajal ja läkitasin maailma armetu ABD-raamatu, mille nägemine mulle aastaid hiljem hävitavalt mõjus ja mis seisab mul praegugi hoiatusena silma ees." Ometi oli Masingu aabits seni ilmunutest selgelt sisukaim ning selle keel toleaege trükkisõna kohta päris hea. Milles asi? Seletus leidub ühes Masingu dateerimata kirja katkendis Rosenplänterile. Nimelt oli Jõhvi pastor Peter Koch, keda Masing pidas rahvakeele kõige põhjalikumaks tundjaks, juhtinud ta tähelepanu ABD-raamatu keelevigadele ning soovitanud kirjamehena esinemisega mitte rutata, enne rahva keelt hästi tundma õppida. Seepeale oli Masing põletanud 300 tema kätte jäänud aabitsaeksemplari. Ja järgneva 20 aasta kestel ei ilmunud tema sulest ainsatki eestikeelset tööd.

Nii jäigi Masingu ABD-raamatu kordustrukk ilmunuta. Selle asemel aga valmis tal mõne aasta pärast uus aabits – "Täieline ABD-Ramat" (1823). Kuid see peaks olema juba omaette jutt.

O. W. Masingu aabitsa tiitelleht

KASUTATUD KIRJANDUS:

O. W. Masing's Briefe an J. H. Rosenplänter. 1. Bd. Käsikiri. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv (KM EKLA), f. 192, m. 317, l. 17-18, 82.

O. W. Masing's Grammatische Aphorismen. Käsikiri. KM EKLA, f. 192, m. 99, lk. 7-8.

L. Andresen, Eesti kooli vanem ajalugu. Tln., 1985, lk. 28-31, 43-44, 52-55, 66-68, 139-141.

L. Anvelt, O. W. Masing ja kaasaegsed. Tln., 1979, lk. 42-43.

Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. H. 2, (1813), S. 25.

Eesti kooli ajalugu. 1. kd. Tln., 1989, lk. 157-162, 289-291.

E. Oissar. Vanimatest eesti aabitsatest. – Keel ja Kirjandus, 1969, 3, lk. 129-139.

ÕPETUS ON SEE IVA ehk KON OM TUU LUMPJ¹, KON KUNNA' UMMA'?

MARJU KÕIVUPUU, Mehkamaalt pärit folklorist

VÕROKÕSTÕ LUGÕMISERAAMAT

Võrokiilne² lugõmise-raamat koolilatsilõ ja suurilõ, kost või lukõ
rahvaluulõst, kirändusest, ao- ja loodusluust.

Kokkosäädjä: T. Avarmaa, Kauksi Ülle, M. Kõiv, M. Kõivupuu,
N. Reimann, A. Vissel. Konsultant E. Kukk. Tln.: Koolibri, 1993

Võrulaste ja setude kultuuri asend ühiseesti kultuuripildis sarnaneb suurel määral traditsioonilise kultuuri positsioonile kirjakultuuri/kõrgkultuuri suhtes. Iseloomustab ju Kagu-Eesti lokaalkultuuri eelkõige suulisus (folkloor; valdavalt argikõnes tarvitatav murdekeel). Kultuurimällu on siiski talletunud ka kirjamehi Võrumaalt (Sännä trubaduur A. Adson, Mehkamaalt pärit R. Kolk, Karulas sündinud J. Lattik, Põlva mehed Kõiv ja Lõhmus), kultuurilooga seonduvaid isikuid (orelimeistrid Kriisad, lõõtspillinduse *grand old man* Teppo, Sarvede suguvõsa) ja teadlasi.

1920. aastatel ilmunud "Setu lugemiku" ja raamatu "Kodutulõ" eesmärk ja ülesanne oli setu murdekeele tutvustamine ja selle omapärase rahvakillu integreerimine ühiseesti kultuuri.

Ligi 70 aastat hiljem trükivalgust näinud "Võrokõstõ lugõmiseraamat" sündis ilma üsna mitme teguri koostõmõjul ja tema ülesannegi on hoopis teine.

Mõttega Võrumaa kui ääremaa kultuuri ja hariduse heaks midagi praktilist teha, tuli 1988. aastal välja Võrumaalt pärit, kuid pealinnas ajakirjanikuametit pidav Ants Sild, kutsudes asjast huvitatud inimesi looma Võru Keele ja Kultuuri Fondi (VKKF). Tegevust alustas VKKF Võrumaa Muinsuskaitse Seltsi keeletoimkonna kutsel novembris 1988, kui Kanepis eelnimetatud fond asutati ja

ühtlasi valiti selle kolmeliikmeline juhatus, kuhu kuulusid Ants Sild, Kalle Eller ning Arvi Leosk. Fondi katusorganisatsiooniks sai tollane Võru Hariduskoondis ning esmaseks ülesandeks seati võru keele ja omakultuuri kaitse.

1988/89. aasta kevadtalvel kandasid Võrumaalt pärit füüsikud Madis Kõiv, Mart Roos ja Agu Vissel ning kirjanik Kauksi Ülle tartlastest võrulased-vaimuinimesed ülikooli raamatukogu kohvikusse kokku ja tänaseni eluspüsinud traditsioon kohtuda samas neljapäeva õhtuti kella kuue-seitsme paiku on pannud aluse nii mõnelegi Võrumaaga seotud ettevõtmisele, sealhulgas kõnealuse raamatu sünnile ning Kaika Suvõülikoolide korraldamisele. Kuigi jah - Tartu võrufiilide aktsioone olla keegi nimetanud teravmeelseks parodiaks amerikaniseerunud ulgüestlaste ambitsioonidele.

Eesti tollane ühiskondlik-poliitiline situatsioon - rahvuslik taasärkamis-aeg, laulev revolutsioon - oli võru liikumisele igati soodne. Võrufiilid seadsid esmaseks eesmärgiks hääbuva murdekeele ausse tõstmise ning murdes kirjutavate kirjanike toetamise, et seeläbi osaltki pidurdada murdekeele taandarengut. Teisalt huvitusid Võrumaa kooliõpetajad omakultuurist - rahvapärimusest, rahvariistest, kihelkondlikest erisustest nii kultuurilooiti kui murrakuti. Seetõttu hakati kord kuus Võrumaa Hariduskoondise

eestvõttel korraldama võru latsi kuuli, kus kõike eelnimetatut püüti tutvustada nii lastele kui nende õpetajatele. Koos käidi laupäeviti. Lektoreid-tunniandjaid kutsuti Tartu Ülikoolist, Viljandi Kultuurikolledžist ning Keele ja Kirjanduse Instituudist, maksimaalselt rakendati ärksamaid Võrumaa haritlasi.

I Kaika Suvõülikuulj korraldamine Kaikal 1989. aasta augustis idandas mõtte - koostada kultuuriloolist ja ilukirjanduslikku ainet sisaldav lugemiseraamat koolide tarbeks, et võimaldada fakultatiivainena õpetada Võrumaa koolides kodu lugu. Moodustati töögrupp (vt. koostajad), kellele VKKF seadis tingimuse, et lugemik peab saama murdekeelne ja polüfunktsionaalne - olema kasutamiskõlblik nii alg- kui keskkooliklassides ja pakkuma lugemirõõmu ka täiskasvanutele.

Koostajate ette kerkisid iseenesestki mõista mitmed probleemid. Neist esimene - murdekeel. Igas Võrumaa kihelkonnas kõneldi ja kõneldakse erinevat murrakut ning ükskõik kui väga patriootiliselt meelestatud võrulane seda ka ei sooviks, ühisest võru (kirja)keelest on siiski veel vara kõnelda. Seetõttu lepiti kokku, et iga autor jäägu oma kodumurdele/murrakule truuks. Koostajad püüdsid kaastõõlisi värvata nõnda, et kõik murrakud saaks lugemikus esindatud. Setu keeles tegid kaastõõd Aare Hõrn, loodusloolane Nikolai Laanetu ja

¹ Autor võtab endale siinkohal vabaduse kasutada valikuliselt võru keele uusimat ülesmärgimise viisi, hõlbustamaks lugejal teksti häälduslähedaselt lugeda. Vt. ka: Till'okõnõ tijuhtj võro kiräkeele manõq. Toimõnd. Jüvä Sullõv. Võrovaimu Selc 1994. (j palataliseerib enda ees asuvat konsonanti; q=larüngaalklusiil).

² Võru keel (võro kiilj). Selle all tuleks antud kontekstis mõista lõunaesti hõimukeele Võru murret. Lisaks eelnimetatule kuuluvad lõunaesti hõimukeelde ka Tartu ja Mulgi murre. Keeleajaloole tuginedes olid liivi, lapi ja lõunaesti hõimukeel vanimad keeled, mis eraldusid kõige varem läänemeresoome hõimukeelest.

nüüdeks manalateele läinud geograaf Helve Anton. Karula ja Urvaste murrakust lähtusid kirjanik Ain Kaalep, talumees Jaan Pulk. Ka Jaan Lattiku taastriigid on samas murrakus. Allakirjutanu, niisamuti poeet Raimond Kolk tarvitasid Hargla murrakut ehk mehka keelt. Füüsik Agu Visseli ning bioloog Erich Kuke kirjatööd on Rõuge murrakus, nõnda kui Artur Adsoni ja Kauksi Ülle luulegi. Richard Rohu jutud on Kanepi murrakus ning Madis Kõivu ja Aivo Lõhmuse "ema-keel" on Põlva murrak.

Võrdluseks arvasid koostajad heaks ära trükkida ka Tartu murdes tekste (M. Traadi proosa) ning omaaegset lõunaeesti kirjakeelt valiti esindama G. A. Oldekopi luuletused.

Teiseks - võru keele kirjaviisi probleem. Võrulane ja mujalt eestlanegi pole harjunud murdetekste lugema. Kui murdekeelt oligi lugemiseks välja pakutud, siis seda peamiselt pilalpalades ning följetonides *a lá* Elisabeth Jõhvi või Kärna Ärni, kus lugude autorid olid kokku miksinud erinevaid murdeid-murrakuid, ikka selleks, et taotleda suuremat koomilist efekti. Murdekeele kasutamine tõsiste teemade puhul tekitab hämmeldust, sellel oli provintsipööbli maik man. Neil samul 90ndatel pakkus allakirjutajale koostööd Aino Laagus, kes eestindas "Vanemuise" tarbeks soomekeelset näitemängu "Hurmov Hermann Göring", kus üks osatäitja pärines Soomemaa äärealalt (vist Häimest). Näidendi eestikeelses variandis kõneles ta arhailiseimat võru murrakute seas - mehka keelt. Ja hoolimata loo traagilisusest (patsifistlikult meelestatud noormees süütab end lõpuks põlema), lagistas publik mõnusasti naerda. Siinkirjutajale oli see paras šokk ning tagantjärele võib väita, et üks kindlatest ajenditest, miks ma otsustasin Võru omakultuuriga võrufiilide liikumise kaudu tegelema hakata. Praegu suhtutakse murdekeelde tunduvalt paremini, olgu selle tõenduseks popkultuuri viljelev "Ummamuudu" oma "Telehvooni- numbri" laulukesega või kõrgel kunstilisel tasemel Madis Kõivu näitemäng "Põud ja vihm ..." kahasse

Aivo Lõhmusega, millest seisab katkend ka lugemisraamatus.

Kolmandaks - kuidas panna võru keelt kirja niimoodi, et säiliks häälduslähedus. Filoloogist inimesele on asi lihtne - on ju olemas diakriitilised märgid, kuid laiale lugejaskonnale mõeldud trükises "ei lähe need mitte", kui parafraseerida O. Lutsu. Võru keele ülesmärkimisel on probleemiks palatalisatsioon ja vokaalharmonia, vokaalide erinevad kõrgused ning larüngaalklusiil. VKKF keeleteoimkond on üritanud seda dialektoloogilist eripära lahendada ja on nn. *vahcõn kiräviisin* ilmutanud nii mõnegi trükise. Maailmakirjanikest mainin siinkohal M. Bulgakovi "Saadanajantj'i" Võrovara, Navi-Võro 1993. Tlk. Jüvä Sullõv. Allakirjutanu ei tea, et "Saadanajantj'i" ehk Luku tuust, kuis kaciguq hukudi as' aajaja" saaks eesti kirjakeeles lugeda. Tõlgitud on originaalist. (c=nt. mõc, mõca, aga: üts, üte, ütte). Katsed "mitte-võrulastega" on näidanud, et aktsendivabalt *lugõma-kõnõlõma* õpib uue kirjaviisiga küll, iseasi, kas võrulased tahaksid omandada tšehhi või poola keelega väliselt sarnast süsteemi. Muidugi, kõik kirjamärgid on kokkuleppelised ja võru keelt saaks kirja panna ka kirillitsas, hieroglüüfides, minupärast kasvõi numbrites.

"Võrokõstõ lugõmiseraamatu" tekstid on pandud kirja eesti keelele omases märgisüsteemis. Paraku tuleb tegijatel tagantjärele tunnistada, et ortograafilisest pedantsusest jäi meil puudu ja liiga sageli on trükiveakurat ulatanud oma lahkelt abistava käe. Lugemik vajab enda kõrvale keeleõpikut ja seletavat sõnastikku. Salata ei saa sedagi, et nooremate autorite puhul on tunda kirjakeele mõjusid. Lohutada võiks end Ameerika traditsioonidele toetudes - sealsetes koolides soovitatakse kasutada tavaliselt õpiku teist või kolmandat trükki, kust autorid on näpuvead juba kõrvaldanud. Nii on ka praeguseks "Lugõmiseraamatust" uus, parandatud ja täiendatud variant käsikirjas valmis, turumajandus Eesti moodi ei soodusta aga sedalaadi üllitiste ilmutamist ja sestap ei või kindlalt väita, et see

lapsuke trükivalgust näeb.

"Lugõmiseraamat" pole mõeldud sugugi ainult neile, kes võru keele emapiimaga omandanud. See on mõeldud kõigile, kes huvituvad võru keelest ja kultuurist - sellest, mille poolest Võrumaa inimesed ja nende kultuur ühiseesti kultuurikontekstis silma paistab.

Nagu ühes aabitsas ikka, algab ka "Lugõmiseraamatus" kõik A-st, asjade algusest, Võrumaa pärimuskultuurist - folkloorist ja etnograafiast. Allakirjutanu on 80ndatest aastatest saadik järjekindlalt Võrumaal Hargla ning Rõuge kihelkonnas rahvapärimest talletanud. Veel kaasajagi võib sealt leida arhailist usundilist ainet - lugusid inimestest, kes Vanajuudaga ühenduses seisnud, kes sõnu teadnud ja arstida mõistnud; lauludest-naljadest kõnelemata. "Lugõmiseraamatusse" mahtus ainult mürdosa sellest materjalist, mis Võrumaal on talletatud Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonda alates suurmees (ja Võrumaa mees!) Hurdast ja mis kahtlemata vääriks trükimusta. Suurtest linnadest ja küladest eemal üksiktaludes elav Võrumaa taat või memm on võõra suhtes alguses küllaltki umbusklik ja ettevaatlik, kuid ääretult külalislahke ja südarnlik, kui on leidnud kaasvestlejas hinge- ja keelesugulase.

Ütle mata õõnsaks ja kulunuks on muutunud fraasid omakultuuri tähtsusest ja säilitamise vajadusest. Tsiteerida Hurta? Suitsu? Või veel kedagi kultuuriloost, kes on manitsenud eestlast mõistlikkusele ja iseendaks jäämisele? Tsiteeriksin siinkohal hoopiski üht oma Põhja-Eestist pärit üliõpilast, kes Võrumaa ekspeditsiooni lõppedes kirjutas oma matkapäevikusse: "Veidral kombel on siin Lõuna-Eestis hoopis teistsugune aura kui minu kodukohas Virumaal. Võib-olla kõlab see ülearu müstiliselt ja rumalalt, aga mul on selle kandiga tõesti mingi eriline side ja see kisub mind suviti lõuna poole. Tõesti - mis sunnib mind siinset kohalikku keelt õppima ja neid laule laulma?"

Kahjuks ei võimaldanud "Lugõmiseraamatu" maht koostajatel regi-

laulude juurde noote lisada. Regilaul oma tõelises olekus ei ole ilulugemiseks, nagu seda kaasaja koolides tihti harrastatakse ja seetõttu nii mõnelgi koolilapsel rahvaluulest kui sellisest hoopistükis väär arusaam kujundatakse. vaid laulmiseks. "Päävätsõõri ... aastatsõõri ... elotsõõri ..." püüab lugejale tutvustada Võrumaa fokloori ilu ja võlu.

II, VI ja VII jagu - "Karämaa, marämaa", "Jõudu tüüle!" ning "Pääsläne" on aimelised. Lugeja saab teavet läänemeresoome ja võru keele suhetest (E. Vääri); tuumakad lood loodusest on just selle raamatu tarbeks kirjutatud H. Anton, V. Raidaru, I. Post, M. Mäger ja J. Pulk. Juttu on ka keemiast (T. Avarmaa, A. Kogermann) ning ajaloo ja kodukultuurist (H. Sikk, A. Vissel).

Jääb üle võrumaalastest kirjanike looming. Kahtlemata on "Lugõmiseramat" ainulaadne antoloogia, kuhu on koondatud nii taastrükke kui ka spetsiaalselt lugemiku tarbeks kirjutatud loomingut. 90ndatele iseloomulikult on esikohal taastrükid eksiilvõrulastelt (J. Lattik, R. Kolk, B. Kangro, A. Adson), kelle looming Eestimaal lugejale oli aastakümneid peaaegu kättesaamatu.

Ilukirjanduse osades võib leida ka (kordus)tõlkeid võru keelde. Kauksi Ülle on võrundanud Edgar Allan Poe'd, siinkirjutaja Aime Maripuu kirjanduslikult töödeldud muistendi "Oe külä naase heng", Madis Kõiv Juhan Jaiki. Tulenust võib hinnata lugeja, kuid tõlkijatele-võrundajatele oli see kahtlemata kasulik filoloogiline kogemus.

Ja jõudsimegi O-ni, otsani. Rahvuskirjandus sünnib ilma pärimuskultuuri baasil. Tegijail on hea meel tõdeda, et noored on proovinud sulge teritada kodumurdes (Vallo Patrasson). Võrumaa Hariduskoondis ja koolide emakeeleõpetajad on teinud tänuväärset tööd, korraldades juba seitsmendat aastat koolilaste kirjandusvõistlust "Mino Võromaa" ning parimate õpilastööde almanahhiks trükkimist.

Võrufilide liikumine on tasahilju - vaga vesi, sügav põhi! - edasi arenenud. Läänud õppeaastal üritati

esmakordselt võru keelt fakultatiivselt õpetada 4-5 Võrumaa koolis; *Kaika Suvõülikoolide* traditsioon on jäänud püsima (I 1989 - Kaikal; II 1990 - Loosil; III 1991 - Obinitsas; IV 1992 - Kuutsil; V 1993 - Sulbis; VI 1994 - Põlvas). Tunnustust on väärinud kohanime taastamise komisjoni tegevus. Võrumaa kohanimed kui vanimad keelemälestised vajavad filoloogilist korrigeerimist, sest ühiskeelde tõlkimise aktsioonis on unustatud paraku kohanime tähenduslik külg ja seetõttu võib viitadelt sageli lugeda ebamääraseid häälikukombinatsioone (Sänna *pro* Sännä; Kioma *pro* Kiuma; Pikakannu *pro* Pikäkannu või Pikäkännu jne. jne. jne.).

Iga kett on täpselt nii tugev kui tema nõrgem lüli.

25. septembril 1917 luges Artur Adson Estonia teatri saalis Siuru *õdangul* proloogi, mille optimistlik lõpp annab tuge neilegi, kes on enese jaoks omakultuuri väärtuse ära tabanud:

"Nüüd lindami, kõik meele' kütten, ke noore', siivolise', tulgu ütten!"

Nemad "lendasid", sinna unelmate maale Ameerikasse ja Rootsi olude sunnil, kuid oma emakeelt nad ära ei põlanud ja kirjutasid end seeläbi suureks ühiseestkultuuris.

Aga ... 1992. aastal kirjutab noor luuletaja Aivar Sulaoja:

Olgõm eestläseq
a saagõm kah eurooplaisis.

A tiia ei ynnõ kiäs -
sjakslaisis vai pranclaisis
vai mynõs muus.

Vai nakkami hoobis
ameeriklaisis?

Ammus tuu olj
ku pidimi saama ...

(kiä vanna asja miilde tulõtas,
tuul silm pääst vällä)

A maq taha ei nakata
ei sjakslasõs, ei inglasõs,
ei pranclasõs, ei ruuclasõs,
ei dakootas, ei mynõs muus.

Olõ võrokõnõ

ja tuus ka jää.

Võrokõnõ ollaq

on uhkõ ja hää.

(Y = loe nagu kõrge õ, umbes nagu vene ы)

Nojah, armas lugeja, võta siis kätte see raamat ja sa saad teada, *kos sys om tuu lumpj, kon kunna' omma' ja vast medä muudki.*

Tartu linn
dets 94/95 jaan

LISA nendele, kes tahaksid veel midagi võru keeles lugeda:

1. Kaika suvõülikool Kaikal. Eesti Kostabi-Şelts. Tartu, 1990.

2. Võro-Seto Tähtraamat 1990. Võro, 1989.

3. Võro-Seto Tähtraamat 1991. Võro, 1990.

4. Võro-Seto Tähtraamat 1992. Võro, 1991.

5. Vero-Seto Tähtraamat vai Kallendri 1993. aastaga pääle. Tartu-Vero, 1992.

6. Võro-Seto Tähtraamat 1994. Võro-Tartu, 1993.

7. Võro-Seto Tähtraamat 1995. Navi-Võro, 1994.

8. B. Kangro. Susi. Tlk. Kauksi Ülle. Sari "Võrovara". Ilmumiskoht ja aeg puuduvad.

9. M. Bulgakov. Saadanajantj. Tlk. Jüvä Sullõv. "Võrovara". Navi-Võro, 1993.

10. Tillõkõnõ tijuhtj võro kirakeele manoq. Navi-Võro-Tarto, 1994.

Marju Kõivupuule anti tänavu 28. märtsil eesti rahvaluule uurimise eest Eesti Presidendi preemia.

ROOTSLASED JA NENDE TRÜKISÕNA EESTIS 1944. AASTANI

TIIU REIMO

TAR

Sajandite jooksul on Eesti olnud koduks mitmetele rahvastele. Siin on kõrvuti elanud eestlased, sakslased, rootslased, venelased, juudid ja paljud teised rahvad. Rootslased olid enne Teist maailmasõda arvult kolmandaks vähemusrahvuseks Eestis, neid oli 1934. aasta rahvaloenduse andmeil üle 7600. Täielikult rootsi asustusega olid Ruhnu, Vormsi, Osmussaar, Suur- ja Väike-Pakri saar ning Riguldi vald. Paslepa ja Sutlepa vallad ning Naissaar olid segarahvastikuga, vähe- ne rootsi asustus oli säilinud Nõva, Vihterpalu ja Kloostri vallas. Sõda ning sellele eelnenud ja järgnenud sündmused tegid peaaegu 600 aastasele rootsi asustusele lõpu. 1940. a. kevadel tuli oma põliskodudest lahku- da Suur- ja Väike-Pakri, Osmussaare ja Naissaare elanikel, et teha ruumi Punaarmee baasidele. Ei läinud roots- lastest mööda ka 1941. a. küüditamine ning tuntumate kultuuritegelaste vangistamine. 1942. aastal algas põgene- mine Rootsi, 1944. aastal muutus see massiliseks. Peaaegu täiesti tühjaks jäid saared: ligi 300 Ruhnu elanikust jäi kohale 6, rohkem kui 2500 Vormsi elanikust 80. Vähesel arvul jäi roots- lasi elama ka Läänemaale. Kuna peale sõda puudusid võimalused emakeelse hariduse saamiseks ning kultuurielu arendamiseks, sulasid siiajäänud kokku eestlastega.

27. veebruaril 1988 asutati Haap- salus Eestirootslaste Kultuuri Selts, mille sihiks sai eestirootslaste kultuuri säilitamine ja taaselustamine. Hakati taas välja andma kalendrit ning aja- kirja "Kustbon" ("Randlane"). 1990. aastal avati Pürksis gümnaasium, kus on võimalik õppida rootsi keelt ning Põhjamaade ajalugu ja kultuuri. Eesti- rootslaste säilinud kirjasõna tutvustas 1991. a. lõpus Tallinnas Eesti TA Raamatukogu, Uppsala Ülikooli Raa- matukogu ning Eestirootslaste Kul- tuuri Seltsi korraldatud ühishäitus.

Aegade keerises on eestirootslaste väljaandeid ja nende elu-olu käsit- levat kirjandust vähe säilinud. Esime-

sed kohalikud trükised, milles on mainitud või käsitletud rootslasi Ees- tis, pärinevad 17. sajandist - on niisiis sama vanad kui trükikunst Eestis. Varaseim trükis, milles on mainitud rootsi koguduse olemasolu, pärineb aastast 1679. See on Risti koguduse õpetaja Gabriel Herlini 12. detsembril peetud tänujutlus rahu sõlmimise puhul Rootsi ja Taani vahel - "**Een Christelig Tacksäyelse Predijkjan, förmedelst den slutna Freden, ...**". Selle tiitellehel on eraldi märgitud, et jutlus tuleb mõlema koguduse juu- resolekul algul rootsi ja seejärel eesti keeles ette lugeda. Kolmes kohalikus keeles - saksa, eesti ja rootsi keeles - trükiti kogu Eesti elanikkonda puudu- tavad kubermanguvalitsuse teada- anded. Sellisel kujul on näiteks aval- datud Vene-Türgi sõja puhuks trüki- tud kirikupalve 1769. aastast, Kata- riina II seadus 18. veebruarist 1770. a. tormis karile jooksnud laevade abistamise ja nende röövimise keelu kohta, Paul I käsk deserteerunud soldatite ülesandmise kohta aastast 1797. Muidugi on rootslaste asulad kirjas ka kõigis 18. sajandi topo- graafilistes väljaannetes (A. Moller, A. W. Hupel, L. Mellin). 18. sajandi lõpust pärineb Noarootsi pastori Gustav Carlblomi käsikirjaline üle- vaade Noarootsi kiriku- ja ajaloo- sündmustest "**Chronologische Über- sicht der merkwürdigsten Kirch- lichen sowohl politischen Begeben- heiten, die im Nucköischen Kirch- spiel vorgefallen sind**". Huvitavat teavet rootsi talurahva kohta pakub "Eestimaa talurahvaseaduse lisamää- rused Eestimaa kubermangus elavate rootsi talupoegade kohta" ("Dopol- nitel'nyja k Polozeniju ob Estljands- kih krest'janah osobyja pravila dlja vodvorennyh v Estlandskoj gubernii Svedskih krest'jan") aastast 1862. Selles on kirjas Vormsi mõisnike ja talupoegade suhteid reguleerivad eeskirjad ning talupoegade kohus- tused mõisa ja riigi vastu. Pakri talu- poegade koormised on toodud koguni

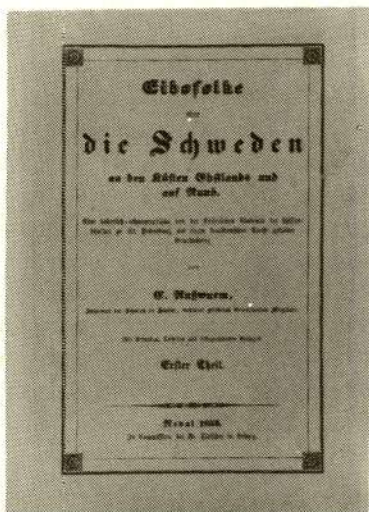
talude lõikes.

Esimesed teated rootsi koolidest pärinevad 17. sajandist: Noarootsi avas kooli pastor Hasselblad, Ruhnu kroonikas on 17. sajandist kooliõpe- tajana kirjas Lexliuse-nimeline mees. Arhiivianalüüsist on teada, et Tallin- na trükikalid on 18. sajandil korduvalt trükkinud rootsikeelset aabitsat ning katekismust, kuid nendest pole seni leitud ühtki eksemplari. Esimene säilinud katekismus "**Den Christeliga Lärans Katechismus**" pärineb aastast 1805. Selle autoriks on Tallinna rootsi-soome koguduse õpetaja Rein- hold Johann Böning (1753-1821). Böning koostas ka lugemiku rootsi lastele "**Läse-Bok, innehallande Fabler och sedelärande Berättelser för Barn och Ungdom**" (Reval, 1808) ning kaks vaimulike laulude kogu. Tõenäoliselt kasutati lugemis- oskuse edendamiseks ning usuõpetuse andmiseks ka eestirootsi koguduste tarbeks 1742. ja 1767. a. trükitud ki- riklikku käsiraamatut "**Then Swens- ka Psalmboken**", mis sisaldas laulu- raamatu, evangeeliumid ja epistlid, loo Jeruusalemma linna hävitamisest ning väikese palveraamatu.

Eestirootsi asustuse, ajaloo ning kultuuri uurimisest saame rääkida alles 19. sajandi II poolest alates. Eeskätt seostub see baltisaksa ajaloo-

lase ja etnograafi Carl Russwurm (1812-1883) nimega. Aastail 1841-1868 töötas Russwurm Läänemaal, algul Haapsalu kreiskooli õpetajana, hiljem Läänemaa koolide inspektorina. Õpetajatöö kõrval kogus Russwurm hulgaliselt folkloorset, etnograafilist ja ajaloolist materjali eestlaste ning rannarootslaste kohta. Tema käsikirju säilitatakse praegu Eesti Ajaloomuuseumis ning Eesti TA Raamatukogus. 1852. a. kirjutas Russwurm lühikese ülevaate rannarootslastest nädalalehes "Inland".

1855. a. ilmunud kaheosaline uurimus "Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö" ("Saareelanikud ehk rootslased Eestimaa rannikul ja Ruhnu saarel") oli esimene põhjalik ülevaade eestirootslaste ajaloost, nende tolleaegsest ainelisest ja vaimsest kultuurist. Töö pärjati Peterburi Teaduste Akadeemia Demidovi-auhinnaga ning on ajalooallikana hinnatav tänapäevalgi. Russwurmilt ilmusid veel eestirootsi murrete ja sõnavara ülevaade "Ueber die Sprache der Inseleschweden" (Reval, 1855) ning Haapsalu, Lääne- ja Saaremaa ning Ruhnu muistendite kogu "Sagen aus Hapsal, der Wiek, Ösel und Runö" (Reval, 1861). 1866. aasta Riia kalendri lisas avaldas Russwurm jutustuse rootslaste väljarändamisest Hiiumaalt "Die Auswanderer: Ein Lebensbild auf der Geschichte Dagö's". Jutustuse ajalooliseks tagapõhjaks on Hiiumäe Kõrgessaare mõisa omaniku Carl Magnus Stenbockiga, kes püüdis ko-

helda rootslasi samasuguste pärisorjadena kui eesti talupoegi. Rootslased keeldusid liiga kõrgeks aetud makse maksmast ning krahv Stenbock ütles neile 1781. a. veebruaris kohad üles, mõisa aga müüs kammerherra Ungern-Stenbergile. Viimane oli küll nõus rootslatega uut rendilepingut sõlmima, kuid Katariina II ukaas 8. märtsist 1781 kohustas Kõrgessaare talupoegi ümber asuma Lõuna-Ukrainasse. 1200 teele asunud talupojast jõudis kohale 535. 1782. a. kevadel rajasid nad Dnestri äärde oma küla - Gammalsvenskby. Neid sündmusi käsitleb ka esimene eestikeelne teos rannarootslaste kohta. Nimelt avaldas Jaan Jung 1876. aastal Russwurmi jutustuse vabas vormis tõlke oma nime all pealkirjaga "Rootslaste väljarändamine Hiiumaalt aastal 1781, ja teiste Eestimaal elava Rootslaste loust aastast 1345 kuni 1800" (Tartu, 1876).

Suur osa eestirootslaste ajaloo, keele ja kultuuri uurimises 19. sajandi lõpus - 20. sajandi alguses oli Soome ja Rootsi teadlastel, misjonäridel ja kohalike rootsi koguduste pastoritel. Juba 1847. aastal ilmus Soomes Ruhnu kirikuõpetaja Fredric Joachim Ekmani raamat Ruhnu loodusest, saareelanike tegevusaladest, tavadest ja kommetest "Beskrifning om Runö I Liffland" (Tavastehus, 1847). Ekman uuris ka Ruhnu kiriku ja koguduse ajalugu ning lisas raamatusse ülevaate Ruhnu pastoritest alates aastast 1621 ja kroonika Ruhnu tähtsamatest ajaloosündmustest. 1886. a. ilmus Helsingis Alex Olof Freudenthali ning Albert Herman Vendelli eestirootsi murrete sõnaraamat "Ordbok öfwer estländsk-svenska dialekterna", mis põhineb aastail 1877-1881 tehtud keelereisidel Eestis ning Dnepri-äärses Gammalsvenskby (Vanarootsikülas) kogutud materjalidel. Neljast eestirootsi murdest hõlmas ilmunud sõnaraamat kolme - Pakri-Vihterpalu, Hiiumäe-Vanarootsiküla ja Noarootsi-Vormsi murret ning sisaldas üle 13 000 murdesõna. Sellele lisandus Albert Hermann Vendelli 1879. a. keeleuurimisreisi materjalidel põhinev Ruhnu rootslaste sõnavara, hääliku- ja vormiõpetuse kogu

"Runömalet. Ljud- och Formlära samt ordbok" (Stockholm, 1882-1887), mis sisaldab üle 5000 murdesõna.

1873. a. saabus Rootsi Evangeelse Isamaa-misjonühingu vahendusel Eestisse kaks misjonäri. Esimene neist, Thure Emanuel Thorén (1843-1930) asus Noarootsi. Samal aastal avas ta Paslepa pastoraadi hoones seminari rootsi rahvakooli õpetajatele, kus seminari 14 tegevusaasta jooksul sai hariduse 28 õpetajat. Seminaris õpetati usuteadust, rootsi, vene ja eesti keelt, arvutamist, üldajalugu ja maateadust, loodusõpetust, ilukirja, orelimängu ja laulmist. Siin sai hariduse mitu hilisemat eestirootsi rahvusliku liikumise tegelast, tuntuim neist Noarootsi köster ja õpetaja Johan Nymann. Tema sulest ilmus esimesi arvestatavaid rannarootslasi tutvustavaid artikleid eesti keeles - "Rootslased Baltimere saartel", mis ilmus 1886. a. "Oleviku" lisas.

Teine misjonär, Lars Johann Österblom (1837-1932) asus Vormsil. Tema eestvedamisel avati rootsikeelsed rahvakoolid Hullo ja Kersletis. Lisaks jutlustas Österblom moraali ja vagadust ning rõhutas eriti terviseõpetuse tundmise vajadust. Venestusreformide tõttu tuli tal 1887. a. Vormsilt lahkuda. Mälestused oma elust ja tööst Eestis võttis misjonär kokku hiljem Rootsis ilmunud raamatus "Svenskarna i Östersjöprovinserna".

Rahvusliku liikumise alguseks eestirootslaste seas võib pidada 20. sajandi algust. Eestvedajaiks olid siin juba varem nimetatud õpetaja Johan Nyman ning Höbringi kooli õpetaja Hans Pöhl. 1903. aastal asutati Noarootsi karskusselts. Samal aastal hakkas ilmuma eestirootslaste kalender - "Kalender eller Almanack". 1909. a. veebruaris alustas tegevust selts Svenska Odlingens Vänner (Rootsi Hariduse Sõbrad), eesmärgiks edendada eestirootsi kultuuri- ja hariduselu. Seltsil oli õigus avada koole, lugemistubasid ja raamatukogusid, välja anda raamatuid ja ajakirju, korraldada mitmesuguseid kursusi. Toetust saadi soomerootslastelt ja rootslastelt. Vene võimudele tundus selline tegevus aga kahtlane ning 1913. a. selts suleti, tegevust saadi

jätkata alles 1917. a.

1918. a. veebruaris kuulutati välja Eesti Vabariik. Ajutises Valitsuses sai Hans Pöhl rootsi rahvaministri koha. Hiljem moodustatud Eesti Vabariigi valitsuses sai eestirootslaste esindajaks rahvasekretär (*foeksekretare*). Sellel kohal oli aastail 1919-1940 Nikolaus Blees. Rootslased tunnetasid end algusest peale Eesti põlisrahvana. Paljud neist võtsid osa Vabadussõjast, Hans Pöhl tegutses aktiivselt Eesti Vabariigi tunnustamise huvides Rootsis.

1920. aasta põhiseadus tagas eestirootslastele emakeelsete koolide olemasolu ja rootsikeelsete omavalitsusasutuste moodustamise paikkondades, kus rootslased olid ülekaalus. 1929. aastal ilmunud Rootsi Õpetajate Seltsi 10 aasta tegevuse ülevaates "Svenska Lärarförbundet i Estland 10 år" on andmed 19 rahvakooli, nende õpetajate ja õpilaste arvu kohta. Ka on brošüüri lõpulehekülgedel õpetajate eluloolisi andmeid.

Milliste raamatute järgi rootsi koolides õpiti, ei ole täpselt teada. Küllap olid kasutusel mitmed Rootsi õpikud. Eestirootsi koolide tarbeks trükiti Göteborgis 1923. aastal algkooli 4. klassile mõeldud eesti geograafia õpik "Lärobok I Estlands geografi", kus sisaldus ka Noarootsi kooliõpetaja Jakob Bleesi ülevaade rootsi asutusest Eestis. Tallinnas ilmusid rootsikeelsed lugemikud algja keskastmele alles Nõukogude okupatsiooni esimestel aastatel. Need koostas Vormsi Hullo ja Norrby koolide õpetaja Tomas Gärdström. Ehkki lugemikud sisaldasid ka mitu pala Leninist ja Stalinist, ei suutnud need õpetaja elu päästa: 1941. aastal Gärdström vangistati ja viidi Venemaale. Lähendamaks eestirootslaste keelt riigirootslaste omale, avaldas Tartu ülikooli rootsi keele lektor Nils-Hermann Lindberg 1930. aastal kolmekeelse rootsi keele õpiku "Lärobok I svenska", mida kasutati õpikuna nii ülikoolis kui eestirootsi koolides. 1939. aastal ilmus rootsi keele õpik Greta Wieselgrenilt. Ka seda lubas Eesti Haridusministeerium kasutada koolides õpikuna.

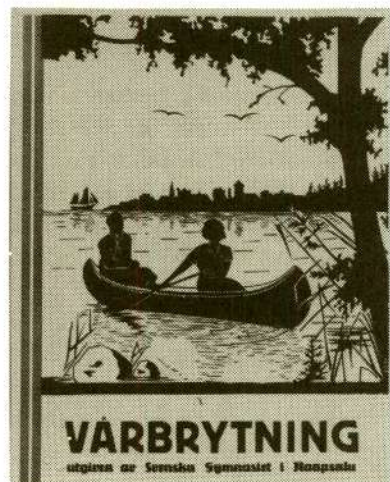
Eesti Vabariik pidi hoolitsema eesti

keele õpetuse eest vähemusrahvuste koolides. Vastavad õpikud koostas tuntud õpetaja ja noorsookirjanik Madis Küla-Nurmik. Tema 1924. aastal ilmunud saksa, rootsi ja vene koolidele mõeldud "Eesti keele õpik muulastele" andis algteadmised eesti keelest ja grammatikast ning oli kavandatud 2-3 õppeaasta tööks. Õpiku rootsikeelse osa toimetasid Hans Pöhl ning S. Nyman. 1930. aastal ilmunud uue õpiku rootsikeelse osa toimetab Noarootsi kooli õpetaja Martha Blees-Gottkampf.

1920. aasta sügisel avati Pürksis rootsi rahvapälikool ja põllutöökool. Direktor ja õpetajad kutsuti sinna Rootsist. Kool kujunes eestirootslaste vaimseks keskuseks: lisaks pidevale õppetööle korraldati majapidamiskursusi, põllutöö ning rootsi kooliõpetajate suvekursusi. Õpetajaskond võttis elavalt osa seltsitegevusest, aitas kaasa etnograafilise ja folklooriainese korjamisele rootsi külades, tegi kaastööd ajalehele "Kustbon". Kool tegutses 1943. aastani ning selle aja jooksul omandas seal hariduse 577 õpilast. Tihedad olid sidemed soome-rootslaste ja Rootsiiga. Koolile rahalise toetuse saamiseks anti 1922. a. Helsingis välja album eestirootslaste elust "Bilder från Estlands svenskbygger". Rahvapälikooli 15. aastapäevaks avaldas direktor, agronoom Frederik Erlund kooli asutamislugu ja tegevuse kohta ülevaate "En estlandssvensk bildningshärd" ("Üks eestirootsi hariduskolle" - Haapsalu, 1935). 1928. aastal ilmus Haapsalus laulik "Sånger från Birkas" ("Laulud Pürksist"). Selle koostasid Pürksi õpetajad Ester ja Emil Adalberth. Vihik sisaldas 60 lauluteksti: õpilaste seas levinud laulud, kodu- ja isamaalised laulud, mõned kirikulaulud ning Eesti ja Skandinaaviamaade hümnid. Aasta varem nägi Tallinnas trükivalgust Emil Adalberthi koostatud eestirootslaste luulealbum "Ekon fran Österled", mille autoritest tuntuim oli Mats Ekman.

31. augustil 1931. aastal avati Haapsalus Läänemaa Ühisgümnaasiumi ruumes rootsikeelne gümnaasium. Selle direktoriks sai Anton Üksti, muusikaõpetajaks oli koolis helilooja Cyrillus Kreek. Gümnaasium omas tähtsat kohta eestirootslaste haridusel, suur osa selle lõpetajatest jätkas õpinguid Tartu Ülikoolis või hiljem Rootsis. Õpilased andsid välja koolialmanahhi "Värbrytning". Juttude ja luuletuste autoritena leiame siit hiljem Rootsis tuntuks saanud teadlasi nagu Alvin Isberg, Herbert ja Edvin Lagman. Gümnaasiumil oli ka oma raamatukogu. 1933. aastal sai Haapsalus teoks eestirootslaste laulupidu.

1932. aastal asutati Tartu Ülikooli juures Akadeemiline Rootsi-Eesti Selts. Selle esimeheks sai rootsi keele ja kirjanduse professor P. Wieselgren (1900-1989). Seltsi eesmärk oli Rootsi ja Eesti suhete edendamine, maade ühise ajaloo uurimine, rootsi keeleõpetuse hoogustamine. 1934. aastal hakkas selts välja andma aastaraamatut "Svio-Estonica". Selles avaldati keeleuurimisreiside kokkuvõtteid, eesti ajaloo ja kultuuri uurimusi Rootsi ajast. Autoriteks olid seltsi liikmed

ja ülikooli õppejõud P. Wieselgren, O. Liiv, H. Sepp, F. Puksoo, S. Karling jt. Märkimisväärse saavutusena tuleb nimetada tänini mahukaima **“Rootsi-eesti sõnaraamatu”** väljaandmist Tartus 1939. aastal. Selle koostasid P. Wieselgren, G. Suits ja P. Ariste.

Kui vaadata raamatuid ja artikleid, mis ilmusid eestirootslaste asualade kohta, siis on uurijatele vaieldamatult kõige rohkem huvi pakkunud Ruhnu - suhteliselt eraldatud saar Riia lahes, kus rootsi kombed ja tavad olid kõige eredamini säilinud. 1934. aasta rahvaloenduse andmeil oli saarel 282 elanikku, neist 277 rootslased. 5 eestlast kuulusid tuletorni vahtkonda. Saarel tegutses luteriusu kirik, kool ning raamatukogu. Juba varem mainitud pastor Ekmani ning Helsingi ülikool õppejõu A. H. Vendelli mahuka sõnaraamatu kõrval on tähelepanuväärseimaks ennesõjaaegseks uurimuseks kindlasti Rootsi kultuuritegelase ja etnograafi Ernst Kleini 1923. aasta Ruhnu ekspeditsiooni materjalide põhjal koostatud ning rikkaliku pildimaterjaliga täiendatud ajaloo- ja etnograafiaraamat **“Runö. Folklivet i ett gammalsvenskt samhälle”**, mis ilmus Uppsalas 1924. aastal. Kolm aastat varem ilmus Stockholmis Ruhnu pastori Ernst Gordoni raamat **“Runö. Svenskön i Rigaviken”**. Eesti ajakirjanduses ilmunud lühikeste Ruhnust ja tema elanikke tutvustavate artiklite autoriteks olid August Pulst, Hugo Valma ja Victor Neggo. Viimati nimetatud artikkel ruhnulastest ilmus Rootsi kuninga külaskäigu ning kaitseliidupäeva puhul välja antud **“Kaitse Kodu”** erinumbris 1929. aastal.

Suurimaks eestirootslaste saareks oli Vormsi oma 17 küla ning 2547 elanikuga, kellest rootslasi oli 2425. Saarel oli luteriusu ja õigeusu kirik, töötas 4 kooli, tegutses kaubatarvitajate ühisus ning noorteühing **“Kamrateringen”**. Sellist põhjalikku uurimust nagu Ruhnust pole Vormsi kohta aga ilmunud. Huvitavad tähelepanekud Vormsi rootslaste elust ning saare koolioludest on käsikirjas talletanud kooliõpetaja ja aiandusharrastaja Jaan Spuhl-Rotalia (1859-1916),

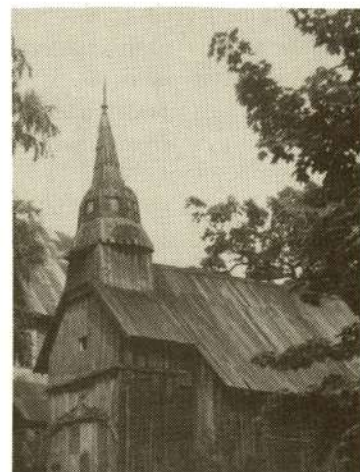
kes töötas Vormsil üle 10 aasta kösterkooliõpetajana. Tema käsikirja **“Wormsi saar”** säilitatakse Uppsala Ülikooli raamatukogus. Eesti keeles on Vormsi rootslastest kirjutatud Pürksi rahvaülikooli viimane direktor Fridolf Isberg. Tema artikkel **“Vormsi saare maastik ja rahvas”** ilmus 1940. a. **“Turismi Teataja”** 1. numbris. Pakri, Osmussaare ja Naissaare kohta ilmus mitmeid artikleid ajalehes **“Kustbon”**. Põhjalik uurimus Pakri saarte ja nende elanike kohta valmis Pürksi rahvaülikooli endisel direktoril Per Söderbäckil. Tema raamatus käsitletakse Pakri loodust ja ajalugu, rahvakombeid ja -tavasid, põllumajandust ja kalapüüki, kooli- ja kirikuelu. 1940. aastal Stockholmis ilmunud teos **“Ragöborna”** sai otsekui mälestusmärgiks kodusaarelt just samal aastal lahkuma sunnitud rahvakillule. Õnnkombel on säilinud ka 1933. aastal riigirootslaste poolt Väike-Pakri kirikule kingitud rootsikeelne piibel.

Siinsete rootslate usu elu suunas Rootsi praostkond. Selle moodustasid Tallinna rootsi-soome Mihkli kogudus koos abikirikutega Naissaarel, Suurel ja Väiksel Pakril ning Ruhnu ja Vormsi kogudused. Rootsi praostkond andis välja jõulualbumeid pealkirjaga **“Julhälsningar till de Svenska församlingarna i Estland”**. Tavaliselt sisaldas album jõulujutluse, mõne jõuluteemalise lühijutu ja luuletuse, aga ka kirjutisi rannarootslaste elust. Eesti Rahvusraamatukogus ning Eesti TA Raamatukogus on säilinud sellised albumid aastaist 1927, 1928, 1930 ja 1935.

Rootsikeelne ajaleht ja kalender ilmusid pidevalt kuni 1940. aasta juunipöördeni. Olulisim osa siinse rootsi kogukonna ühteliitmisel oli ajalehel **“Kustbon”** (**“Randlane”**), mis hakkas ilmuma 1918. a. jaanuaris, väljaandjaks Rootsi Rahvaliid Läänemeremaades (Svenska Folksförbundet i Östersjöprovinserna). Aastatel 1935-1937 ilmus leht pealkirja all **“Nya Kustbon”**, seejärel sai selle väljaandjaks Svenska Odlingens Vänner ning leht jätkas vana nime all. Siin ilmusid teated eestirootslaste seltsitegevuse kohta ja olulisematest sündmustest

rootsi kogukonna elus, artiklid eestirootslaste ajaloo ja kommetest. Ka kalendrilisades ilmus kirjutisi eestirootslaste kultuurist ja ajaloo. Viimastest Eestis ilmunud kalendrist **“Årsbok och Kalender 1943”** saab tänane lugeja olulist teavet ka eestirootslaste saatusest Nõukogude okupatsiooni esimesel aastal: kultuuriselt Svenska Odlingens Vänner suleti, tema varad konfiskeeriti; Naissaare, Osmussaare ja Pakri saartele rajati Punaarmee baasid ning elanikud olid sunnitud oma kodud maha jätmä; Pürksi kooli hooned anti 1939. a. Punaarmee käsutusse ning koolil tuli kolida Vormsile; 6 kooliõpetajat - N. Blees, M. Blees-Gottkampf, T. Gärdström, A. Nyman, J. Berrgren ja A. Vesterblom arreteeriti, V. Pöhl ja A. Lindström mobiliseeriti, Osmussaare õpetaja J. Dans tapeti.

Sõja lõppedes oli Eesti demograafiline pilt tundmatuseni muutunud: baltisakslased lahkusid juba 1939. aastal vastavalt Molotov-Ribbentropi paktile, juudi kogukond oli sõjas hävitatud, rootslased leidnud uue kodu Rootsis. Viimase kuue aasta jooksul oleme enda jaoks koos Eesti Vabariigi ajaloo avastanud ka Eestis elanud teiste rahvaste ajaloo. Üks võimalus on teha seda nende trükisõna säilitamise ja tutvustamise kaudu. Iga rahvas, kes Eestis on elanud, väärib, et teda tuntaks ja mäletataks.

Ruhnust kirik aastal 1985

63 EESTI RAAMATUHARULDUST CHICAGO RAAMATUKOGUS

Napoleoni vennapoeg kogus eesti väljaandeid

FELIX OINAS

Ainult väheseil vist on teada, et ühes Ühendriikide raamatukogus leidub arvukalt eesti, soome, ungari kui ka teiste soome-ugri rahvaste vanemat kirjandust. See on nimelt Newberry raamatukogu Chicagos. Mainitud raamatukogu ühes osakonnas, nn. Louis-Lucien Bonaparte'i kollektsoonis, leiduvadki meid huvitavad teosed.

Louis-Lucien Bonaparte (1813-91) oli Napoleon Bonaparte'i vennapoeg, kes seadis endale eesmärgiks koguda kokku võimalikult kõik seni ilmunud väärtuslikud keeleteaduslikud teosed. Paljude autoriteetide arvates saavutaski ta oma eesmärgi. Selleks aitas kaasa ühelt poolt tema seltskondlik positsioon, teiselt poolt ka tema kui keeleteadlase kuulsus. Juba noore mehe hena oli ta üldiselt tuntud keeleteadlane, ja maailma eri osadest voolas talle kokku raamatuid. Ta oli isiklikult tuttav paljude kaasaja silmapaistvate keeleteadlastega, kes teda raamatute kogumises abistasid. Samuti tulid tema kätte kõik tähtsamad kataloogid. Ta reisis palju, peamiselt selleks, et osta raamatuid. Oma reisidel külastas ta kõiki suuremaid raamatukauplusi ja tegi mis võimalik, et omandada esijoonel haruldasi teoseid kõigis keeltes. Selle kirgliku kogumistöö viljana sügeneski üks maailma haruldasemaid era-raamatukogusid. Kümme aastat pärast L. L. Bonaparte'i surma (1901) omandas tema kollektsooni Newberry raamatukogu Chicagos.

Bonaparte'i kogu sisaldab kogusummas 13 545 teost, millest valdav osa (umbes 10 000) kuulub Euroopas kõneldavate keelte alale. Aga selle kõrval on arvukalt esindatud ka teised maailma osad, eriti orient ja Ameerika. Ainuüksi baski keele alalt, mis oli tema eriliseks huvialaks, on tema kogus 712 teost. Soome-ugri keelte alalt leidub Bonaparte'i kogus 525 raamatut, neist 63 eestikeelset või Eestit käsitlevat, 173 soomekeelset ja 152 ungarikeelset. Peale selle on

esindatud teisedki soome-ugri keeled, nagu karjala - 2, vepsa - 5, liivi - 9, lapi - 58, sürjäni - 16, votjaki - 4, mordva - 9, tsheremissi - 9 teosega, jne. Olgu tähendatud, et tegelik raamatute arv on hoopis suurem, sest seeriad on eeltoodud statistikas arvestatud ainult ühe punktina.

Eesti raamatud Bonaparte'i kogus

Mis puutub Bonaparte'i kogus leiduvaisse eestikeelseisse teosesse, siis on need ilmunud 1660. ja 1890. a. vahel. 17-ndast sajandist on olemas ainult 1 teos - H. Gösekeni grammatika (1660), 18-ndast sajandist 3 teost - F. Gutsleffi grammatika (1732), A. W. Hupeli grammatika (1780) ja "Evangeliumi nink Epistli", millega liitub "Tarto-Ma-Kele Lauo-Ramat" (1788) ja "Lutterusse Katekismus" (1790). Kõik ülejäänud teosed kuuluvad 19-ndasse sajandisse. Siingi on rohkesti esindatud grammatikad: Hupeli grammatika II trükk (1818). Ed. Ahrensi grammatika mõlemad osad (1843, 53), K. Körberi (1867) ja F. W. Wiedemanni grammatika (1869), samuti muud lingvistilised tööd: Fr. R. Faehmanni broshüürid eesti konjugatsiooni-klassidest (1842) ja noomenite deklinatsioonist (1844), W. F. Steingrüberi eesti kirjakeele algeid käsitlev teos "Bemerkungen, die ehstnische Sprache in beiden Hauptdialekten betreffend" (1827), O. W. Masingi eesti ortograafia käsitletu (1824), Wiedemanni "Versuch ueber den Werroestnischen Dialekt" (1863), eesti-saksa sõnaraamat (1869), jne. Piiblist, uuest testamendist ja katekismusest leidub mitu väljaannet (piiblist näit. aa. 1822, 1825, u. testamendist aa. 1825, 1836, 1839 jne.). Rahvaluule valdkonda kuuluvad järgmised teosed: J. W. Boeckler-Forseliuse raamat ebausukombeist (1854), H. Neusi eesti rahvalaulud (1850), C. Reinthalli ja W. Schotti kirjutised Kalevipojast, Kreutzwald-Neusi "Müütilised ja maagilised laulud" (1854), jne.

Perioodilisest teoseist on esindatud Rosenplänteri "Beiträge" (1813-32) ja Õpetatud Eesti Seltsi "Aastaraamatud" ja "Toimetused" (kuni 1890. resp. 1884. a.). Peale eespoolnimetatute leidub Bonaparte'i kogus veel rida muid raamatuid eri aladelt, nagu ajaloost (Fr. Kruse, 1846), aritmeetikast (Frey, 1806; anonüümne 1820), vaimulikke teoseid, aabitsaid, kalendreid, jne. jne.

Sõnastik F. W. Wiedemanni pühendusega

Eesti autoritest on L. L. Bonaparte olnud ühenduses vähemalt F. W. Wiedemanniga. Bonapartel oli kombeks lasta tõlkida mõningad teosed, eriti uus testament, eri keeltesse ja avaldada need omal kulul väheses eksemplaride arvus. Paljudel kordadel on Bonaparte sel juhul kasutanud Wiedemanni abi. Nimelt on Wiedemann tõlkinud või redigeerinud uue testamendi tõlked liivi, mordva, tsheremissi, votjaki jt. keeltes, mis kõik on ilmunud Bonaparte isiklike väljaannetena. Peale selle kannab Bonaparte'i kollektsoonis leiduv Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat autori pühendust. On väga tõenäoline, et Wiedemann on abistanud kirglikku bibliofiili eesti raamatute hankimisel. Wiedemanni abiga võiks seletada ka eesti vanimate grammatikate rohkus Bonaparte'i kogus.

Eesti raamatuid ja perioodilisi väljaandeid - eriti iseseisvusaegseid - leidub mõningal määral Ühendriikide suurtes raamatukogudes, nagu Kongressi raamatukogus, Harvardi, Columbia, Indiana jt. ülikoolide raamatukogudes, New Yorgi avalikus raamatukogus jne. Vaevalt aga on USA-s olemas raamatukogu, kus meie vanem kirjandus oleks esindatud nii rikkalikult kui Bonaparte'i kollektsoonis Newberry raamatukogus.

Ajalehest VABA EESTI SÕNA
29. november 1952 autori loal.

RAAMAT JA RAHVASTE KULTUURIVILJAKUS

UNO LIIVAKU

Majanduse mõisteid ja oskussõnu on üldjuhul võimatu kultuurile üle kanda. Erandid siiski kinnitavad reeglit. Majanduses tuntakse tööviljakuse mõistet: inimese võimet valmistada ajaühikus mingi kogus toodangut või sooritada mingisuguseid töid. Kultuur väljendub tänapäeval kõige üldisemalt ja kõige paremini raamatus. Seepärast on võimalik mõõta rahvaste kultuuri raamatu varal ja nimetada kultuuriviljakuseks raamatunimetuste arvu kümne tuhande inimese kohta aastas. Vahel on tarvitatud mõõtühikut miljoni inimese kohta, aga seda on väikerahvaste kohta tülikas rakendada.

Seda näitajat on tihti arvatud. Riike reastades on ikka välja tulnud, et väikesed on eesotsas, suured sabas. Seejärel on suured tollest näitarvust häbelikult loobunud (piinlik ju näidata, et näiteks venelased on kultuuriviljakuselt eestlastest kaugel taga), väikesed aga end uhkelt maailmas või Euroopas esimeseks, teiseks või kolmandaks kuulutanud.

Üldjuhul on asi nii, et väikesed rahvad vajavad ja ka toodavad rohkem raamatunimetusi kümne tuhande kohta kui suured. See on loomulik. Nimetuste arv ei suurene rahvaarvuga võrdeliselt. Põhjus on selles, et näiteks 50-miljoniline rahvas ei vaja ühemiljonilise võrreldes 50 korda rohkem õigekeelsussõnaraamatuid, liikluseeskirju, III klassi matemaatika- või VI klassi ajalooõpikuid, inglise-omakeelseid sõnaraamatuid või kriminaalseadustikke. Just sel põhjusel ilmub väikerahvastel raamatunimetusi kümne tuhande kohta rohkem kui suurtel. Ent see tähendab ka, et väikestel on kümne tuhande kohta rohkem autoreid! Ja see omakorda, et väikesed rahvad on üldjuhul kultuuriviljakamad. Neid sunnib selleks elu! Ehk nagu ütleb Walter Rand: "Suurte rahvaste kultuurilooming isiku kohta on suhteliselt

madal, isegi kui kogutoodang on märkimisväärne (näiteks on suurte rahvaste üks kultuurilooming, sõnavara, enam-vähem võrdne väikeste kultuurirahvaste sõnavaraga).¹

Rahvaste kultuuriviljakus ja selle sõltuvus rahvaarvust 1983., 1987. ja 1991. aastal selgub tabelist. Viimases veerus on riigid reastatud raamatunimetuste arvu järgi kümne tuhande

Raamatunimetusi 10 000 inimese kohta aastas
(UNESCO aastaraamatute andmeil)

Riik	1983			1987			1991		
	N	KR	KN	N	KR	KN	N	KR	KN
Island	-	-	-	50	1	1	60,6	1	1
Soome	17,5	4	3	18,6	5	4	22,4	4	2
Šveits	18,0	6	2	19,1	7	3	21,9	7	3
Taani	18,5	5	1	21,8	6	2	19,6	5	4
Suurbritannia	9,1	22	11	9,3	22	12	15,1****	23	5
Belgia	8,1	11	14	8,4	11	15	14,2	11	6
Rootsi	9,7	8	8	13,7	9	8	13,8	9	7
Eesti (e., e. k.)	14,5	1	4	14,8	2	6	11,5	2	8
Eesti (üldse)	13,0	2	6	14,4	3	7	10,5	3	9
Hispaania	8,5	20	13	9,9	20	11	10,0	20	10
Holland	9,2*	14	10	9,1	14	13	9,2	15	11
Saksamaa	-	-	-	-	-	-	8,5	24	12
Saksamaa LV	9,6	24	9	10,7	24	10	-	-	-
Saksa DV	3,7	16	21	3,9	16	21	-	-	-
Ungari	7,9	13	15	8,6	15	14	7,9	13	13
Prantsusmaa	6,5	21	16	7,8	21	16	7,7	21	14
Norra	13,5	3	5	16,1	4	5	7,3	6	15
Portugal	8,6	12	12	7,4	12	17	6,1	14	16
Tšehhoslovakkia	6,2	15	17	6,8	15	18	6,0*****	16	17
Itaalia	2,4	23	23	3,0	23	22	4,9	22	18
Austria	12,1*	7	7	11,7	8	9	4,8	8	19
Jugoslaavia	4,8	18	19	4,5	18	20	4,1***	18	20
Kreeka	4,5**	10	20	-	-	-	4,0	12	21
Bulgaaria	5,5	9	18	5,1	10	18	3,6	10	22
Poola	2,4	19	24	2,8	19	23	2,8	19	23
Rumeenia	2,5	17	22	2,3**	17	25	0,9	17	24
NSV Liit	3,0	25	25	3,0	25	24	-	-	-

* 1984; ** 1985; *** 1990; **** 1992; ***** Tšehhi ja Slovakkia.

Lühendid: N - nimetusi 10 000 inimese kohta aastas; KR - koht rahvaarvu järgi; KN - koht nimetuste arvu järgi 10 000 inimese kohta; e. - eestlased; e. k. - eestikeelsed nimetused.

inimese kohta aastas langevas järjestuses. Eelviimases veerus on järjenumbrid rahvaarvu järgi tõusvas järjestuses. Niimoodi järjestades peaksid kahe viimase veeru järjenumbrid sattuma kohastikku ehk teisisõnu: normaalne kultuuriviljakus eeldab tabeli ridades niisugust kohastikku sattumist.

Tegelikult nende veergude järjenumbrid ei asu kohastikku. Näiteks on Soome kultuuriviljakam kui tema rahvaarv eeldab, samuti Šveits ja Taani. Eriti palju on eelduspärasest kohanumbri kõrgemal Suurbritannia. Esiteks on see maa tõepoolest kultuuriviljakas, teiseks toodab ta palju raamatuid väljaveoks. Ent siis tuleb Eesti ja on eelduspärasest mitu kohta madalamal.

Aastakümneid on tõe pähe levitatud teesi, et kultuur on Eestis eriti kõrgel järjel. Seda on kinnitanud kultuuri-tegelased, poliitikud ja teisedki. Ja Eestis on seda teesi ka usutud. Tabeli andmetest ilmneb, et kõik nn. sotsialismimaad on kultuuriviljakuselt alla eelduspärase (ainus erand on Ungari). Sellest saatusest ei ole pääsenud ka Eesti. Ei ole pääsenud sellest hoolimata, et Eesti oli Nõukogude Liidu rahvuskultuuri edendamise poolest koos Leeduga suur erand ja teistest nn. liiduvabariikidest paremal järjel. Maailma ulatuses oli NSV Liit kirjastamisküla, mida ei saanud võrrelda kirjastamissuurlinnadega nagu Suurbritannia, Saksamaa või mõni teinegi riik. Selles külas oli Eesti kõrgel kohal, kuid ei ulatunud linnade tasemele.

Nn. sotsialismimaade lausaline paiknemine eelduspärasest madalamal on kaljukindel tõend selle kohta, et *sotsialismi viljastavate tingimuste* tees oli häbematu vale.

Tabel võib äratada küsimusi. Miks on Austria nii madalal kohal? Esiteks sellepärast, et ta ei võta oma statistikas arvesse õpikuid, teiseks sellepärast, et suur osa Austria raamatuid kirjastatakse Saksamaal. Miks on Norra nii madalal? Ta ei võta statistikas arvesse õpikuid ega riiklikke

väljaandeid. Holland võiks olla veelgi kõrgemal kohal, sest tema andmeis ei kajastu brošüürid. Saksamaad kergitab teiste saksa keelt kõnelevate raamatute kirjastamine, kuid seda tasakaalustab tõik, et statistikast on välja jäetud raamatud, mis pole olnud vabamüügil.

Mida saab järeldada tabeli ridadest? Eks seda, kas mingi rahvas on ajapikku kultuuriviljakuselt tõusnud või langenud. Kui kümnele tuhandele osanev raamatunimetuste arv suureneb kiiremini kui rahvaarv, siis rahva kultuuriviljakus tõuseb. Kui asi on vastupidi, siis langeb. Pangem tähele, et ühelgi nn. sotsialismimaal ei ole ette näidata selle suuri tõuse, küll aga Bulgaarial või Rumeenial suuri langusi.

Joonisel 1 on esitatud Euroopa rahvaste kultuuriviljakuse normaalkõver, mis on tuletatud tabeli andmeist. Kuigi täppisarvutusi pole tehtud, peaks ta tegelikkust üsna lähedastel peegeldama. Kui mingi riigi raamatunimetuste arvule 10 000 inimese kohta vastav punkt satub koordinaadistikus kõverast kõrgemale, on see riik või rahvas keskmisest kultuuriviljakam, kui allapoole, siis vastupidi.

Joonise 2 valged tulbad näitavad raamatunimetuste arvu kümne tuhande kohta 1960. ja viirutatud tulbad 1987. aastal. Arvestatud on ainult emakeelseid raamatunimetusi ja põhirahvuse rahvaarvu. All on nn. liiduvabariigid nummerdatud rahvaarvu tõusvas järjekorras. Enam kui veerand sajandiga suurendas ainult kolm riiki veidi emakeelsete nimetuste arvu kümne tuhande kohta oma raamatutoodangus: Eesti, Leedu ja Moldaavia. Kaheksas on vähenemine rohkem kui kahekordne! See tähendab, et viieteistkümnest kaheteistkümnes põhirahvuse kultuuriviljakus langes, kaheksas koguni rohkem kui kahekordselt. Need arvud kinnitavad veenvalt, et *rahvuskultuuride õitsengu* loosung oli läbini võlts. Polnud ju mingit õitsengut, oli pidev allakäik. Näiteks Leedus elas 1987. aastal umbes 2,9 miljonit leedulast. Tabelis asuks Leedu rahvaarvult neljandal, kuid nime-

tuste arvult kümne tuhande kohta kaheteistkümnele kohal. Nii et ka kõige suurem tõus teistega võrreldes ei tõstnud Leedut kapitalistlike riikide taseme lähedalegi. Mis siis veel teistest kõnelda!

Lausa hämmastavad on võrdlused nn. liiduvabariikide ja tõeliste vabariikide vahel (võrdluseks on valitud enam-vähem ühesuuruse rahvaarvuga riigid). Kasahhidel ilmus 1987. a. kümne tuhande kohta 12,5 korda vähem nimetusi kui soomlastel, valgevenelastel 12 korda vähem kui bulgaarlastel (nagu tabelist näha, on Bulgaaria Euroopas sabamisi!). Ungarlastega võrreldes ilmus valgevenelastel emakeelseid raamatuid kümne tuhande kohta 19 korda vähem. Ukraina kultuuriviljakuse näitaja on viis korda väiksem kui Poolal ja 17 korda väiksem kui Hispaanial.

Nõukogude aeg ei aidanud rahvaid säravate tippude, vaid ainult venestamise ja venestumise poole. Kui tõsiselt võeti venestamist Lätis, paisab tulpdiagrammiltki. Kuid lisagem, et oli hulk aastaid, mil Lätis ilmus rohkem vene- kui läti keelseid raamatunimetusi. Leedu oli Balti riikidest selles asjas kõige tragim: seal trükiti venekeelseid nimetusi omakeelsetega võrreldes kõige vähem. Kuid nagu eespool näidatud, ei aidanud seegi Leedut Euroopa ulatuses eelduspärase koha lähedalegi.

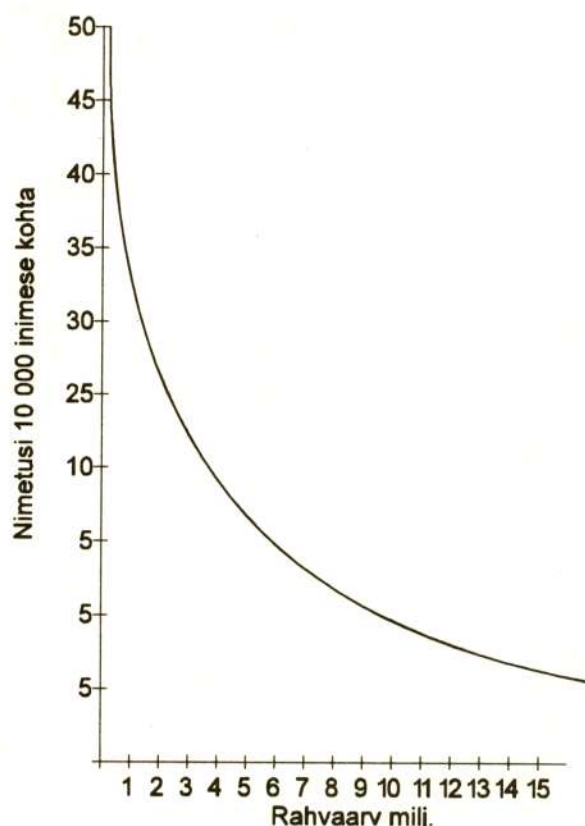
Et aga Venemaal venekeelsete raamatute kirjastamine vähenes, see on kommunistliku partei kultuuripoliitika tagajärg. Kuid et Venemaa asub joonisel 2 nimetuste arvult kümne kohta kõrgemal kui rahvaarv eeldab, johtub venestamispoliitikast. Kõigi nn. liiduvabariikide teadlased olid lausa sunnitud oma töid ilmutama Moskvast või Leningradis, sealsed teadlased aga tegid seda mõnes teises nn. liiduvabariigis harva. See oli venekeelsete raamatunimetuste suurenemisel oluline tegur.

Lisagem veel, et NSV Liidus kirjastamise poolest kõige paremal, esikohal asuv Eesti kirjastas nõukogude

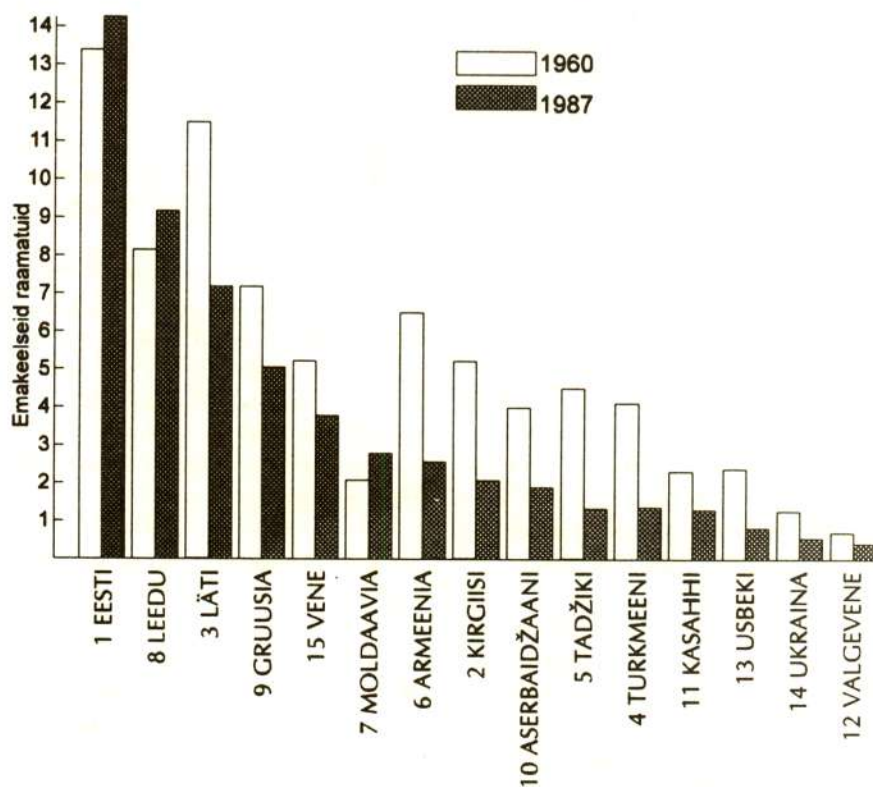
ajal eestikeelseid raamatunimetusi vähem kui enne Teist maailmasõda, iseseisvuse ajal. Kogu maailmas nenditakse pärast Teist maailmasõda info-
plahvatust, Eestis saab rääkida ainult infokollapsist. Veel palju viletsam oli lugu ülejäänud neljateistkümnes riigis, kus emakeelseid raamatuid kirjastati veelgi vähem kui Eestis.

Kust on pärit tees, et eesti kultuur tegi nõukogude ajal läbi tohutu tõusu? Eks see ole ühelt poolt kommunistliku propaganda saadus. Kui ikka aastakümneid üht ja sedasama korrutada, ju ta siis vähehaaval mõjub ka. Nii jäidki inimesed uskuma, et Eestis on kultuuri ütlemata palju. Teisest küljest oli asi selles, et nõukogude ajal ilmusid raamatud hirmsuures trükiarvus. Vaid kaks näidet: ENE tellimusi võeti vastu 220 000, Dumas' "Krahv Monte-Cristo" tiraaž oli 120 000. (Muuseas, 1940. aastal "Krahv Monte-Cristo" keelati kui "Sotsialistliku Nõukogude Eesti kodanikkude tasemele mittevastav ja kahjulik trükitoode".) Ometi ei tähenda suured trükiarvud muud kui kultuuri ja informatsiooni levikupotentsiaali, mitte nende hulka. Kommunistlik partei oli huvitatud sellest, et leviksid ainult tema ideoloogiaga kooskõlas olevad teosed, aga see-eest võimalikult laialdaselt. Viiskümmend nõukogude aastat on sarnased eesti raamatuloo esimesele kolmesajale aastale: mõlemas ajajärgus peeti oluliseks ainult usutõdede levitamist.

Raamatustatistika põhjal võib teha järelduse, et "väike olla on uhke ja hääl". Väikerahvad on kultuuriviljakamad, neil on suhteliselt rohkem vaimuinimesi, autoreid. Sel taustal ongi vahest õigus Walter Rannal, kui ta ütleb: "On loota aegu, mil suurrahvaste liikmed hakkavad tundma häbi oma rahva vedel-vormitust suurusest ning hakkavad avastama oma ammu-unustatud etnilisi juuri, et jälle väikeste hulka kuuluda (läänemaades on see juba algamas)."²

Joon. 1. Euroopa rahvaste kultuuriviljakuse normaalköver

Joon. 2. Emakeelsete raamatunimetuste arv 10 000 põhirahvusest inimese kohta omaaegses NSV Liidus.

¹ W. Rand, *Eestlus on looming*. Tallinn, 1994, lk. 32.

² Samas, lk. 37.

EESTIKEELNE TRÜKIS TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGUS

MARE ILUS
KAARIN VIIRSALU

Tartu Ülikooli Raamatukogu pearaamatukoguhoidjad

Tartu Ülikooli Raamatukogu on asutamisaegadest peale ülikooli õppe- ja teadustöö huvidest ning trükiste kui rahvuskultuuri olulise osa kogumise ja säilitamise vajadusest lähtuvalt muretsenud eestikeelset trükisõna. Juba ülikooli raamatukogu esimene juhataja Karl Morgenstern pidas vajalikuks hankida kohalikke, sealhulgas eestikeelseid raamatuid.

1812. aastast oli Tartu Ülikooli Raamatukogul õigus nn. tsensori-eksemplarile, mida võib käsitleda Tsaari-Venemaa Balti kubermangude sundeksemplarina. Saadud raamatud moodustasid raamatukogu tsensuuri- osakonna kogu. 20. sajandi algul eraldati eestikeelsed raamatud muust tsensuurikirjandusest ja said omaette tähise. Kogu ei jõutud kataloogida, vaid vähesed sinna kuulunud trükised peegeldusid üldises võõrkeelse kirjanduse süstemaatilises kohakataloogis.

Olulised muutused raamatukogus leidsid aset pärast Eesti Vabariigi väljakuulutamist. 1918. aasta trükiseadusega omandati tasuta sundeksemplari saamise õigus, mis oli raamatukogul erinevate seaduste järgi kogu Eesti Vabariigi aja. 1919. aastal taasavatud Tartu Ülikoolis hakkas õppetöö toimuma eesti keeles, esmakordselt hakati õpetama rahvusteadusi. See suures osas oluliselt vajadust eestikeelse õppe- ja teaduskirjanduse järele.

1920. aastal, peale F. Puksoo määramist raamatukogu juhatajaks, alustati eestikeelsete raamatute sihipäraselt hankimist. Tsensuuri- osakonna eestikeelsete trükiste kogu korraldati ümber Eesti osakonnaks, alustati kataloogide koostamist.

Et raamatukogul oli probleeme trükite saamisega, ütleb Puksoo oma

1922. a. "Postimehes" avaldatud kirjutises: "... ehk küll kirjastajad on kohustatud sunniviisil siseministriteeriumile 10 eks. saatma, saavad meie raamatukogud vaevalt 2/3 kõigist trükitud raamatutest." Järjekindlalt ja sihipäraselt asuti järelkomplekteerima puuduvaid nimetusi, eriti alates 1924. aastast, kui ülikooli raamatukogus hakati koostama "Eesti raamatute üldnimestikku".

Eestikeelse trükisõna säilimise tagamiseks oli väga oluline prof. Andrus Saareste nõudmine 1927. aastal, et igast eestikeelsest trükisest tuleb jätta üks eksemplar raamatukogus kohapeal kasutamiseks. (Vt. EAA, f. 2100, n. 9, s. 5, l. 275.)

Trükiste senisest paremat säilivust püüti saavutada igast nimetusest vähemalt ühe eksemplari ümberkoitmisega kõvakaaneliseks juba enne laenutamist. Seetõttu on tänaseni hästi säilinud ka paljukasutatud väljaanded.

Nõukogude võimu kehtestamine Eestis 1940. aasta juunis tõi kaasa ümberkorraldused ülikooli raamatukogus. Ehkki jätkuvalt saadi tasuta sundeksemplari, muutus oluliselt komplekteeritava kirjanduse sisu. Muretseti peamiselt marksistlikku ja nõukogulikku kirjandust.

Raamatufondi töid olulist lisa erasisikute, tegevuse lõpetanud seltside ja muude organisatsioonide raamatukogud, samuti kooliraamatukogudesse sobimatuks peetud kirjanduse sunniviisiline üleandmine ülikooli raamatukogule.

Kohe pärast sõda hakati *Glavliti* käskkirjade alusel eestikeelse kirjanduse kogust kõrvaldama ideoloogiliselt sobimatuks tunnistatud trüki-

seid. Nimestike alusel oli seda tööd alustatud juba 1940. aastal. 1945. aastal moodustati raamatukogus spetsfond, hilisem erihoiuosakond, mille kogu kasutajaskond oli rangelt reglementeeritud. Eestikeelse kirjanduse põhikogust suunati erihoiuosakonda kogu Eesti Vabariigi aegne ajakirjandus ja suurem osa sel perioodil ilmunud raamatutest.

1949. aastal jäeti ülikooli raamatukogu ilma tasuta sundeksemplari saamise õigusest. Sundeksemplare saadeti hoopis Moskva keskasutustesse, kus need sageli kasutult seisid ja nii mõnigi kord Eestisse tagasi sattusid. Tartu ülikooli raamatukogugi sai neid eksemplare vahetuskogudest. Suure osa nõukogude ajast pidi ta aga leppima Tallinna *Bibkollektori* vahendusel jagatavate tasuliste sundeksemplari- dega, mida saadi küllalt lünklikult. Raamatukogul oli sageli võimatu muretseda väikesetiraažilisi või tasuta väljaandeid. Reeglina sai ta talle huvi pakkuva väljaande ilmunisest teada hilinemisega, sageli lootusetult hilja. Seepärast ongi raamatukogus eestikeelne trükis esindatud puudulikult.

1946. aastal loodi õppekirjanduse kogu, kuhu algul komplekteeriti küllaltki suures eksemplaarsuses eestikeelset ilukirjandust.

Ülikooli kirjastusosakonna töö elavnes, trükiti arvukalt eestikeelseid õppevahendeid. Raamatukogu muretses neid suhtega 1:1, so. õppevahend iga üliõpilase kohta. Teiste kirjastuste õppekirjandust hangiti reeglina suhtega 1:3.

1980ndate aastate alguses hakati suuremas eksemplaarsuses ostma ka ilukirjandust (sageli 8-9, ka 10 ja enam eksemplari) ning teadus- ja

teatmekirjandust. Küllap seetõttu, et raamat oli suhteliselt odav, aga valmis ka raamatukogu uus maja, kus olid senisest paremad hoiutingimused. Loodi uusi teeninduspunkte, raamatukogu töötajad tahtsid täita lugejate soove võimalikult täielikult. Vaatamata neile püüdlustele näitas meie raamatukogus aastatel 1983-1985 läbiviidud lugejauuring, et kõige suurema osa äraütlustest eestikeelse kirjanduse tellimisel moodustas ilukirjandus. Küllap tingisid - ja tingivad ka praegu - selle filoloogiaüliõpilaste vajadused. Terve rida maailma kirjandusklassikasse kuuluvate teoste tõlkeid eesti keelde oli ilmunud mitukümmend aastat tagasi ja pidevalt õppeprogrammis olnutena loeti nad lihtsalt ära.

1980ndate aastate teise poole muutused Eestimaa elus mõjutasid ka raamatukogusid. Liiduliste alluvussuhete nõrgenedes tekkis võimalus arvestada rohkem Eesti raamatukogude vajadusi. Ridamisi anti välja määrusi, mis jagasid ümber sundeksemplare. Pärast 40aastast vaheaega anti Tartu ülikooli raamatukogule 1988. aastal taas tasuta sundeksemplari saamise õigus. See on tal ka praegu, vahepeal on muudetud vaid saadavate eksemplarid arvu. Alates 1992. aastast on meil õigus saada 2 eks. ilmunud raamatutest ja brošüüridest ning 1 eks. perioodikaväljaannetest. Kuid tegelikkuses on eestikeelse trükise saamise probleemid samasugused, nagu nad olid Puksoo aegadel. Sundeksemplariid laekuvad lünklikult, nende saatmine sõltub trükiasutuse töötajate südametunnistusest. Veel enam: paljud uued trükifirmad väidavad, et nad pole valitsuse määrusest informeeritud. Arvestades raskusi trükiste hankimisel, lugemishuvi järsku suurenemist ja sundeksemplari saamisega kaasnevat kohustust saadut ka põliselt säilitada, otsustati raamatukogus 1988. aastal taas hakata märgistama eestikeelse trükise üht eksemplari arhiiveksemplarina, et piirata selle kasutamist. Arhiiveksemplari märgistamist alustati juba 1927. aastal, kuid see töö katkes pärast sõda. Valikuliselt

märgistati arhiiveksemplare aastatel 1966-1972.

Pärast erihoiuosakonna kaotamist 1990. aastal tagastati selles olnud eestikeelne kirjandus põhikogusse. Selle vähene kasutamine aastakümnete jooksul oli taganud raamatute suhteliselt hea säilivuse, kui välja arvata ideoloogilistel põhjustel tehtud mahakriipsutused tiitellehtedel või väljarebitud ees- ja järelsõnad. Seda enam peab selle kirjanduse kasutamist ja säilimist jälgima praegu, et kõigile soovijaile laenutamise tulemusena ei avastaks me ühel päeval, et oleme lootusetult hiljaks jäänud mõne raamatu või ajalehe päästmisega. Muret tekitab eesti 1918.-1940. aastate ajakirjanduse olukord. Kuna ei ole võimalik ette näha lugeja huvi vähenemist selle vastu, oleks originaali säilimiseks vaja trükiseid mikrofilmida suuremas mahus, kui see meil praegu võimalik on ja laenutada lugejatele koopiaid.

Viimastel aastatel on tekkinud palju uusi kirjastus- ja trükifirmasid. Info nende kohta, ilma milleta pole võimalik otsekontakte luua, on raamatukogule raskesti kättesaadav. Teavet ilmunu kohta on komplekteerijad hankinud peamiselt ajalehtede raamatu-uudiste veergudelt. Kahjuks ei peegeldu seal kogu trükitoodang ja raamatukogul on oht hilineda väikesetiraažiliste väljaannete hankimisega. ("Raamatukroonika" ilmub ju ikka hilinemisega.)

Rahvusraamatukogu väljaanne "Eesti raamat 1994. a. I poolaastal" on esimene ja igati tervitatav katse teavitada raamatukogusid ilmunud kirjandusest senisest kiiremini. Selle nimestiku võrdlemisel ülikooli raamatukokku saabunud kirjandusega selgus, et meil oli olemas 87,4 % selles peegeldatud trükistest. Puuduvad 128 nimetust, mida me nüüd teame järekomplekteerida.

Julgeme öelda, et sundeksemplari saamise, aga ka raamatukogupoolse aktiivsuse tõttu on meil peaaegu täie-

lik Eesti ajalehtede kogu. 1994. a. hangiti raamatukokku 327 nimetust ajalehti, neist ainult 258 sundeksemplarina. Suur hulk nendest on info- ja väikelehed, mis on tulevikus uurijatele ilmselt väärtuslik allikmaterjal.

Kui ilmuvate trükiste esindatuse peaks raamatukogus tagama sundeksemplari, siis varasemast ajast tekkinud lünki oleme püüdnud täita järekomplekteerimisega. Arvestades eestikeelsete raamatute suurt ringlust, on väikesed muutused fondi koostises pidevad ja järekomplekteerimine seetõttu alati päevakorral. Raamatute ostmisel oksjonitelt, antikvariaatidest ja eraisikutelt lähtume siiski raamatu vajalikkusest ülikooli õppe- ja teadustöös. Pärast tähtsusetu ei ole ka raamatu hind. Õppetöös kasutatav kirjandus tuleb valida õiges eksemplaarsuses, eriti kui arvestada tänapäeva kirjastusköite ja sageli ka raamatu paberi halba kvaliteeti ning raamatu väga suurt ringlust. Raamatuid ostnud on raamatukogu viimastel aastatel olude sunnil siiski märksa vähem kui varem. Olukorras, kus trükiste hind suurenes järsult, kuid eraldatud raamatuostusummad ei suurenenud, oldi 1993. aastal sunnitud vastu võtma eestikeelse kirjanduse komplekteerimise miinimumprogramm: tunduvalt vähendati nii komplekteeritava teadus- kui õppekirjanduse eksemplaarsust. Ajaviitekirjanduse suureksemplarilise muretsemise oleme jätnud rahvaraamatukogudele.

Täna võib tõdeda, et raamatukogu lugejate nõudlus emakeelse kirjanduse järele on aastast-aastasse suurenenud, millele on kaasa aidanud nii erihoiu lugejapiirangute kaotamine kui ka viimastel aastatel raamatukokku saabunud väliseesti trükis.

Eestikeelse kirjanduse kogus on praegu umbes 180 000 eksemplari trükiseid. Vaatamata keerulistele ja rasketele aegadele eesti raamatukogudes, on eesti raamatu arengulugu ja Tartu Ülikooli Raamatukogu 180aastane eestikeelse trükisõna kogumine meie raamaturiiulitel jälgitav.

20 AASTAT TÖÖD EESTIKEELSE HARULDASE RAAMATUGA TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGUS

ELNA HANSSON

Tartu Ülikooli Raamatukogu pearaamatukohuhoidja

Tänavusel F. Puksoo päeval Tartus tähistati nii eesti raamatuteadlase Friedrich Puksoo 105. sünniaastapäeva kui meie teeneka raamatuloolase Kaja Noodla 80. sünnipäeva, kes on olulise osa oma elutööst pühendanud sel aastal 470 aastaseks saavale EESTI RAAMATULE. Seega Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas tehtav töö eestikeelsete haruldaste raamatute ei alanud tühjalt kohalt, vaid põhineb eelkäijate kõrgelt hinnatud tegevusel. 1975. a. algas osakonnas eestikeelsete haruldaste raamatute kollektsiooni sihipärane täiendamine, raamatute kirjeldamine ja neid erinevatest aspektidest avavate täiendkartoteekide koostamine.

Eelnevalt oli osakonda vanatrükiste säästlikumaks kasutamiseks ning säilimiseks, osalt ka selleks, et raamatukogu külalistele vajadusel haruldusi demonstreerida, koondatud üle paarisaja eestikeelse raamatu. Nende hulgas varasemaid eesti keele grammatikaid (H. Gösekeni, A. Thor Helle, A. W. Hupeli jt.), H. Stahl'i teoseid ('Hand- und Hausbuch...' (1632) on tänini vanim eestikeelne raamat ülikooli raamatukogus), F. W. Willmanni, F. G. Arveliusse jt. õpetlikke raamatukesi, O. W. Masingu töid, talurahvaseaduste väljaandeid 19. saj. algusest, eesti kirjanike teoste esitrukke, nimekate isikute sissekirjutustega raamatuid, bibliofiilseid väljaandeid. Need raamatud kajastusid osakonnas vaid kohakataloogis.

Alustatud töö eesmärk oli tundma õppida ülikooli raamatukogu eestikeelse kirjanduse kogu ja selle kujunemist ning koondada põhjalikuks kirjeldamiseks käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonda kõige haruldasem, väärtuslikem osa sellest. Töö teoreetiliseks aluseks sobisid

enim F. Puksoo ja V. Milleri raamatuloolised käsitlused. Raamatu harulduse määramise printsiibid, millest vaid üks, kronoloogiline, oli täpselt määratletud, tuli veel luua, lähtudes Eesti ajaloost, eesti raamatu ja kultuuri ajaloost ning otsides paralleele Lääne-Euroopa ajaloost. Alustuseks tundus siiski kõige otstarbekam jälgida raamatu vanust. Osakonda toodi aastani 1860 ilmunud raamatute kõik eksemplarid. Teatavasti ei ole vanaraamatute dubletid sageli identsed. Arvestada tuleb muutusi tiraaži trükkimise käigus, erinevusi leidub raamatuosade kokkukõitmisel. Osakonna eestikeelsete raamatute kollektsioon täienes ca 900 köitega.

Mõningaid haruldasi kalendrisarju oli osakonnale eraldatud juba varem. Silmas pidades selle trükiseliigi omaegset tähtsust tarberaamatuna, rolli maarahva lugema õpetamisel ning valgustamisel, aga ka asjaolu, et sagedase kasutamise tõttu on neid vähe säilinud, võeti osakonda kalendrid nende harulduse piirini - 1920. aastani.

Ilukirjandus on rahvuskultuuri oluline osa, mis on kasvatanud põlvkondi ja aidanud ülal hoida rahva iseteadvust ning ideaale. 1979. a. võeti rariteetide hulka ka eesti kirjandusklassika esitrukid, samuti nimekate kirjanike teoste neid kordustrükke, mis tehtud nende eluajal, esialgse ajapiiriga 1940. aastate lõpuni.

Eesti kooliraamatute kollektsiooni eraldati eestikeelsed kooliõpikud aastani 1920 - vanimaks haruldane, 1795. a. ilmunud O. W. Masingu koostatud aabits. Üle 500 nimetuse sisaldavasse kollektsiooni on koondatud üsna oluline osa ilmunust ning see võimaldab jälgida eestikeelse kooliraamatu arenguteed. Seal leiduvad esimesed matemaatika (P. H. Frey,

1806; A. Holter, 1820) ja geograafia õpikud (B. Gildenmann, 1849; M. G. Kauzmann ja W. Schultz, 1854), mitmesuguseid C. R. Jakobsoni koostatud kooliraamatuid, Eesti Kirjameeste Seltsi eestvõttel ilmunud, eesti koolikirjandusse uue epohhi toonud õpikud R. G. Kallaselt, J. Kurrikult, J. Kunderilt jt. Kooliõpiku osa eesti rahvuskultuuri arengus on olnud nimetamisväärne - oli ta ju pea kõigile teadustele teerajaja, kajastades terminoloogilisi raskusi ületava emakeele arengut.

1984. a. tehti algust kunstipäraste ja originaalillustratsioonidega raamatute väljaselgitamisega raamatukogus. Vaatluse alla võeti ka lastekirjandus, mille illustreerimisega on tegelnud paljud nimekad kunstnikud ja mis on isegi raamatukogudes väga lünklikult säilinud. Otsustati, et on õige säilitada osakonnas üks eksemplar 1940ndate aastateni ilmunud väärtkirjanduse sarja "Nobeli laureaadid", "Põhja-maade romaane" jt. ning lastekirjanduse sarja "Looduse kuldraamat", "Minu raamat", "Kuldne kodu" jt. kuuluvaid teoseid. Mõni aasta varem oli erihoiust juba mõndagi avalikuks kasutamiseks lubatud ning huvi selle kirjanduse vastu oli suur. Lausa hädavajalik oli tagada vähemalt ühe nende vähesäilinud raamatute eksemplari säilivus.

1984. aastani oli vähem tähelepanu pööratud kaasaegsele trükisele. See tõttu töötati välja põhimõtted, mille järgi edaspidi valida rariteetide kogusse ka tänapäeva raamatut. Põhikriteeriumideks võeti teose eksemplaarsus, kunstiline, kultuuriline ja teaduslik väärtus. Samuti tundus lubamatu lasta raamatingluses kuluda ühtviisi kõigil hinnaliste raamatute eksemplaridel. Nii võeti osakonda üks eksemplar Eesti loodust, etnograafiat,

arhitektuuri ja kunsti kajastavatest rikkalikult illustreeritud väljaannetest.

1987. a. toodi osakonda vanimaid eestikeelseid perioodikaväljaandeid, nagu "Perno Postimees", "Olewik", "Sakala", "Oma Maa", "Linda" jt.

1988. a. hakkas erihoiust vabanema rohkesti aastakümneid varjul hoitud raamatuid. Käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnal oli kohustus eraldada nende hulgast rariteetid. Täiendust sai kirjandusklassika kollektsioon, osakonda eraldati 1920.-1930ndate aastate rahvusteaduslikke tippteoseid, memuaare, biograafilisi väljaandeid. Erihoius olnud eestikeelsetest perioodikaväljaannetest eraldati osakonnale peamiselt humanitaar- ja kultuuriajakirjad - "Eesti Kirjandus", "Ajalooline Ajakiri", "Varamu", "Olion" jt., samuti niigi lünklikult säilinud õpilasajakirjad, mis enamikus on kustavas paljundustehnikas käsikirjalised või masinkirjas vihikud. Väliseesti kirjandusest oli seni tihedast tsensuurisõelast avalikuks kasutamiseks läbi pääsenud vaid väheseid raamatuid. Rariteetidegi seas leidis ainult paar K. Ristikivi ja B. Kangro Lundis ilmunud teost. Nüüdsest valiti osakonda ühes eksemplaris väliseesti autorite originaalteosed, mälestusraamatud ja eesti ainst käsitlevad teosed ning illustreeritud albumid. Rariteetide hulka ei võetud tõlkeramatuid ning ajaviitekirjandust. Peagi hakkas saabuma rohkesti raamatuannetusi välismaalt, annetatu hulgas ka kirjanike pühendustega teoseid ülikooli raamatukogule, samuti vanemaid väärtuslike omanikumärgistega raamatuid - need võeti osakonda. Pagulaskirjandus oli kaua varjul olnud pool eestikeelsest trükisõnast. Kuna ülikooli raamatukogus ei hakatud erihoiust tulnud kirjandust hoidma tervikkoguna, vaid paigutati iga raamat oma kohale raamatukogu süsteemis, siis tulenes raamatute ulatuslik võtmine käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonda paljuski praktilisest vajadusest tagada nende säästlik kasutamine kõigiti mõistetavas esialgses lugemisõhinas.

Tänapäevaks on väliseesti kirjanduse eksemplaarsus põhikogu hoidlas tänu väliseesti kirjanduse lahketele annetajatele nii suur, et kirjandus on kõigile kättesaadav.

Praegu on käsil varasema eestikeelse teaduskirjanduse väljaselgitamine põhikogust. Koostatav kartoteek hõlmab peamiselt rahvusteaduslikku - ajaloo, etnograafia, keele- ja kirjandusteaduslikku, mõnevõrra ka Eesti maad ja loodust käsitlevaid väljaandeid. Oleme lubanud endale mõiste "teaduskirjandus" veidi avaramat käsitamist, võttes arvesse ka varasemat populaarteaduslikku kirjandust ja kõrgkooli esimesi eestikeelseid õppe- raamatuid. Möödunud sajandi teadustöö keskus oli rahvusvahelise tunnustusega Tartu Ülikool, kus peaaegu ei tegeldud Eesti maa ja rahva tundmaõppimisega. Õpetatud Eesti Selts pani tollal aluse eesti keele, rahvaluule ja muinasteaduse uurimisele, kuid tegi seda võõrkeeles. Eesti algupärast teaduskirjandust enne riiklikku iseseisvusaega ja rahvusülikooli loomist peaaegu ei olnud. Siiski oleme üritanud leida selle algeid. Nimetagem näiteks J. Jungi katseid arheoloogia alal, M. Veske keeleteaduslikke töid, esimesi eestikeelseid ajalookäsitlusi V. Reimanilt jt., esimesi katseid teadusalade terminoloogia loomisel. Paljud autorid, kes olid kirjutanud esimesi arvestatavaid rahvusteaduslikke töid, keelati juba nõukogude võimu esimesel aastal, üle 100 eesti kirjaniku, teadlase ja helilooja kõik teosed keelati aga 1950./51. a. vahetusel, näitena vaid üksikuid nimesid: E. Laid, O. Loorits, G. Ränk, J. Köpp, A. Saareste, A. Tammekann, A. Annist, G. Suits jt. Nende tööde eksemplarid on säilinud vaid erihoiu õigust omanud raamatukogudes.

Viimastel aastatel tegeleb ülikooli raamatukogus ka hoiuosakond eestikeelsete raamatute sihipärase kaitsmisega, märgistades arhiiveksemplari kohalkasutamiseks. Seega ei tarvitse käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnale raamatuid puht kaitsmise eesmärgil enam eraldada. Sinna

võtame vaid üksikud kõige haruldased eksemplarid. Põhiallikaks meie rariteetse eestikeelse raamatu kogule on olnud raamatukogu põhikogu. Vähehaaval, kuid pidevalt on lisa tulnud ka annetuste-kingituste teel. Raamatuid on kinkinud ülikooli õppejõud. Näiteks kinkis eestikeelse Piibli vähesäilinud 2. trüki (1773) füüsik P. Prüller, rohkesti eesti kirjandusklassika omakäelise pühendusega väljaandeid annetas ülikooli raamatukogule arstiteadlane H. Normann. Vanu eestikeelseid raamatuid ja nimekate isikute autograafide kaasaegseid raamatuid on annetanud raamatukogu töötajad. Lisandunud on bibliofiilseid raamatuid. Ostetud on raamatuid tagasihoidlikul arvul, kuid tahaksime loota, et tulevikus leidub sihipäraseks ostudeks rohkem raha, arvestades ülikooli raamatukogu üht, eestikeelse raamatu koguja ja säilitaja põhirolli.

Kõik käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonda eraldatud eestikeelsed raamatud ja perioodikaväljaanded on leida üldistes lugejakaalooogides. Osakonna tähestikkataloog annab eksemplarikirje. Koostatud on trükkalite-kirjastajate kartoteek ja varasemate omanike (provenientsi) kartoteek, mis registreerib raamatuis leiduvad isiku- ja kohanimed, templid, sissekirjutuste või pühenduste autorid ja teksti. Kogu materjali hõlmab ka kunstnike-illustreerijate tähestikuline kartoteek. Kronoloogiline kartoteek on koostatud väljaannetele, mis ilmunud aastani 1860.

Aine järgi on koostatud järgmised täiendkartoteegid:

- 1) kalendrid aastani 1920,
- 2) kooliraamatud aastani 1920,
- 3) lastekirjandus,
- 4) minitrükised,
- 5) kunstiülikooli väikesetiraažilised väljaanded, peamiselt õppetööd aastaist 1957-1989,
- 6) kunstipärase kõitega raamatud (võimalusel on märgitud ka kõitekoda või kunstnik),
- 7) faksiimiletrükid ja koopiad,
- 8) eestikeelsed perioodikaväljaanded (registreeritud on ajalehed

aastani 1944 ja ajakirjad aastani 1918; osakonnas on neist vaid väike osa),

9) varasem eestikeelne teaduskirjandus.

Raamatukogu põhiülesande - raamatute säilimise kaitsmise ja lugejale kättesaadavuse kõrval on püütud osakonnas täita veel üht olulist ülesannet - oma varade tutvustamist. Eestikeelsete haruldaste raamatute kollektiooni põhjal on osakonnas koostatud seitse ulatuslikku raamatunäitust. Esimene neist, 1975. aastal tutvustas eesti raamatuillustratsiooni 18. sajandil ja 19. s. I poolel. Ülevaatenäitus koostati meie esivanemate kooliraamatutest. Väljapanekuga tähistati kunstnikgraafiku M. Laarmani 90ndat ja rahvakirjanik O. Lutsu 100. sünniaastapäeva. 1989. aastal korraldati 3-osaline näitus väliseesti kirjanduse tutvustamiseks. Samal aastal eestikeelse Piibli 250. juubeli puhul korraldatud näitusele oli meil rohkesti väärtuslikku välja panna: on ju ülikooli raamatukogus mitu eksemplari Piibli esitrükki ja kaks eksemplari 2. trükki - igal oma saatus; samuti väga haruldased Uue Testamendi väljaanded lõunaeesti keeles (1686) ja põhjaeesti keeles (1715), kaunis köites Piibleid 19. saj. lõpust ja kolm eksemplari Piibli 200. juubeliks 1929. a. välja antud suurt Piiblit. Viimane, 1993. a. ekspositsioon "Raamat minevikuga" koostati provenientsikartoteegi andmete põhjal. Raamatute saatust näidati neisse tehtud sissekirjutuste alusel. Välja pandi ka raamatukogule kingitud teadlaste, kirjanike ja kultuuritegelaste pühendustega raamatuid.

Tartu Ülikooli Raamatukogu eestikeelsete haruldaste raamatute kollektiooni on tutvustatud neljas televisioonisaates. Konverentsidel ja koosolekutel on peetud kokku kuus ettekannet ning perioodilistes väljaannetes avaldatud kümmekonnas artiklis on tutvustatud nii kogu kujunemist kui koostist.

Töö eestikeelsete haruldaste raamatutega ülikooli raamatukogus jätkub. Eelkõige täiendatakse kollektiooni.

Mida põhjalikum on ülevaade olemasolevast, seda kergem on leida lünki, mida täita. Osakonnas on hakatud tegelema eesti geograafiakaartidega, täpsemalt - raamatukogule kuulunud kaartide otsimisega. Osakonna töötaja E. Jaanson on kindlaks teinud paar-kümmend nimetust eesti geograafiakaarte ajavahemikust 1918-1950. On teada, et omal ajal oli Eesti hästi varustatud kaardiväljaannetega ja leidnud sel alal üldist tunnustust. Nõukogude võim kõrvaldas aga selle talle nii ohtliku materjali niisuguse põhjalikkusega, et raamatukogule kuulunud eksemplaride leidmine on äärmiselt raske töö. Järge ootab ka senisest põhjalikum tegelemine vanema eestikeelse pisisitrukisega.

Sundeksemplari ülesanne peaks olema rahvusliku kultuuripärimuse säilimise tagamine, selle registreerimine ja kättesaadavaks tegemine eelkõige uurijale, kuid ka laiemale huviliste ringile. Sundeksemplari seadustiku objektina käsitletakse üldjuhul seda osa rahvuslikust mälust, mis on kirjasõnas või muul viisil talletatud ning mida on paljundatud ja tiražeeritud enamasti suuremas eksemplaarsuses levitamiseks. Väljaandel peaks olema selline ühiskondlik või kultuuriline väärtus, mis põhjendab tema säilitamise tulevastele põlvedele. Need põhimõtted on enamikus demokraatlikes riikides sundeksemplari seadustiku aluseks.

Eesti Vabariigis reguleerib sundeksemplari loovutamist 1992. aasta 8. maist kehtima hakanud Eesti Vabariigi Valitsuse määrus trükiste sundeksemplari saatmise ajutise korra kohta. Määruse järgi peavad sundeksemplari saama 20 Eesti raamatukogu ja Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium. Erandi moodustavad perioodilised väljaanded ja pisisitrukised, mille igast nimetusest ja üksiknumbrist peab trükikija loovutama kokku 7 eksemplari. Need saadetakse 4-le Eesti suuremale raamatukogule ja Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumile. Viimasel on kohustus anda need omakorda kultuuriasutustele vastavalt nende profiilile. Kehtiva korra kohaselt peaksid trükised raamatukokku saabuma 7 päeva jooksul peale tiraazi esimese osa valmimist. Väljaspool Eesti Vabariiki trükitud, kuid meil kirjastatud väljannetest peab loovutama sundeksemplari kirjastaja. Sundeksemplari saatmise ajutine kord määrab ka iga Eesti trükise kohustuslikud rekvisiidid. Need on: väljaandja nimi, valmistaja nimi ja asukoht, tellimuse number valmistaja juures, väljaandmise aeg, perioodilistel väljannetel

SUNDEKSEMPLAR - RAHVUSLIK MÄLU VÕI HANKIMISALLIKAS

KERSTI NABER

RR

järjekorra number. Ajutises korras kohustatakse sundeksempлари saajaid tagama eksemplaride sihipärasest kasutamist, nende säilivust ja kättesaadavust. Täna on ilmselt kõigile selgeks saanud, et kõnesolev seadusandlik akt ei toimi täies ulatuses enam üheski käsitletud valdkonnas ning on ajale jalgu jäänud. Tinglikult võime meie sundeksempлари saavad raamatukogud jagada kolme rühma:

1) rahvusraamatukogu funktsioone täitvad raamatukogud (Eesti Rahvusraamatukogu, Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu, Tartu Ülikooli Raamatukogu ja Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu);

2) teised teadus- ja eriraamatukogud (Eesti Lasteraamatukogu, Eesti Meditsiiniiraamatukogu, Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu);

3) rahvaraamatukogud.

Nendest kahte esimesse rühma kuuluvad - rahvusraamatukogu ülesandeid täitvad ning raamatukogud, mis on oma profiili raames olulised bibliograafia- ning infokeskused - peavad sundeksempлари saamist oluliseks ja näitavad selle kogumisel üles tõelist mehisust.

Enim antud valdkonnas edasijõudnuks peetakse Eesti Rahvusraamatukogu. See on seletatav muidugi ka tema rahvusbibliograafia koostamise ja eesti trükise statistika pidamise kohustusega. Eesti Rahvusraamatukogu komplekteerimisosakonnas on loodud trükkijate arvutiandmebaas, mis sisaldab sundeksempлари loovutajate kontaktandmed. Andmeid täiendatakse ja parandatakse pidevalt. Osakonnas on koostatud ka juhend sundeksempлари saatmisest Eesti Rahvusraamatukogule. Selles selgitatakse

kõigile arusaadavas küsimuste-vas-tuste vormis sundeksempлари loovutamise korda. Koostatud on ka saatelehed, mille alusel laekunud sundeksempларid registreeritakse ja võetakse arvele. Töö ning ühtlasi trükitoodangu mahu suurenemist illustreerib järgmine tabel:

Kogutud raamat, perioodika, kunstitrükis, noodid, muu trükis

aasta	1993	1994
eks.	13 894	22 752
loovutajaid	83	83

Näeme, et aastaga on sundeksempларina kogutud trükiste arv suurenenud ligi 40 % võrra.

Kolmandas raamatukogude rühmas - sinna kuulub 15 Eesti rahvaraamatukogu - vaadeldakse sundeksempлари saamist kui ühte kirjanduse hankimisviisi, mis siiski ei ole otstarbekas komplekteerimisprobleemide lahendus. Rahvaraamatukogudele võiks küll rahvuskirjandust muretseda tsentraliseeritult, kuid eeldatavalt riigi- ja munitsipaalelarvete kaudu.

1994. aasta oktoobrikuus moodustati ERÜ sundeksempлари töörühm, mille ülesandeks oli kokku koguda raamatukogude ettepanekud ja lootused uue seaduse tarvis. Rühma töös osalesid 12 sundeksempлари saavat raamatukogu ning ERÜ esindajad. Väljendati järgmisi arvamusi:

1. Vajame kiiresti uut seadust, mis toimiks ja oleks võimalikult üheselt mõistetav.

2. On vaja vähendada sundeksempлари saajate hulka ja loovutatavate komplektide arvu.

3. Sundeksempлари seadustik peaks

laienema ka neile infokandjatele, mis ei ole paberil, st. kassetidele, plaadidele, laserplaatidele, arvutiketastele, multimeedia ja võib-olla ka elektroonilistele väljaannetele.

4. Eiraraamatukogud on nõus jagama ühte komplekti sundeksempларist temaatiliselt vastavalt oma profiilile.

5. Ära ei tohiks unustada kultuuri detsentraliseerimise printsiipi.

5. Toetamist leidis idee nn. sundeksempлари keskusest. Keskuse funktsioon peaks olema kõigi eksemplaride kogumine, laekumise kontroll ja jaotamine. Ühtlasi võiks ta täita ka infokeskuse ülesandeid. Arvestades asjaolu, et umbes 70 % Eesti trükisest valmistatakse Tallinnas, ning seda, et Eesti Rahvusraamatukogu komplekteerimisosakonnal on olemas küllalt täielikud andmebaasid ja kogemused, võiks kaaluda keskuse loomist RRI juurde.

Kõik oma seisukoha esitanud raamatukogud leidsid, et sundeksempлари küsimus on praegu väga aktuaalne ja vajab võimalikult kiiret lahendamist. Ühtlasi jäi kõlama mõte, et uus seadusandlik akt peaks esindama võimalikult kõigi osapoolte huvisid.

RAAMATUTE KIRJASTAMISEST TÄNASES EESTIS

TÕNU KOGER

Eesti Kirjastuste Liidu juhatuse esimees
Eesti Entsüklopeediakirjastuse direktor

Eesti kirjastuselus on pärast oma-riikluse taastamist paljugi muutunud. Täna on läbi käidud olulisim tee - saada kirjastamises iseseisvaks, kultuurseks ja tsiviliseeritud riigiks.

Nõukogudeaegsed riiklikud kirjastused reorganiseeriti kas aktsiaseltsideks nagu Eesti Entsüklopeediakirjastus ja "Koolibri", mis kasvasid välja "Valgusest", või muudeti rendikollektiivideks nagu "Eesti Raamat" ja "Olion". Riiklikuks on jäänud ainult üks kirjastus - "Perioodika".

Palju on tekkinud uusi kirjastusi, millest mõned üsna elujõulised ja omanäolised, näiteks "Avita", "Ilmamaa" Tartus, kaardikirjastus "Regio" Tartus jmt. Mõnigi tekkinud kirjastus on oma tegevuse juba lõpetanud, seda mitte niivõrd raskete olude, kui võrd tegijate suutmatuse tõttu.

Viimaste aastate sündmused, mis oluliselt mõjutanud kirjastamist, on järgmised:

1. Tsensuur õnnestus Eestis kaotada juba 1990. aastal, veel NSVLi ajal. Kirjastamine on vaba ideoloogilisest survest, selleks ei ole vaja ei luba ega litsentsi.

2. 1991. a. oli uute organisatsioonide moodustamise aeg. Kirjastajad olid ühed kärkeimad, juba 10. juunil moodustati Eesti Kirjastuste Liit, kelle ülesanne on esindada ja kaitsta kirjastajaid, korraldada rahvusvahelist suhtlemist, teha koostööd teiste organisatsioonidega, kaupmeestega, autorikaitsjatega jms.

Meie liidul õnnestus esimesena endise NSVLi osades moodustatud kirjastusorganisatsioonidest saada Rahvusvahelise Assotsiatsiooni liikmeks (oktoobris 1992). Pärast meid

võeti sinna vastu Venemaa Kirjastuste Assotsiatsioon ja viimasel aastakoosolekul Frankfurdis 1994. a. oktoobris ka Läti Kirjastuste Assotsiatsioon.

Läti kolleegidel on meiegi liidust veidi tuge olnud. Meie esimesed kogemused andsid neilegi julgust asutada oma liit. Käisime meie liidu toonase direktori Mart Helmega Riias Läti Kirjastuste Assotsiatsiooni asutamiskoosolekul.

Ka Eesti Kirjastuste Liidul on omad vaderid. Meie asutamiskoosolekul olid hea nõuga abiks Soome Kirjastuste Liidu president Antero Siljola (kirjastuse WSOY president) ja direktor Veikko Sonninen.

Praeguse seisuga on meie liidul 30 liiget, ühendame enamuse arvestatavatest Eesti kirjastustest.

3. 1991. a. detsembril loodi Eesti Raamatukaubastajate Liit, kellega kirjastajatel on üsna tihe koostöö.

4. 1991. a. loodi Eesti Autorite Ühing, kellega meil seisab ees palju tööd autoriõiguse kaitseks.

5. 1992. a. võeti vastu Eesti Vabariigi autoriõiguse seadus. Selgi alal jõuti ette naabritest Lätis ja Leedus.

6. 1994. a. oktoobris liitus Eesti Vabariik Berni rahvusvahelise autoriõiguse kaitse konventsiooniga. Kõikide eespoolnimetatud ühingute ja liitude ühine ülesanne on võidelda piraatluse vastu kirjastamise alal. Alles pärast Berni konventsiooniga ühinemist võetakse ühe riigi kirjastajaid maailmas tõsiselt.

7. 1994. a. alustas Eesti Kirjastuste Liit infolehe "Raamatukuulutaja" väljaandmist. Esimesel aastal ilmus

seada 5 numbrit, 1995. a. on juba ilmunud esimene number, kavas on 6 numbrit aastas. Koostaja Valter Haamer on püüdnud "Raamatukuulutaja" peale ilmunud raamatute nimekirja avaldada mitmesugust muud infot - kirjastuste ja raamatupoodide aadresside ja tegevuse iseloomustust, sündmuste kroonikat jms. Info avaldamine on tasuline (ja veel üsna odav!). See katab lehe väljaandmise kulud ja lubab seda tasuta levitada.

Nimetatud 7 sündmust olid kõik kirjastamise edendamiseks Eestis vajalikud, kuid sellest veel ei piisa.

Raamatukogudel ja Kirjandusmuuseumil on suuri raskusi sundeksemplaride saamisega, mõndagi meie kultuurivarast jääb aga nii talletamata. Senine sundeksemplare määrus sätestas selle saatmise väga suurel arvul, mis praeguste raamatuhindade juures on kirjastustele suur kulu. Allakirjutajal oli veebruarikuu lõpul võimalus osaleda Euroopa Nõukogu korraldatud kirjastamiskonverentsil Strasbourgis, kus kõneldi ka sundeksemplarist. Selgus, et suuri probleeme on ka teistel endise idabloki maadel, kuid nii suurt arvu sundeksemplare kui meil ei nõuta kusagil. Eesti Kultuuri- ja Haridusministeerium moodustas töörühma uue sundeksemplari seaduse väljatöötamiseks. Selles osaleb ka Kirjastuste Liit. Esialgne projekt on lootustandev.

Ilmunud ja ilmuvate raamatute kohta on raske saada õiget ja kiiret infot. Ainult mõni üksik kirjastus annab välja teemaplaane või katalooge. Eestis ei ole ka sellist ammendavat koondkataloogi, nagu seda koostatakse paljudes maades. On loota, et Euroopa Nõukogu üritab meile asjas abiks olla.

Iseseisvusaja raamatustatistika, mis toodud järgnevas tabelis, näitab nii rõõmustavat kui ka kurvastavat tendentsi.

Aasta	Ilmunud nimetusi	Eksemplare ühe elaniku kohta	Kogutiraaž eks.
1991	1654	14,9	23 295 700
1992	1557	10,2	15 939 600
1993	1965	8,2	12 312 800
1994	2291	5,7	8 586 800

Rõõmu teeb see, et ilmunud nimetuste arv on suurenenud, oleks ainult rohkem väärtteoseid. Siiski, tänavu-kevadine pilt raamatupoe letil on rõõmustavam kui 2-3 aastat tagasi. Lausa rämpsü on jäänud vähemaks, rohkem on häid raamatuid, seejuures veel päris kenas teostuses.

Trükimaterjalide osas ei sõltu Eesti enam Venemaast. Paberit tuuakse sisse Soomest, Rootsist ja mujaltki. Kahju, et Eesti oma paberitööstuse oskaid võimumehed põhja lasta ja meie paberipuu müüakse võileivahinna eest välismaale, kust peame hirmkallist paberit sisse ostma. Ei ole soomlaste

ega rootslaste huvides aidata meil taastada paberi tootmist Eestis.

Parem trükk ja materjal on toonud kahjuks kaasa raamatuhinna tõusu. Paljud inimesed peavad raamatuostu soovi maha suruma ning raske südamega raamatupoest toidupoe poole minema. See on selgelt näha ka tabelist - nelja aastaga on raamatute kogutiraaž vähenenud 3 korda. Ühe elaniku kohta ei tule enam isegi kuut eksemplari raamatuid aastas.

Eesti trükikodade seadmed on vananenud. Uute masinate ostmiseks ei jätku raha. Investeeringuid vajavad lähiaastatel nii trükikalid kui kirjastajad. Kultuuriministeeriumi vahendusel on riik kirjastajaid siiski veidi toetanud, abiks on olnud ka Avatud Eesti Fond jt. organisatsioonid. Loodetavasti suudavad nad seda edaspidigi.

Kirjastuste Liidu vahendusel on meie raamatud ka laia maailma pääsenud. Juba mitu aastat oleme kollektiivse stendiga osalenud Frankfurti raamatumessil, mis maailma suurim. Oleme aidanud korraldada osavõttu ka teistest messidest.

Tänavu 3.-5. veebruarini toimus raamatu suurüritus Eesti Näituste Sinises Paviljonis. Esimene Balti raamatumess sai teoks Eesti, Läti ja Leedu kirjastuste liidu ühistööna. Osavõtjaid oli 11-st riigist, sõlmiti rohkesti Eestile kasulikke lepinguid ja loodi uusi kontakte.

Loodame, et tee raamatupoodi ei rohtu iial ning Eesti rahvas ikka raamatuid loeb ja ostab. Et huvi on suur, seda näitab ka "Eesti entsüklopeedia" tiraaž, mis on juba jälle 120 000 eksemplari ja suureneb ehk veelgi.

*Hetk Balti Raamatumess' 95 avamiselt
Foto Teet Malsroos*

RAAMATUMESS TALLINNAS

LEA LUMI

RRi välisvahetuse osakonna juhataja

Raamatumesside toredasse traditsiooni võiks ju kenasti mahtuda ka üks Tallinna raamatumess, nii nagu me teame neid toimuvat aastakümneid ja -sadu Saksamaal Leipzgis ja Frankfurdis, aga ka teiste riikide linnades - Moskvas, Varssavis, Prahhas, Londonis, Tokios jm.

Esimene raamatumess Tallinnas leidis aset 3.-5. veebruarini k. a. nimetuse all BALTI RAAMATUMESS' 95. Kuigi oli mõeldud, et ürituse vedajad ja korraldajad on kolme Balti riigi kirjastuste esindajad, jäi messil mulje, et peategelaseks korraldajate poolel oli meie Kirjastajate Liit. Raamatumessi laabumise tagamiseks on vaja meeles pidada ja kokku leppida, kooskõlastada ja korraldada nii suuri asju kui miljon pisiasja. Mulle jäi meelde just see, et Balti mess sujus takistusteta. See oli korralduse poolest korrektne.

Raamatumessi ettevalmistus on omaette nähtus ja jälgimist väärt, ka osalemist selles. Sigin-sagin ja ometi mitte sihitu: kogu atribuutika peab leidma oma koha, mis on eelnevalt täpselt planeeritud. See on aeg, kus räägitakse hädavajalikku ja vaid kohvipausidel märgatakse ka elu enda ümber.

Kõik muutub aga, kui mess avatakse küllastajaile. Ollakse tähelepanu ise, kõigi ja kõige jaoks jätkub silmi, aega, teadmisi, naeratusi. Ollakse rõõmsalt abivalmis ja heatujulised, kuigi pinge kasvab koos saabuva inimhulgaga - kirjastuste ja raamatukaubanduse spetsialistid, raamatukogutöötajad, need, kes endale vajalikku erialakirjandust loodavad leida, muidu uudistajad ...

Raamatukogu ja raamatumess on väga tihedalt omavahel seotud - näeb ju komplekteerija messil seda kõige olulisemat tema jaoks - raamatut ennast. Seal saab ta pühenduda raamatule, seda sirvida ja selle vajalikkuse üle otsustada. See on väga

tähtis just välismaise raamatu osas.

Rahvusraamatukogu välisvahetuse osakonna töötajad osalesid messil aktiivselt - oli see neile ju esimene võimalus niisuguse hulga välismaise kirjandusega tutvuda, kohtuda kirjastajatega, arutada kirjanduse hankimise võimalusi, hinnakujunduse ja -soodustuste probleeme jpm.

Kuigi messil ei olnud eriti palju osalejaid, olid siiski kohal Eesti, Läti, Leedu, Soome, Saksa, Rootsi, Taani, Inglismaa, Venemaa, Poola ja Hollandi kirjastajad. Üllatavalt tagasihoidlikult olid esindatud kodumaised kirjastused, millest oli tõsiselt kahju, sest mitmedki kerkinud probleemid jäid seetõttu lahenduseta ning küsimused vastuseta. Siiski saime Rahvusraamatukogu komplekteerimiseks olulist informatsiooni kirjastustelt TEA ja PERIOODIKA, EESTI ENTSÜKLOPEEDIA KIRJASTUSELT, TA ning EESTI KEELE INSTITUUDI kirjastuselt, AS JUURA kirjastuselt ja seda nii uudiskirjanduse kohta kui komplekteerimist silmas pidades.

Venemaa kirjastuste ilma tuli

tutvustama vaid MEZDUNARODNAJA KNIGA, kuid huvitava kollektiooniga. Läti ja Leedu raamatute väljapanek oli oodatust kahvatum. Hollandit esindas kirjastus ADDISON-WESLEY, kelle trükiste peamine temaatika on arvutid ja majandus. Poolat esindas pedagoogikakirjanduse kirjastus WYDAWNICTWA SKOLNE I PEDAGOGICNE. Soome kirjastus OTAVA oli kaasa toonud põhiliselt koolikirjandust. Teise Soomet esindanu, EURO-PUBLICATIONS OY stendi ees ei hõrenenud aga tihe inimsumm. Peamiselt oli stendil kunsti ja muusikakirjandus, näpuotsaga ka reisi kirjandust, teatmeteoseid, poliitika raamatuid. Raamatuid võis kaasa osta, hinnad olid suhteliselt vastuvõetavad ka meie raamatuhuvilisele. Väga palju uudistajaid ja ostjaid oli ka raamatukaupluse ALLECTO stendi juures. Arvestades suurt teatmikirjanduse põuda meie raamatuturul oli mõistetav ka mitte just väga odavate raamatute suur ostutuhin. ALLECTO oli toonud messile kuni

Eesti Rahvusraamatukogu väljaanded messil
Foto Teet Malsroos

50 % soodushinnaga raamatud, aga ainult ühes eksemplaris. Seega, kes ees, see mees.

Suurim väljapanek oli Saksamaalt, kust kirjastusi esindas Frankfurdi Messi välisnäituste osakond. 1800 trükist 13 valdkonnast, 245 nimetust käsitlesid Teise maailmasõja tagajärgi maailmale ja Saksamaale. 56 nimetust tutvustasid kirjastustegevust või raamatukaubandusega seonduvat. Arvukalt leidis teatmeteoseid, käsiraamatuid, sõnaraamatuid. Valdkondadest olid antud tingimustes eriti hästi esindatud keskkonnakaitse, keeleõpe, kaasaegne saksa ilukirjandus ja maailma bestsellerite tõlked. Nooremaid raamatuhuvilisi kütkestasid lasteraamatud. Suur valik erialaperioodikat, millest soovi korral näidiseksemplar kaasa anti, oli meeldiv üllatus. Loomulikult oli mõeldud ka sellele, et näituse külastajal oleks võimalik nähtut kodus meelde tuletada - Saksa stendilt pakuti talle kataloog, mis sisaldas kaasatoodud trükiste loetelu ja lühitutvustuse.

Pidasime läbirääkimisi mitme kirjastusega koostöö ja selle tingimuste suhtes - inglise kirjastus BLACKWELL' si, eelpoolnimetatud EUROPUBLIKATIONS OY, saksa vahendufirma LIBRI, rootsi firma AB SEELIGi, aga ka Eesti firmadega, näiteks AS KRISOSTOMUS Ltd-ga Tartust, kirjastustega ILO ja SINISUKK & CO, õigusteabe AS JUURA kirjastuse jt-ga.

Raamatukogu fonde õnnestus täiendada mitme *Estonica* väljaandega, nii kingitud kui ostetud trükistega. See õnnestus eriti hästi kehtestatud soodustuste tõttu. Sageli tuldi meile vastu ka selle pärast, et esindasime Eesti Rahvusraamatukogu.

Raamatumess oli vajalik ja huvitav ning andis suhtemisjulgust ja kogemusi. Ja kuigi mitmed sellekohased artiklid meie ajakirjanduses piirdusid vaid kirjastuste ja raamatukauplejate vajaduste mainimisega, julgen väita, et iga raamatumess on raamatukogutöötajale, eriti komplekteerijale väsitav, aga meeldiv töö.

EESTI ISSN KESKUS TEAVITAB

Mis on ISSN? ISSN on perioodilise väljaande - ajakirja, ajalehe, seeriaväljaande aastaraamatu rahvusvaheline standardnumber, mille abil saab väljaannet identifitseerida ja teistest eristada.

Miks on ISSN'i vaja? Muudatused perioodiliste väljaannete pealkirjades tekitavad tihti probleeme väljaande identifitseerimisel. Kuna ISSN seostub konkreetse väljaande pealkirjaga, lihtsustab ISSN väljaande identifitseerimist. ISSN on kohandatud kasutamiseks arvutiandmebaasides.

Mis vahe on ISSNil ja ISBNil? ISSN on perioodikaväljaannete identifitseerimistunnus, ISBN vastav raamatutele antav tunnus. Raamatusarjad ja aastaraamatud saavad tavaliselt mõlema tunnuse. Sarja iga osa saab oma ISBNi, ISSN jääb aga samaks niikaua, kui sarja nimes ei tehta muudatusi.

Rahvusvaheline register. Rahvusvaheline perioodikaväljaannete keskus asub Pariisis. Keskuse andmebaas sisaldab infot kogu maailma perioodiliste väljaannete kohta. Andmebaas sisaldab infot enam kui 600 000 perioodilise väljaande kohta.

ISSN'i trükkimine. ISSN trükitakse hästi nähtavasse kohta väljaande iga numbri esikaanel, tagakaanel või tiitellehel. Sarja osa ISSN ja ISBN trükitakse mõlemad tiitellehe pöördele ja tagakaanele.

Näit. ISBN 951-41-0190-1
ISSN 0066-2003

ISSN'i hankimine Eestis. Eesti rahvuslik ISSN-keskus asub Eesti Rahvusraamatukogu komplekteerimisosakonnas. ISSN'i saamiseks palume pöörduda aadressil:

Eesti ISSN keskus
Eesti Rahvusraamatukogu
Tõnismägi 2, EE0100 Tallinn
tel.: 459-369, 459-368
faks: 451-752

Silvi Metsar
RR komplekteerimis-
osakonna juhataja

EESTI PERIOODIKA 1994

Ajalehti ilmus 1994. aastal 196 nimetust (koos lisalehtedega), nendest 156 eesti keeles. Ajalehtede arv suurenes 1993. aastaga võrreldes 23 nimetuse võrra.

Ajakirju ja väikelehti anti 1994. aastal välja 449 nimetust kogutiraažiga 16,6 milj. eksemplari. Eesti keeles ilmus 381 nimetust tiraažiga 15,2 milj. eksemplari. 1993. aastaga võrreldes suurenes ajakirjade ja väikelehtede nimetuste arv 137 nimetuse võrra ning kogutiraaž 3,8 milj. eksemplari võrra. Tallinnas ilmus 259 nimetust ajakirju ja väikelehti kogutiraažiga 8,5 milj. eksemplari, Tartus 55 nimetust kogutiraažiga 1,7 milj. eksemplari.

EESTI ISBN KESKUS

1994. aasta lõpuks oli ISBNi süsteemiga liitunud 490st Eesti kirjastajast 115. 1994. aastal Eestis ilmunud raamatutest kannab 33 % ISBNi. Aasta lõpul koostati ISBNi süsteemiga liitunud Eesti kirjastajate andmebaas. Andmed saadeti Berliini rahvusvahelisele ISBN keskusele, et need avaldataks rahvusvahelises kirjastajate ISBNi väljaandes (*Publishers International ISBN Directory, PIID*).

ISBN numbri õigsuse kontrollimiseks paluti kirjastustel saata igast ilmunud raamatust keskusele üks eksemplar. Enamus kirjastustest seda ka tegi, kuid kümnekonna kirjastaja kohta saadi teavet vaid sundeksemplari kaudu.

Eesti ISBN keskus teeb koostööd Soome ISBN keskusega, kellelt ta vajadusel saab meetoodilist abi.

EESTI RAAMAT 1994

Eesti trükiteodangu statistilise arvestuse aluseks on Eestis ilmunud trükise sundeksemplar, mis on Eesti Rahvusraamatukogusse saabunud ajavahemikul 1.01.1994 - 1.01.1995.

1994. a. ilmus Eestis 2291 nimetust raamatuid ja brošüüre aastatiraažiga 8,6 milj. eksemplari, sellest eesti keeles 1863 nimetust, tiraažiga 6,4 milj. eksemplari. 76 % raamatutest kirjastati Tallinnas. Eesti keelde tõlgiti 462 nimetust, kokku 22 keelest. Kõige rohkem tõlgiti eesti keelde

inglise, saksa, soome, prantsuse, vene ja rootsi keelest. Inglise keelest tõlgiti 231 nimetust, tiraažiga 1,4 milj. eksemplari ja saksa keelest tõlgiti 71 nimetust, tiraažiga 0,3 milj. eksemplari.

Ilukirjandust ilmus 1994. a. 474 nimetust, aastatiraažiga 2,2 milj. eksemplari, sellest lastele mõeldud ilukirjandust 92 nimetust, aastatiraažiga 0,5 milj. eksemplari. Eesti ilukirjanduse algupärandeid ilmus 148 nimetust, sh. lastekirjanduse algupärandeid 25 nimetust.

Eesti Rahvusraamatukogu
Tõnismägi 2, EE0100 Tallinn
tel/faks: 451-752

EESTI RAHVARAAMATUKOGUD 1994. AASTAL

	Raamatukogude arv	Teavikuid 01. 01. 1995	Registreeritud lugejaid	Laenutusi	Külastusi	Raamatukoguhoidjaid
1. Keskraamatukogud	21	2 967 967	127 507	4 516 637	1 344 932	466
2. Linnaraamatukogud	66	2 133 095	71 261	2 589 569	760 690	171
3. Lasteraamatukogud	11	254 163	11 373	267 930	112 941	32
4. Vallaraamatukogud	17	259 843	8 402	257 408	88 423	31
5. Külaraamatukogud	466	4 207 552	111 710	3 084 585	1 064 983	490
6. Üldkasutatavad rahvaraamatukogud kokku	581	9 822 620	330 253	10 716 129	3 371 969	1170
7. Muud raamatukogud	24	325 515	14 637	370 249	95 025	29
8. RAHVARAAMATUKOGUD KOKKU	605	10 148 135	344 890	11 086 378	3 466 994	1199

UUT RAAMATUTE KATALOOGIMISES

ENE VILIPUS

Eesti Rahvusraamatukogu kataloogimisosakonna juhataja asetäitja
ERÜ kirje töörühma juht

Raamatute bibliograafilise kirjeldamise alus Eestis on rahvusvaheline standard ISBD 1987 ja eestikeelsete metoodiliste juhiste "Trükiste bibliograafiline kirjeldamine" 1. osa, Tallinn, 1989.

Kirjeldada võib raamatut, brošüüri, ühe- või mitmeköitelist raamatut, osa selle köiteid või üksikköidet.

Sund- või valikelementidest koosneva kirje skeem.

Kirje pealdis.

Põhipealkiri = Rööppealkiri*: pealkirja täiendandmed*/ Esimesed vastutusandmed; järgmised vastutusandmed*. - Trükikordusandmed / Esimesed kordustrukiga seotud vastutusandmed; järgmised kordustrukiga seotud andmed*, täiendandmed kordustruki kohta*. - Esimene ilmumiskoht; Järgmised ilmumiskohad*: Kirjastus*, Ilumisaasta (Esimene trükikoht; Järgmised trükikohad: Trükikoda, Trükiaasta). - Maht: Illustratsioonid; Formaat + Irdlisa(d). - (Seeria põhipealkiri = Seeria rööppealkiri*: Seeriapealkirja täiendandmed*/ Seeria esimesed vastutusandmed; Seeria järgmised vastutusandmed*, Seeria ISSN; Seerianumber. Alaseeria põhipealkiri = Alaseeria rööppealkiri*: Alaseeria pealkirja täiendandmed*/ Alaseeria esimesed vastutusandmed; Alaseeria järgmised vastutusandmed*, Alaseeria ISSN; Alaseeria number). - Märkus(ed). - ISBN

Sundelemendid on kirje skeemis alla kriipsutatud. Tärniga (*) tähistatud elemendid võivad kirjes korduda koos eelneva kirjemärgiga.

Katkendjoonega element (kirje pealdis) on sundelement 1-3 individuaalautoriga ja vajadusel ka kollektiivautoriga teoste puhul. Järgnevalt mõned praegu ja varem kehtinud nõuete erinevused.

Kirje alad algavad suurte tähtedega, ala sees kirje elemendid väikeste tähtedega (kui suurte tähtedega kasutamist ei nõua keelereeglid).

Kirje pealdises märgitakse 2 ja 3 autoriga teoste puhul ainult esimene autor ilma märkusetähe "jt.". 1-3 autori nimed tuuakse võimalusel vastutusandmetes avatult - nii ees- kui perekonnanimi. Kui teosel on rohkem kui 3 autorit, siis tuuakse vastutusandmetes 3 nime koos lühendiga "jt.". Kollektiiv autori nime täiendandmetes esitatakse kirje pealdises järjenumbr, aastaarv, geograafiline asukoht. Kui täiendandmeid on mitu, eraldatakse need üksteisest kooloniga.

Pealkirja alal esitatakse kõik rööppealkirjad. Seda eriti eesti raamatu puhul. Pealkirja täiendandmed esitatakse kooloni järel väikese tähega, kui suurte tähtedega kasutamist ei nõua keelereeglid. Täiendandmeid ei lühendada ja need esitatakse raamatus toodud kujul. Mitmeköiteliste teoste puhul on soovitatav lähtuda igast köitest kui omaette raamatust ning andmed köite kohta esitada pealkirja täiendandmetes. Köite number esitada araabia numbriga, millele peale koolonit järgneb köite pealkiri suure algustähega.

Vastutusandmetes tuleb kollektiivide nimed täielikult, lühendamata välja kirjutada. Täielikult tuleb välja kirjutada sõnad "illustreerija", "koostaja", "tõlkija", "toimetaja", "illustreerinud", "koostanud", "tõlkinud", "toimetanud", nii nagu andmed on esitatud raamatus. Semikooloni järel jätkatakse väikese tähega. Enam kui kolme nime puhul kasutatakse lühendit "jt."

Trükikordusalal kasutatakse endiselt lühendeid "tr.", "täiend.", "parand."

Ilumisaastandmetes ei lühendata ilmumiskohta "Tln.", "Trt.", vaid kirjutatakse täielikult välja "Tallinn", "Tartu". Kui ei õnnestu ilmumiskohta või -aega kindlaks teha, siis kasutatakse selle märkimiseks lühendeid "s. l." ja "s. a.". Kui kirjastuse nimi on raamatus toodud suurte tähtedega, korratakse seda ka kirjes. Nimetust

aktsiaselts (AS) kirjastuse nimes ei kasutata, kui ta pole otseselt seotud kirjastuse nimega.

Arvandmete alal tuleb kirjesse võtta viimase numereeritud lehekülje number ja lisatakse numereerimata lehekülgede arv (ka illustreeritud lehed) nurksulgudes.

Seeriaandmete alal kollektiivi nimetust ei lühendata. Seerianumbri märkimisel esitatakse vajadusel lühend "nr." väikese tähega.

Märkuste järjestuse alal on kirjealade järjestus. Igale märkusele eelneb ala eraldusmärk. Märkuste esitamisel võib kasutada lühendeid. Üksikmärkusi võib alustada uuel real taandiga, kui neid soovitakse eraldi välja tuua.

ISBNi ei tohi numbrigrupi keskelt poolitada. Kui kirje lõpeb ISBNiga, siis numbriga järele punkti ei panda.

Kui ISBNi tuuakse andmed köitmisega kohta ümarsulgudes, siis lõpeb kirje punktiga.

Kirje koostatakse tiitellehe järgi. Kui tiitellehe andmetest ei piisa, võetakse andmeid mujalt raamatust või täpsustatakse teiste allikate põhjal. Kataloogija poolt esitatud andmed tuuakse kirjes ära nurksulgudes.

Kokkuvõtteks

Muudatused kirjeldamises ei ole niivõrd suured, et teeksid selle raskeks raamatukogutöötajale, kes on varem kataloogimisega kokku puutunud. Näiteid raamatute kirjeldamise kohta võib leida "Eesti rahvusbibliograafia. Raamatud" 1994. a. väljaannetest. Varem ilmunud trükiste kirjeldamise metoodilisi juhendeid on võimalik saada Eesti Rahvusraamatukogu kataloogimisosakonnast.

KIRJANDUS:

1. Trükiste bibliograafiline kirjeldamine: metoodilised juhised. 1. Raamatud ja jadaväljaanded. - Tallinn, 1981.
2. Trükiste bibliograafiline kirjeldamine: metoodilised juhised. 1. Täiendused ja muudatused. - Tallinn, 1989.
3. ISBD. - 1987.

Kaheksakümmend aastat tagasi sündis Järvamaal Väinjärve vallas teenekas Eesti raamatukoguhoidja KAJA NOODLA. Ta omandas keskkooli Tallinnas ja asus 1933. a. õpima Tartu Ülikooli, valides erialaks eesti ja üldise ajaloo ning ladina ja kreeka filoloogiat. Ajalugu ja klassikaline filoloogia on saatnud teda kogu elu. Õpingute käigus omandas ta teadmisi ka raamatukogundusest. Samuti ei saa mööda "Väljestost", kus seltsikaaslased aitasid kujundada tema isiksust ja olid hilisematel aastatel toeks. Kirjandusmuuseumis alustas ta tööd juba sõja ajal, järgnes 1942-1944 Õpetatud Eesti Seltsi raamatukogu. 1944-1949 töötas ta Tartu Ülikooli bibliograafiakateedris assistendina, 1949-1951 ülikooli raamatukogu direktori k. t-na, edasi kuni 1958. aastani üldosakonna juhatajana, 1958-1963 bibliograafiaosakonna juhatajana, 1963-1965 teadusala asedirektorina, 1965-1971 käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna juhatajana. Juba palju aastaid pole juubilar kirjade järgi pidevalt seotud ülikooli raamatukoguga, kuid tema intellekti ja kätt, konkreetset ja täpset mõtlemist, nõudlikkust on tunda nii raamatu kui raamatukogu ajalugu puudutavates töödes.

Mõelgem, mida tähendas olla direktori k. t. ja üldosakonna juhataja nõukogude ajal. Meie seas polegi enam kuigi palju neid, kes seda mäletavad. *Glavlit* ja tsensuur, lugemiskeelud erinevates vormides on need märksõnad, mis ehk kõige paremini iseloomustavad seda aega. Tartu Ülikooli Raamatukogu süüdistati pidevalt apoliitilisuses ja kosmopolitismis. Esimesed löögid tuli vastu võtta K. Noodlale kui juhile.

K. Noodla bibliograafiatöö näitab erilist töökust, täpsust ja kannatlikkust. Osakonna juhatajana keskendus ta Tartu Ülikooli bibliograafia koostamisele ja väljaandmisele (ilmub alates 1960. aastast). Koostama hakati ka bibliograafiakartoteeki "Tartu Ülikool". K. Noodla nime seotakse bibliograafia- ja infoteeninduse algusega ülikooli raamatukogus. Tema oli üks lugejavajaduste uurimise algatajatest, mis omal ajal oli raamatukogu nimeliste hulgas üsna laialt tuntud "seitsme rätsepa tööna". Ka Tartu bibliograafiaseminar on tänaseks ajalooline termin - omal ajal ühendas see erinevate asutuste raamatukogutöötajaid. Jäätava väärtusega on K. Noodla poolt koostatud ja toimetatud bibliograafiad, mis registreerivad Tartu Ülikoolis 19. sajandil ja käesoleva ajal kaitstud väitekirju ning Tartu Ülikooli perioodilisi

väljaandeid (1802-1940), nagu ka Õpetatud Eesti Seltsi väljaannete register. Üsna mitme bibliograafia puhul võib K. Noodlast kõnelda kui toimetajat-kaasautorit ja tema toimetajaroll oli tegelikult sagedasem, kui see impressumist või tiitellehe pöördelt selgub (näiteks ka "Tartu ülikool kirjastõnas" (1940-1985)).

K. Noodla initsiatiivil alustati ülikooli raamatukogus tööd käsikirjade ja haruldaste raamatutega - loodi vastav osakond, kavandati selle tööd, leiti ja koolitati kaadrit. Ta tutvustas haruldasi raamatuid näitustel (näit. "200 aastat eesti ajakirjandust" - 1967) ning ajakirjade ja ajalehtede veergudel. Tema juhitud osakond tegeles ka TÜ Raamatukogus paiknevate käsikirjade publitseerimisega. K. Noodla toimetajatööst ongi võib-olla kõige tähtsam see, mis seostub ülikooli raamatukogu inkunaaiblite kataloogi sünniga (1982) ja *Academia Gustaviana* Senati protokollide esimese vihiku ilmumise (1978), milles talle tulid kasuks klassikalise filoloogi teadmised. Ja paljud ei teagi tema tegevusest ladina-eesti sõnaraamatu toimetamisel (ilm. 1986). Nelja erineva stiiliga autori ponnistused üheks tervikuks liita! Tema toimetatud on ka üks ladina keele õpikutest (1975) ning ta võttis osa antiigileksikoni tõlkimisest.

Jätkakem K. Noodlast kui teadlasest, raamatu, nii eesti kui Eesti raamatu spetsialistist, raamatukogude, eriti Tartu Ülikooli Raamatukogu ajaloo uurijast. Tema kirjutatud on monograafilised artiklid Eestis hoitavatest elseviiridest (1973), K. E. v. Baeri raamatukogust (1976), Eesti raamatust ja tema lugejast (1975), raamatust Tartu kodudes (18. s. lõpul, 19. s. I poolel, 1977-1980), TÜ 19. s. õppejõudude raamatukogude koostisest (1981-1983), Eesti raamatust TÜ Raamatukogus (1982, kaasautorluses), tsensuurist Eesti raamatukogudes 1944-1954 (1991). Omaaegse ülikooli raamatukogu direktori F. Puksoo osast nii raamatukogunduses kui laiemalt eesti kultuuris on K. Noodla kirjutatud läbi aegade, kulmineeruvat aga Puksoo 100. sünniaasta tähistamiseks 1990. aastal. Kaja Noodla eestvõtmisel alustati 1960-ndate aastate lõpul Tartu ülikooli raamatukogu ajaloo süstemaatilist uurimist, kuhu ta kaasas mitmeid kolleege ning lühikese ajaga jõuti märkimisväärse tulemuseni - K. Morgensterini juubelikogumikuni (1970).

Hain Tankler

Ma ei ole raamatukoguhoidjaks sündinud, vaid kasvanud. Kui tähed selgeks sain, oli raamat mulle lugemismaterjal ja raamatukogu lugemismaterjali ladu. Algkooli viiendas klassis Järvamaal pani koolijuhataja, kes oli ühtlasi raamatukoguhoidja, mind õpilastele raamatuid välja andma. Ühel päeval tõi ta laenukslauale paksu valge raamatu, mille kaanelt vaatas vastu põnev pealkiri "Tõde ja õigus". Mina kohe valjult: "Selle võtan ma endale lugeda!" Samas järgnes noomitus, millest sain esimese ja väga olulise õpetuse: lugeja on raamatukogus alati kõige tähtsam.

Tallinnas gümnaasiumis õppides sattus kätte Boris Žitkovi "Sellest raamatust". Selle kaudu avastasin endale raamatu imepärase olemuse. Tallinna Linna Keskraamatukogus tutvusin kataloogi ehitusega. Eemale tõukavalt ja nõutukstegevalt mõjus trükikataloogidele löödud suur tempel "Warastatud ... raamatukogust".

1933. a. Tartus jättis mulle ülikooli raamatukogu hoone vapustava mulje. Seestpoolt tundus ta templina, kus vaikselt liikusid raamatukoguhoidjad nagu preestrid ja Vesta neitsid. *Pontifex maximus* Friedrich Puksoo

ÜHE RAAMATUKOGUHOIDJA MINEVIKUNOPPEID

näol seisis sageli välisuksel ja peletas piibusuitsuga pahad vaimud eemale. Meie üliõpilased julgesime seal vabalt liikuda kataloogide vahel ja lugemissaalides, portfelligid näpus. Keegi ei kontrollinud meie tulemist ega minemist. Et siia kunagi tööle võiks kippuda, nii ülbet mõtet mul tollal pähe ei tulnud.

Seminariraamatukogu ülikooli peahoones oli mõnus paik, kui loengutel juhtus vahe olema. Eriti uhke tundega sai ülikooli lõpetamise eel oma võtmega käia tagatrepist nn. kolmandas toas tudeerimas. Tahtsin saada ladina keele ja ajaloo õpetajaks.

Ajad aga muutusid. Kooliõpetaja ametit jõudsin vaid proovida. Siis kaotati koolist ladina keel ja uut moodi ajalugu ma ei mõistnud. Sattusin Õpetatud Eesti Seltsi raamatukogusse, sealt Ajaloo- Keele- teaduskonna seminari raamatukogusse. Vahepeal kiirenes poliitiliste sündmuste käik, targemad pead ja oskajad inimesed kas viidi ära või läksid ise. Viidi ka F. Puksoo. Kohalejääjad pidid tahes-tahmata Eesti elu edasi viima. Mind tõsteti bibliograafia kateedri assistendiks. Kateedrit juhatama tuli Helene Johani, kes süstis minusse raamatukogunduseentusiasmi. Ja siis pani ta mind hädaabiõppejõuks (termin "Veljesto" päevilt) ...

Püüdsin üliõpilastele edasi anda seda, mida jõudsin raamatu, raamatukogude ja bibliograafia ajaloo kohta raamatutest kiiruga lugeda. Puksoo juures õpitu näitas põhisuunad kätte. Väike kuulajaskond oli vastuvõtlik. Hiljem sai õpetamises osaletud veel raamatukogutöö kõrvalt. Õpetama hakkasid ka minu õpilased. Meie kasvandikud pääsesid raamatukogudes enamasti juhi kohtadele.

1949. a. sügisel määrati mind rektoraadi otsusega TRÜ Pearaamatu-

kogu direktori ajutiseks kohusetäitjaks. See "ajutine" kestis poolteist aastat, mis on olnud mu elu raskeimad. Mul polnud selleks tööks vajalikke teadmisi ega oskusi, isegi tarkusest tuli puudu. Jätkus aga tahet ja jonn. Sai tehtud vigu, sai sõelaga vett kantud ja tühje sõnu räägitud. Aga raamatukogu töö sai ikkagi takerdunud seisust liikuma lükatud. Seda muidugi tänu eeskätt toredatele noortele kaastöölisele, oma esimestele õpilastele Elsa Kudule, Astrid Kaarnale (Vehik) ja Ingrid Loosmele. Neil oli alati hulk uusi ideid varuks. Tarkadest ja töökatest inimestest koosnes Puksoo-aegne kaader, kuid need olid omaette isiksused, kellega igakord ei õnnestunud õiget kontakti leida. Tee ühest inimesest teiseni on erineva pikkusega.

1950. aasta juhtus olema aeg, mil ideoloogiline võitlus, nõiajaht kodanlikele natsionalistidele tõsis haripunkt. Ka ülikoolis muutus õhkkond skisofreeniliseks, toimus suur "puhastustöö". Kaks kõige võimukamat isikut olid kaadriülem ja raamatukogu spetsfondijuhataja - üks sorteeris inimesi, teine raamatuid. Mul tuli seletuskirju koostada ja kontrollijaid vastu võtta. Seda enam, et parteitut isikut juhi kohal ei peetud sel ajal kuigi usaldusväärseks.

Ent ikkagi oli töö Toomemäel hästi huvitav ja arendav. Oma ruumikitsikusega see raamatukogu kohustas kokku hoidma, aga andis ka teatava kindlustunde. Töötasime ju keskmisel korrusel - kõrged pilgeni täis raamaturiigid lae peal ja põrandal all, kataloogid ja lugejad otse ukse ees. Alati teadsid, mille ja kelle heaks pingutad.

Artikleid kirjutama hakkasin samuti põhimõttel keegi-peab-ju-tegema. Eks sellest ka nende mitmekülgne temaatika. Huvitanud on mind paljud, eeskätt siiski kultuuriloolised problee-

mid. Suhted "inimene ja (juba valmis) raamat", "inimene ja raamatukogu". Ma ei ütle "lugeja", sest huvitab ka raamatuomanik, raamatukoguhoidja ja tSENSOR. (Raamatukoguhoidjatest olen rohkem sahtlisse kirjutanud.). Kõikvõimalikke teatmeteoseid väärtuslikuks pidades hakkasin mõnele bibliograafianimestikule ämmaemandaks.

Teadlast minust küll ei ole saanud. Olen ikka vaid harrastusuuriija.

Praegu tunnen rõõmu sellest, et meil õpetatakse tasemel raamatukogundust ja on oma teadlased, toimekatest raamatukoguhoidjatest rääkimata. Ja et neil on võimalus suhelda laia maailmaga, kuuluda rahvusvahelistesse organisatsioonidesse, uurida meelepäraseid teemasid ning kirjutada oma tööle vastavalt. Majanduslikud raskused on ületatavad, need karastavad.

Veebruar 1995
Kaja Noodla

ÜLEVAADE EESTI VABARIIGI PUHKUSESEADUSEST

HELI NAERIS

Eesti Vabariigi puhkuseseadus (edaspidi PS) on vastu võetud Eesti Vabariigi Ülemnõukogu poolt 7. juulil 1992. a. (RT 1992, nr. 37, art. 481) ning kehtima hakkas see 1. jaanuarist 1993. a.

Vastavalt PSile on õigus nõuda puhkust kõigil töötajatel, kellega on eelnevalt sõlmitud TÖÖLEPING. Laialdaselt kasutusel oleva tööettevõtulepingu olemasolu ei anna töötajale õigust saada puhkust.

Endiselt ei anta puhkust kalendri-, vaid tööaastate eest. Tööaasta algab tööle asumise päevast ja kestab järgmise aasta sama ajani (näiteks 1. juunist 1994. a. kuni 31. maini 1995. a.). Tööaastast arvatakse välja lapsehoolduspuhkuse ja töötaja soovil palgata puhkuse aeg, kusjuures seadus ei keela jõukal tööandjal ühepoolset ka palgata puhkuse aega tööaastasse arvata.

Puhkuse andmisel ei tehta vahet, kas töötaja töötab põhikohal või kohakaasluse alusel, on ta tööline või teenistuja, käib ta tööl täieliku või osalise tööajaga - õigus tasulisele ja täielikule puhkusele on kõigil. Kohakaaslastele tuleb puhkus anda üheaegselt põhikoha puhkusega.

Kui varem arvutati puhkusepäevi tööpäevade järgi, siis PSist lähtudes võetakse aluseks kalendripäevad, mille hulka kuuluvad ka laupäev ja pühapäev. Puhkusepäevade arvutamisest jäetakse välja ainult riigipühad, milleks on 1. jaanuar, 24. veebruar, Suur Reede, ülestõusmispühade esimene püha, 1. mai, nelipühade esimene püha, 23. ja 24. juuni ning 25. ja 26. detsember. Puhkust antakse seaduse järgi 28 kalendripäeva, millest vähem ei tohi ükski tööandja oma töötajale puhkust anda. Pikendatud põhipuhkus 35 kalendripäeva on ette nähtud alaealistele (alla 18-aastastele), invaliididele (olenemata invaliidsusgrupist) ning riigivõimu-, riigivalitsemis- ja omavalitsusorgani ameti-

isikutele. Pedagoogidele on ette nähtud 56 kalendripäevane puhkus.

Vastavalt töö iseloomule ja tingimustele nähakse PSiga ette järgmised puhkuse liigid:

- 1) põhipuhkus, sealhulgas pikendatud puhkus;
- 2) lisapuhkus;
- 3) vanemapuhkus;
- 4) palgata puhkus.

Lisapuhkust neliteist päeva on õigus saada töötajatel, kes teevad allmaatöid. Tervistkahjustavates tingimustes töötavatele inimestele tuleb anda lisapuhkust, mille kestvus on viiest neljateistkümne päevani olenevalt tervistkahjustavate tingimuste iseloomust. Lisapuhkus liidetakse põhipuhkusele ja antakse koos sellega.

Kui varem tuli anda puhkust peale 11-kuulist töötamist, siis PSi järgi on õigus seda saada peale 6-kuulist töötamist, kusjuures puhkuse kestvus on võrdeline töötatud kuude arvuga. Kui näiteks puhkuse pikkus on 28 kalendripäeva, siis peale 6-kuulist töötamist on tööandja kohustatud andma töötajale puhkust 14 kalendripäeva. Teatud töötajatele tuleb aga anda puhkust täies ulatuses, sõltumata töötatud ajast. Nendeks on

- 1) alaealised;
- 2) invaliidid;
- 3) naised enne ja pärast rasedus- ja sünnituspuhkust;
- 4) mehed, kelle naised on rasedus- ja sünnituspuhkusel.

Töötaja soovil on tööandja kohustatud andma töötajale sobival ajal puhkust järgmistel juhtudel: naisele enne ja pärast rasedus- ja sünnituspuhkust või pärast lapsehoolduspuhkust; mehele naise rasedus- ja sünnituspuhkuse ajal; naisele, kes kasvatab alla 3-aastast last; mehele, kes kasvatab üksinda kuni 3-aastast last; alaealisele ning inimesele, kes on töövõime osaliselt kaotanud töövigastuse või kutsehaiguse tagajärjel.

Peale rasedus- ja sünnituspuhkust, mille kestvuseks on 120 kalendripäeva (enne sünnitust 70 päeva ja peale sünnitust 50 päeva), antakse emale või ISALE tema soovil lapsehoolduspuhkust kuni lapse kolmeaastaseks saamiseni. Kui kumbki vanem ei soovi jääda lapsehoolduspuhkusele, võib seda anda ka lapse tegelikule hooldajale, näiteks vanaemale.

Täiendavat lapsepuhkust on tööandja kohustatud andma kas emale või ISALE tema soovil kolm kalendripäeva, kui peres kasvab vähemalt üks alla 14-aastane laps, ja kuus kalendripäeva, kui samavanuseid lapsi on kolm ning rohkem või vähemalt üks alla kolmeaastane laps. Seda puhkust tuleb anda olenemata sellest, kas lapse sünnipäev oli enne või peale puhkust.

Lisaks tasulisele puhkusele võimaldab PS ka palgata puhkust. Reeglina taotleb seda töötaja ning tööandja otsustab, kas ta rahuldab töötaja soovi ja millises ulatuses. Erandina on tööandja kohustatud lubama palgata puhkusele naistöötajat, kes kasvatab vähemalt üht alla 14-aastast last, ja meestöötajat, kes kasvatab üksinda kuni 14-aastast last, ning töötajat, kes sooritab sisseastumiseksameid edasiõppimiseks õppeasutuse teatises ettenähtud ajaks.

Nagu varemgi võib töötaja kasutada puhkust poolte kokkuleppel osade kaupa, kuid PSi järgi peab selle katkestamata osa kestma vähemalt 14 kalendripäeva.

Kogu puhkusetasu tuleb töötajale välja maksta hiljemalt EELVIIMASEL tööpäeval enne puhkuse algust.

Lõpuks tuleks kummutada levinud arusaam, et puhkuse kasutamine on töötajale vabatahtlik. PS näeb ette, et tööandjal ei ole õigust jätta puhkust andmata ja töötajal ei ole õigust puhkusest loobuda.

DIGITAALKARTOGRAAFIA ARENGUPERSPEKTIIVIDEST EESTI RAAMATUKOGUDES

EVE TANG

RR

Kaart kui ruumiliste andmete esitaja on olnud läbi ajaloo muutumises ning sõltuv trükitehnikast alates Ptolemaiose puugravüüridest kuni tänapäevaste kaartideni. Viimastel aastatel kartograafias toimunud võiks aga nimetada lausa revolutsiooniks - ellu on astunud digitaalkartograafia.

Mis on digitaalkaart?

Digitaalkaart e. arvutikaart on ruumiliste koordinaatide (x, y, z), tunnuste ja koodide süstematiseeritud andmekogum arvutis. See võib eksisteerida nii arvulisel (mudelid, arvutigraafika) kui traditsioonilise graafilise kaardi kujul. Teisiti öeldes - arvutis olevate andmete alusel saab vastava tark- ja riistvara abil monitoril projitseerida kaardikujutisi ning neid vajadusel soovitavas mõõtkavas paberile välja trükkida. Selline kaart ei ole staatiline, ei ole lõplikult valmis: kasutajal on võimalik algandmeid kasutamise käigus muuta. Andmebaas võib olla samaaegselt mitme kasutaja valduses mitmes eri paigas. Digitaalkaarti saab säilitada erinevas vormis: CDil, CD-ROMil, disketil jm. Teda on võimalik edastada ka Internetis. Eestigi kaarditootjad on üle läinud uuele infotehnoloogiale - paberil kaart on valmistood, kaarti koostatakse ja andmed säilitatakse digitaalselt. Näiteks Eesti Kaardikeskuses koostatav Eesti Põhikaart valmib digitaalkaardina, kuhu võib paigutada väga palju erinevat informatsiooni ja väljastada seda temaatiliste kihtidena vastavalt vajadusele.

Eestis kasutatakse kõige laiemalt kahte tarkvara perekonda: ARC/INFO ja *Intergraph*. ARC/INFO on USA firma ESRI toode. Kuulsaim selle tarkvara kasutajaist on arvatavasti ajakiri "National Geographic" - alates 1987. aastast on kõik selle ajakirja kaardid ette valmistatud ARC/INFOs. Meile lähematest maadest tehakse Rootsist rahvusatlant samuti ARC/

INFO abil. Eestis kasutab ARC/INFO Maa-amet, Eesti Kaardikeskus, Keskkonnaministeeriumi Info- ja Tehnokeskus, AS "Geoestonia". Koolikirjastuses "Avita" valmib ARC/INFOs esimene digitaalne eesti kooliatlas.

Intergraph Microstation on USA firma "Intergraph Corporation" toode. *Intergraph*'i kasutab Soome Maa-amet, Eestis AS "Regio", Tartu Ülikool, Tallinna Tehnikaülikool jt. Eesti Entsüklopeediakirjastuse, Tartu Ülikooli geograafiainstituudi ja AS "Regio" koostöös valmiv Eesti entsüklopeediline atlas koostatakse samuti *Intergraph*'i tarkvara abil.

Kuidas mõjutab uus tehnoloogia kartograafias raamatukogusid?

26.-30. septembrini 1994 toimus Zürichis 9. LIBERI kaardikogude hoidjate konverents teemal "Kaardikogude hoidja muutuvast ajast: uus töökeskond - arvutikaardid". Enamus Euroopa raamatukogude kaardiosakondadest kogub digitaalkaarte ja elektroonilisi atlaseid, seetõttu on neil olemas esialgsed kogemused töös digitaalandmetega, mida konverentsil ka vahendati. Üha suurem hulk kaartidest on kättesaadav ainult digitaalkujul nn. arvutikaartidena. Igal inimesel on õigus vabale juurdepääsule informatsioonile, mille peab tagama riik raamatukogude kaudu. Kartograafia vallas tähendab see, et tuleb koguda kartograafilist infot, nüüd juba ka digitaalkujul ning võimaldada lugejale juurdepääsu andmetele. Seejuures peab raamatukogus ka traditsiooniline paberkaart alati saadaval olema.

Euroopas on mindud sundeksemplari õiguse digitaalandmetele kohaldamise teed. Seadustatud on see juba Suurbritannias ja Prantsusmaal.

Arvutikartograafia lahendab ka haruldaste ja vanade kaartide säilimise küsimuse. Nimelt on võimalik karto-

graafiline kujutis skaneerida ning anda hiljem lugejale kasutada saadud digitaalvarianti. Originaalid säilivad aga puutumatuult.

Kokku võttes - kuna kaardiraamatukoguhoidja ülesanne on vahendada informatsiooni ja kaitsta lugeja huve, peaks ta oma igapäevase töö paremini tegemiseks alustama enda harimist ka komputriseerimise valdkonnas.

Kuidas luua digitaalkartograafia lugejakohti, millist tark- ja riistvara omandada?

Iga raamatukogu peab esmalt enese jaoks määratlema, millisel tasemel lugejateenindust ta tahab pakkuda, ning siis selle saavutamise poole püüdlema. Laias laastus võiks eristada kahte taset:

1) täielik geograafilise informatsiooni süsteem (GIS) pakub infot ja tehnoloogiat, mis on vajalik igas vormis ruumiandmete korraldamiseks, kasutamiseks ja analüüsiks;

2) osaline GIS süsteem kindlustab juurdepääsu igas vormis ruumiandmetele, kuid ei võimalda neid muuta.

Raamatukogus kasutatav riist- ja tarkvara peab olema igati tarbijasõbralik ja kasutuskindel, paindlik andmebaaside lisamiseks, talutava hinnaga ja tähtsaim - võimeline täita raamatukogude esmast - info kättesaadavuse funktsiooni. Zürichis soovitati ka luua mitu paralleelset töökohta, et andmeid saaks töödelda mitu inimest korraga. Mõnes Euroopa kaardiraamatukogus on loodud uus GIS-spetsialisti, tehnoloogilise varustaja ametikoht, kelle ülesanne on hankida tark- ja riistvara. Reeglina on kaardiosakondade nõuded riistvarale tavalisest kõrgemad ja hanked kulukamad kui raamatukogu teistel osakondadel. Lähtuvalt raamatukogu ülesannetest ei tohiks tehniline varustaja sõltuda müügifirmadest.

Minimaalsed nõuded kaasaegsele digitaalkartograafia töökohta riistvarale on:

16MB operatiivmälu

3,5 diskett

340 MB Local Bus (lokaalsüsteem)

120 - 210 MB IDE HDD

17 tolline monitor

Video-Graphics Array (VGA monitoriga)

CD ROM luger

Protsessor 486 DX2-66

9600 BPS modem

tarkvara DOS 6.0 või hilisem

Windows'i töökeskkond

värviprinter või -plotter

KOKKUVÕTTEKS

Praegu on lahendamata küsimus, kas Eesti raamatukogude kartograafia-osakonnad suudavad üle minna uuele infotehnoloogiale, kuigi seda oleks vaja, sest kaarte kasutatakse neis märgatavalt rohkem kui varem. Eesti kaarditootjad on juba uuele tehnoloogiale üle läinud, lugejad ei tea aga endiselt midagi arvutikartograafia võimalustest.

Suuremates raamatukogudes Tallinnas ja Tartus tuleks luua arvutikartograafia keskused, kus juurdepääs digitaalkaartidele oleks lugejatele vaba. Selleks oleks eelkõige vaja harida kaardiraamatukoguhoidjat arvutikartograafia valdkonnas, leida vahendid riist- ja tarkvara soetamiseks ning arvutikaartide komplekteerimiseks.

KASUTATUD KIRJANDUS

Mary L. Larsgaard "Accessing the World of Digital Spatial Data", WASSN MAP LIB INF BULL 23(3), June 1992, p. 188-193.

R. S. Allen "Configuration of Computers in Map Library", Bulletin: SLA Geographic & Map Division No 173, Sept. 1993, p. 15-23.

C. Kollen and C. Baldwin "Automation and Map Librarianship: Three issues". Bulletin: SLA... No 173, Sept. 1993, p. 24-36.

U. Visse "Tipptechnoloogia on jõudnud Eestisse". Geodeet, 1993, nr. 3, lk. 20-21.

P. Krusberg "Geinfosüsteem ARC/INFO". Geodeet, 1993, nr. 5, lk. 28-32.

1994. aasta detsembris avati Rahvusraamatukogu fuajees tänuplaadid neile üksikisikutele, firmadele ja organisatsioonidele, kes olid toeks ja abiks uue hoone sisseseadmisel ja fondide täiendamisel väärtkirjandusega.

Esmaspäeval, 27. veebruaril avati raamatukogu fuajees uus tänuplaat Tallinna Linnavalitsusele ja linnapea Jaak Tammele. Sõna võtsid Rahvusraamatukogu pr. Ivi Eenmaa ning linnapea hr. Jaak Tamm, laulis Rahvusraamatukogu naiskoor.

Ivi Eenmaa märkis raamatukogu tihedat seost Tallinna linnaga, mida sümboliseerib ka Tallinna lipp Rahvusraamatukogu vestibüülis roosakna all. Teatavasti moodustavad suure osa RRi lugejatest ja teiste raamatukoguteenuste kasutajatest tallinlased. Igapäevaste ajalehtede-ajakirjade lugejad on enamikus just pealinna kodanikud, Tallinna koolide õpilastele on meie raamatukogu saanud igapäevaseks enesetäiendamise kohaks, suurt kunsti- ja muusikakirjanduse kogu kasutavad intensiivselt Tallinna Kunstiülikooli ja Eesti Muusikaakadeemia tudengid ja õppejõud.

Rahvusraamatukogu hindab kõrgelt Tallinna Linnavalitsuse ja linnapea

Jaak Tamme aktiivsust ja abivalmidust linnakodanike kultuuri- ja infovajaduste rahuldamisel: aastate jooksul on aidatud kaasa raamatukogu uue hoone ehitusele, muretsetud perioodikat, raamatuid, laserplaate jpm. Traditsiooniks saanud tihe suhtlemine ning meeldiv ja tulemusrikas koostöö jätkub kindlasti ka edaspidi.

Urve Pals
RR

Eesti Vabariigi Kultuuri- ja haridusministri käskkirjaga 19. jaanuarist 1995. a. nr. 4 kinnitati kooliraamatukogu põhimäärus ja ühtlasi tunnustati kehtetuks eelmine, ENSV Haridusministeeriumi 30. juuni 1977. a. käskkirjaga nr. 109 kinnitatud kooliraamatukogu põhimäärus.

Kultuuri- ja haridusministri käskkirjaga 19. jaanuarist 1995. a. nr. 10 moodustati Kooliraamatukogude Nõukogu ja kinnitati selle põhimäärus.

Kooliraamatukogu põhimääruse teksti ja muu asjassepuutuva leiata meie ajakirja järgmisest numbrist.

*Urmas Ott tervitab Vene suursaadikut
Eestis Jevgeni Trofimovit*

*1994. aastal ilmunud eesti
lasteraamatute kujundusvõistluse
parimate raamatutega tutvuvad
nii lapsed kui ajakirjanik Mall
Jõgi ja auhimmaga pärjatud
kunstnik Jaan Tammsaar*

*Tiiu Kroll-Simmul Austraaliast
raamatu "Eesti rahva kannatuste
aasta" presentatsioonil Eesti
Rahvusraamatukogus*

Fotod Teet Malsroos

Tartu Ülikooli Raamatukogu

NÄITUSI 1995. AASTAL

Raamatukogu raamatumuuseumis

Tabula geographica Livoniae

Koostaja: E. Jaanson

veebruar–juuni

Ammendamatu Morgenstern

(K. Morgensterni 225. sünniaastapäevaks)

Koostaja: käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond

juuni–september

Ettekandepäev K. Morgensternist 1. septembril

Päästetud hävingust ...

(Raamatukogu restauraatorite töid rahvusvaheliseks seminariks "Konserveerimisproblematika 1995")

Koostaja: restaureerimisosakond

september–november

Keisrikojast Tartu raamatuvaramusse

(P. K. Aleksandrovi memoriaalkogu ja suurvürst Konstantin Pavlovitši raamatuannetus)

Ilmub näituse kataloog

Koostaja: N. Vorobjova

november–veebruar 1996

Eesti Raamat 470

Koostajad: E. Hansson, T. Matsulevitš, T. Täpsi

november–detsember

A. J. v. Krusenstern 225

Koostaja: K. Schmidt

november–detsember

Tartu Ülikooli Ajaloomuuseumis

Auaadresse Tartu Ülikooli Raamatukogust 1852-1932

Ilmub näituse voldik

Koostaja: I. Kukk

aprill–mai

TEADUSTE AKADEEMIA RAAMATUKOGU

TA Raamatukogu annab kord kuus välja **uudiskirjanduse bülletääni**, mis kajastab valikuliselt raamatukokku saabunud kirjandust, põhiliselt teaduskirjandust ja teatmeteoseid. Trükiste lühikirjetele on lisatud kohaviidad TA Raamatukogus. Bülletääni saadetakse kõrgkoolidele ja teadusasutustele ning seda saab kasutada raamatukogu lugemissaalides.

TARi bibliograafiaosakonnas on jätkuval täiendamisel kartoteegid:

* *Estonica*. Ühiskonnateadused. ning Soome-ugri etnograafia ja rahvaluule. Registreeritakse välisajakirjade artikleid Eesti poliitika, ajaloo, filoloogia, majanduse ning eesti ja hõimurahvaste kultuuri kohta. Ilmuvad anoteeritud aastanimestikud.

* Eesti TA akadeemikud. Akadeemikute tööd, kirjutised nende kohta, elulooandmed. Uuem osa on arvutibaasina.

* Eesti TA töötajate humanitaar- ja sotsiaalteaduste alased tööd. Ilmub igal aastal TA Toimetiste lisana.

* TA teadustegevuse ajalugu kajastab mahukas kartoteek Eesti TA töötajate tööd 1947-1990. Alates 1991. aastast jätkatakse seda aastanimestikuga "Eesti Teaduste Akadeemia teaduslikud publikatsioonid" koostöös väljaandja TA Presiidiumiga.

Kõik bibliograafilised andmebaasid on vajajate käsutuses.

Pärast remonti on taasavatud **raamatukogunduse lugemissaal** TA Raamatukogu IV korrusel.

Töötame E-R 9.00-17.00.

Kõik huvilised saavad lugeda **uut erialakirjandust**, sealhulgas Ameerika ja Inglise ajakirju (17 nimetust), näiteks:

"Specialist", *"Special Libraries"*, *"Imaging"*, *"Computers in Libraries"*, *"CD ROM World"*

Ootame Teid.

Näitusi TA Raamatukogus 1995. a.:

Eesti TA välismaiseid publikatsioone 1994 (apr.-mai)

Villem Raam 85 (mai-juuni)

Genealoogiline eksliibris (juuli)

Eduard Magnus Jakobson (1847-1903) raamatuillustraatorina (aug.)

Vanade trükiste restaureerimine ja hoidmine (okt.-nov.)

Baltikum ja sakslased (okt.-nov.)

Ununenud teatmeteosed (nov.-dets.)

Eesti reisikirju alates 1940 (dets.)

О существовании лютеранской литературы на эстонском языке мало сведений о периоде 1575-1630 гг. Лийви Аарма в своей статье "Круг вокруг ранней печатной продукции Эстонии" использует новый источник исследования названного периода - визитационные материалы Северной Эстонии 1627 г. епископа Вястероси. Из них выясняется, что в 1627 г. десяток пасторов пользовался церковными справочниками - мануалами (Manuale Eccl. Estonica). Первый, до сих пор известный крупнейший литературный деятель, написавший на эстонском языке, Генрих Штал пользовался двумя мануалами, отмеченными в письменном виде - мануалами Дуберха и Руссова. Все это указывает на то, что действительно в конце 16 века были напечатанные церковные справочники на эстонском языке, упомянутые Георгом Мюллером в своих проповедях на эстонском языке в начале 17 века.

Работник отдела редких изданий Национальной Библиотеки Эстонии Урве Силдре в своей статье "Старые Библии на эстонском языке в Национальной Библиотеке Эстонии" перечисляет экземпляры Библий, изданных в Эстонии в 1739-1854 гг. и описывает их сохранность сегодня. Она также объясняет тиражи изданий Нового Завета и обстоятельства, связанные с изданием завета на южно-эстонском диалекте. Также читатель узнает об эклибрисах обществ Библии. Автор приводит также примеры более интересных посвящений в Библиях.

Научный сотрудник Таллиннского городского архива Леа Кыйв в своей статье "Необычайный эстонский язык в необычайном издании" знакомит читателя с одной редкой книгой, которую Таллиннский архив приобрел во второй половине 1930-х годов. Это произведение пастора Урвасте Йоганна Гутслафа "Kurtzer Bericht..." (напечатано в Тарту 1644 г.), являющееся существенным источником истории, старинного эстонского языка и духовного мира эстонцев в эти времена. В первую очередь книга направлена против суеверия (содержит старейшую записанную молитву эстонцев от грозы, рассказывает о святой для эстонцев реке Выханду и т.д.), но подход автора к этим темам дает почувствовать его более глубокий интерес к тогда мало ему знакомому народу (Гутслаф пришел из Поммерна в Лифляндию в 1639 г.). Книга маленького формата (9x15,5 см), включает в себе 31 непагинированную страницу предисловий, посвящений, оглавления и 407 пагинированных страниц текста. Позднее Гутслаф пишет и грамматику эстонского языка, которая вышла в свет в 1648 г.

О первых азбуках на эстонском языке очень мало известно. Около 1641 года была издана азбука епископа Й.Иеринга, около 1684 года - азбука известного деятеля просвещения и языка Б.Г.Форселиуса. Старейшие сохранившиеся экземпляры происходят от конца 17 века. Азбуки 1694 и 1698 годов хранятся в библиотеке Лундского университета, один экземпляр третьего, не датированного издания (вероятно 1694-1697 гг.) хранится в Копенгагене, в Королевской библиотеке, второй в Риге, в частной библиотеке. Автор настоящей статьи Абел Нагелмаа знакомит читателей с азбукой, составленной знаменитым писателем и деятелем культуры О. В. Мазингом (1763-1832), рукопись которой он закончил в 1792 г. и которая вышла в свет в следующем году - то есть двести лет тому назад.

Фольклорист Марью Кыйвупу в своей статье знакомит нас с хрестоматией для школьников на южно-эстонском диалекте или на так называемом вырусском языке. Во вступлении она описывает развитие локальной культуры Юго-Восточной Эстонии, называет писателей, пишущих на вырусском языке, отмечает их общий вклад в эстонскую культуру.

В 1988 г. был основан фонд вырусского языка и культуры, собирающий вокруг себя духовных людей родом из Юго-Восточной Эстонии, а также интересующихся родным краем и вырусским языком. Их целью является дать достойное место вымирающему диалектному языку, поддержка писателей, пишущих на этом диалекте, собирание народных преданий. Написание и чтение текстов на вырусском языке сложны для обыкновенного эстонца, непривычного к чтению диалектных текстов. Тем более, что в Вырумаа существует еще ряд разных говоров. Составителям хрестоматии пришлось трудиться, чтобы записать тексты в значной системе, свойственной эстонскому языку. Книга чтения начинается, как обычно в азбуке с А, то есть с начала вещей. Описывается фольклор и этнография Вырумаа, отношения между вырусским и другими финно-угорскими языками, местный быт, приводятся примеры фольклора, поэзии и прозы, в

первую очередь авторов Вырумаа. Имеются также переводы на вырусский язык. Статья стоит внимания с точки зрения лингвистики.

До второй мировой войны шведы по их численности занимали третье место национальных меньшинств в Эстонии. По данным переписи населения 1934 г. их было 7600. Война и оккупация закончили их почти 600-летнюю заселенность. Большинство эмигрировало в Швецию. Так как у них не было возможности для образования на родном языке и развития культуры, оставшиеся здесь ассимилировались с эстонцами. Тийу Реймо в своей статье "Шведы и их печатное слово в Эстонии до 1944 г." дает обзор об изданиях шведов Эстонии начиная с 17 века. Старейшее печатное издание происходит от 1679 г., первые сведения о шведских школах доходят до 17 века, в Ноароотси открыл школу пастор Хасселблад, в летописи Рухну 17 века упоминается как учитель некий Лекслиус. Из архивных данных известно, что в 18 веке в Таллине повторно печатались азбука и катехизис на шведском языке, но ни одного экземпляра не сохранилось. Об исследовании заселенности, истории и культуры шведов Эстонии можно говорить только с начала второй половины 19 века (Карл Руссвурм и др.). Началом национального движения шведов Эстонии можно считать начало 20 века, во главе которого были учителя Йохан Нюман и Ханс Похли. Последний стал в 1918 г. после провозглашения Эстонской Республики народным министром шведов. В 1920 г. открылся народный университет и земледельческая школа шведов в Пюркси, который стал духовным центром шведов Эстонии. В 1931 г. в Хаапсалу открылась шведская гимназия, в 1932 г. Академическое общество шведов Эстонии при Тартуском Университете. После войны прервавшаяся культурная жизнь восстановилась в 1988 г., когда в Хаапсалу было основано Общество культуры шведов Эстонии, началось издание календаря и журнала "Огьеицт". Вновь имеется возможность учиться шведскому языку.

Уно Лийваку в своей статье "Книга и продуктивность культуры народов" старается измерить продуктивность культуры разных народов на основе книжной продукции. Маленькие народы нуждаются и также должны производить больше названий книг на 10 000 человека, чем большие народы. Продуктивность культуры народов и ее зависимость от численности народа приведены таблицей, из которой видно, что во всех так называемых соцстранах продуктивность культуры ниже ожидаемой (исключая Венгрию). Данные таблицы дают кривую линию продуктивности культуры Европейских народов.

В своей статье "Книга на эстонском языке в Библиотеке Тартуского Университета" Маре Илус и Каарин Вийрсалу описывают собрание и хранение печатных изданий Библиотекой Тартуского Университета начиная с ее основания. С 1812 года библиотека имела право на цензорский экземпляр Прибалтийских губерний царской России. Законом о печати Эстонской Республики 1918 г. библиотека получила право на бесплатный обязательный экземпляр, с 1920 г. началось целенаправленное приобретение литературы на эстонском языке. Длительную часть советского времени библиотеке пришлось ограничиваться платным обязательным экземпляром, из-за чего фонд литературы на эстонском языке неполный. А литература с времен Эстонской Республики отделилась в спецфонд, пользование которым было строго регламентированным. В начале 1980-х годов закончилась стройка нового здания библиотеки. В связи с ослаблением союзных отношений подчинения возникла и возможность больше учитывать нужды библиотек Эстонии - после 40-летнего перерыва с 1988 г. библиотека опять получила право на бесплатный обязательный экземпляр, в 1990 г. ликвидировался спецфонд. Сегодня фонд литературы на эстонском языке составляет около 180 000 экз. Потребность читателей в литературе на родном языке год за годом возрастает.

Элна Ханссон более подробно описывает работу с редкой книгой на эстонском языке в Библиотеке Тартуского Университета в течение последних 20 лет. С 1975 г. в отделе рукописи и редких изданий библиотеки началось целенаправленное дополнение коллекции редких книг на эстонском языке, их описание и составление открывающих их с различных сторон дополнительных картотек. В первую очередь в отдел перенесли все экземпляры книг, изданных до 1860 г. и календарей до 1920 г. С 1979 г. в отдел входят и первопечатные произведения эстонских классиков, а также повторные издания знаменитых писателей с времен их

жизни до конца 1940-х лет. С 1984 г. началось выделение изданий с художественными и оригинальными иллюстрациями, также выработаны принципы выбора современной книги в отдел редких изданий. Сегодня занимаются выяснением ранней научной литературы на эстонском языке из основного фонда. Составляющая картотека в основном охватывает издания национальных наук - истории, этнографии, языко- и литературоведения, в некоторой мере и издания об Эстонской земле и природе. Все издания отдела рукописи и редких книг отражаются в общих читательских каталогах книжных выставки для ознакомления с ценностями, хранящимися в отделе.

Председатель Союза Издательств Эстонии Тыну Когер дает обзор "Об издательском деле в сегодняшней Эстонии". Возникло много новых издательств, из которых некоторые ("Avita", "Штамаа") жизнеспособные и самобытные. В 1991 г. был основан Союз Издательств Эстонии, имеющий сегодня 30 членов. В 1992 г. был принят закон авторского права Эстонии, в 1994 г. Эстонская Республика присоединилась к Бернской международной конвенции защиты авторского права. С 1994 г. Союз Издательств Эстонии начал выпускать информационный листок "Raamatukuulutaja", который публикует списки новых изданий и нужную информацию для книжных магазинов, библиотек, покупателей, издателей. Проблемой является снабжение библиотек обязательным экземпляром. В данное время вместе с библиотеками ведется выработка нового соответствующего закона.

"Эстонская книга 1994 г."

Основной статистического учета печатной продукции Эстонии является обязательный экземпляр, поступивший в Национальную Библиотеку Эстонии с 1 янв. 1994 г. до 1 янв. 1995 г.

В 1994 г. в Эстонии было издано 2291 название книги и брошюр общим годовым тиражом 8,6 миллионов экз., из них 1863 названия тиражом 6,4 миллионов экз. на эстонском языке. 76: всей продукции издавалось в Таллинне. 462 названия являются переводами на эстонский язык, всего с 22 языков. Преобладают переводы с английского, немецкого, финского, французского, русского и шведского языков. С английского языка были переведены 231 название тиражом 1,4 миллионов экз., с немецкого - 71 название тиражом 0,25 миллионов экз.

Было издано 474 названия художественной литературы годовым тиражом 2,2 миллионов экз., из них 92 названия литературы для детей (тиражом 0,5 миллионов экз.). Оригиналов эстонской художественной литературы было 148 названий, в том числе оригиналов детской литературы - 25 названий.

"Эстонская периодика 1994 г."

В 1994 г. в Эстонии было издано 196 названий газет (вместе с приложениями), из них 156 на эстонском языке. Сравнивая с 1993 г. число газет увеличилось на 23 названия.

В 1994 г. было издано 449 названий журналов и мелких газет общим тиражом 16,6 миллионов экз., на эстонском языке - 381 название тиражом 15,2 миллионов экз. Сравнивая с 1993 г. - увеличение на 137 названий и на 3,8 миллионов экз. В Таллинне вышло в свет 259 названий журналов и мелких газет общим тиражом 8,5 миллионов экз., в Тарту - 55 названий тиражом 1,7 миллионов экз.

Вступительные строки: Размышления о роли книги в истории культуры Эстонии	Кира Роберт	4
Наш подъем и падение - в литературе	Анне Валмас	5
Круг вокруг ранней печатной продукции Эстонии	Лийви Аарма	6
О ранних изданиях Библий на эстонском языке в Национальной Библиотеке Эстонии	Урве Сылдре	9
Необычайный эстонский язык в необычайном издании	Леа Кыйв	11
Книга дома и церкви на родном языке - 300	Михкел Вольт	14
Значительное издание в развитии истории азбуки Эстонии	Абел Нагелмаа	15
Учение - зерно или где эта лужа, в которой лягушки живут	Марью Кыйвупуу	17
Шведы и их печатное слово в Эстонии до 1944 года	Тийу Реймо	20
63 редкого издания Эстонской книги в библиотеке Чикаго (племянник Наполеона собирал эстонские печатные издания)	Феликс Ойнас	24
Книга и продуктивность культуры народов	Уно Лийваку	25
Литература на эстонском языке в Библиотеке Тартуского Университета	Маре Илус, Каарин Вийрсалу	28
20 лет работы с редкими изданиями на эстонском языке в Библиотеке Тартуского Университета	Элна Ханссон	30
Обязательный экземпляр - национальная память или источник приобретения	Керсти Набер	33
Печатное издание Эстонии 1994 г. глазами издателя	Тыну Когер	34
Книжная ярмарка в Таллинн	Леа Луми	36
Информирует эстонский центр ISSN	Сильви Мэтсар	37
Эстонская периодика 1994 г. (статистика)		37
Эстонский центр ISBN		38
Эстонская книга 1994 г. (статистика)		38
Массовые библиотеки Эстонии 1994 г. (статистика)	Хели Приймets	38
КАТАЛОГИЗАЦИЯ		
О каталогизации новых книг	Эне Вялипус	39
ВОСПОМИНАНИЯ		
О Кая Ноодла	Хайн Танклер	40
Воспоминания одного библиотекаря	Кая Ноодла	41
СТРОКИ ЮРИСТА		
Обзор закона Эстонской Республики об отпусках	Хели Наерис	42
ВЕСТИ		
О перспективах развития дигитальной картографии в библиотеках Эстонии	Эве Танг	43
ПЛАТНАЯ СТРАНИЦА		
Библиотека Академии Наук		46
Библиотека Тартуского Университета		47
РЕЗЮМЕ		48
SUMMARY		50

SUMMARY

From 1576 to 1630 there is a gap in the Estonian Lutheran written word – no books are have been tracked down from that period. The author Liivi Aarma has used a new historical source - the materials of investigations and visitation of the Bishop of Västerås in Norther Estonia in 1627. It comes out that in 1627 some ten pastors used church manuals - *Manuale Eccl. Estonica*. The first known man of letters who wrote in the Estonian language, Heinrich Stahl used two manuals - Dubberch's and Russow's manuals. So we can presume that at the end of the 16th century some Estonian church manuals had already been published, as Georg Müller hinted in his Estonian sermons at the beginning of the 17th century.

Urve Sildre, a librarian in Rare Books Department of the National Library of Estonia in her article "Old Estonian Bibles in the National Library of Estonia" enumerates the copies of the Bibles published from 1739 to 1854 and describes their condition nowadays. The explains the impressions of New Testament and the problems in connexion with the publishing of Testament in South Estonian dialect. The speaks about the book lables of the Bible Societies. The author has pointed out some interesting entries in Bibles.

Lea Kõiv, researcher of Tallinn City Archives introduces a rare book that Tallinn City Archives acquired in the second half of the 1930s in her article "The Rare Estonian Language in a rare Publication". It is the work of the pastor of Urvaste, Johann Gutsclaff's "Kurtzer Bericht ...", published in Tartu in 1644, and it is an essential source of Estonian history, old language and the intellectual world of Estonians at that time. The book is written in anti-superstitions spirit (including the oldest recorded Estonian the Thunderstorm's Prayer, it tells about the Estonian holy river Võhandu, etc.). The author was interested in the Estonian nation, yet unknown to him. (Gutsclaff came from Pommer into Livonia in 1639.) The book is small in size (9x15.5 centimetres) and includes the text on 407 paginated pages; prepositions, dedications and the contents on 31 unpaginated pages. In 1648 Gutsclaff's Estonian grammar-book was published.

We know very little about Estonian spelling books. About 1641 bishop J. Jhering's and about 1684 a well-known linguist and schoolman B. G. Forselius's spelling-books were published. The oldest preserved copies of spelling-books date back to the end of the 17th century. The copies of spelling-books published in 1694 and 1698 are preserved in Lund University Library; a copy of the spelling-book (published about 1694-1697) is located in Danish Royal Library in Copenhagen, the other in a private library in Riga. The author of this article Abel Nagelmaa introduces the spelling-book compiled by Otto Wilhelm Masing (1763-1832), a well-known man of letters and culture. The manuscript was completed in 1792 and published in 1793 - about 200 years ago.

In her article folklorist Marju Kõivupuu introduces the children's reading-book in South Estonia dialect (Võru). She describes the development of the culture in South-Eastern Estonia, refers to the writers who have written in this dialect and mentions their contribution to Estonian culture.

In 1988 the Society of Võru Dialect and Culture was founded. The aim of its members is to support the authors writing in this dialect, to collect folk traditions and to rise the importance and vitality of the dialect. It is difficult for an Estonian to read and write in dialect. Võru dialect has many subdivisions and that makes it even more difficult. The compiler of the reading-book has taken much trouble to take down the texts in the sign system proper to the Estonian language. The reading-book begins with A, i. e. from the beginning. The author presents the folklore and ethnography of Võrumaa, the local mode of life and the relations between Võru dialect and West Finnish languages.

Many examples of folklore, poetry and prose, written by Võrumaa's writers are given. There are even some examples of translations into Võru dialect. The article is interesting from the linguistic point of view.

In her article "Swedes and Their printed Word in Estonia up to 1944" Tiiu Reimo introduces the publications of Estonian Swedes beginning from the 17th century. The Swedes have been living here for about 600 years. In 1934 there were 7,600 Swedes in Estonia. Most of them fled to Sweden during the WW II. The earliest publication dates back to 1679. The first Swedish schools were opened in the 17th century (in Noarootsi pastor Hasselblad, in Ruhnu schoolteacher Lexlius is mentioned). In the 18th century several spelling-books and catechisms were published. No copies have been preserved. Swedish population's history and culture are described in the second half of the 19th century (Carl Russwurm, a. o.). The Swedish national movement in Estonia began in the beginning of the 20th century, the leaders were teachers Johan Nyman and Hans Pökli. The latter became the Swedish National Minister in 1918 after the independent Republic of Estonia was proclaimed. In 1920, in Pürksi adult education courses were organized and an agricultural school in Pürksi was opened. The latter became an intellectual centre of Estonia Swedes. In 1931 a Swedish High School was founded in Haapsalu, and in 1932 the Academic Swedish-Estonian Society by Tartu University was commenced. In 1988 the cultural activities of Swedes intensified - the Estonian Swedes Society of Culture was founded in Haapsalu, a calendar and a journal "Justbon" continued to publish. It is again possible to learn the Swedish language.

In his article "A Book and the Cultural Productivity of Nations" Uno Liivaku tries to measure the cultural productivity of nations observing their book production. Small nations need and publish more books per 10,000 head than big ones. All the data in the article is given in the form of a table. It shows that the level of so-called Socialist countries is lower than supposed. (Hungary is an exception.) The standard curve of the cultural productivity of European nations is plotted.

In their article "Estonian Books in Tartu University Library" Mare Ilus and Kaarin Viirsalu describe the collection and preservation of Estonian printed word in the Library. Since 1812 Tartu University Library had the right to get a censor copy for Baltic provinces. Since 1918 according to the Press Law of the Republic of Estonia the Library had got a free deposit copy. Since 1920 the purposeful provision of Estonian books had been initiated.

During the Soviet period the Library got only a paid deposit copy and so the stock of the literature in the Estonian language of that time is incomplete. The literature of the period of the Republic of Estonia was separated into a restricted access collection and its use was strictly limited.

In the beginning of the 1980s the new building of Tartu University Library was finished. Owing to the relaxing subordination to Moscow authorities it was possible to take into consideration the needs of Estonian libraries. After a 40-year interval Tartu University Library was given the right to get a free deposit copy. In 1990 the Department of Restricted Access Collection was liquidated.

There are about 180,000 copies of Estonian publications in the Library. Readers' demand for the literature in their native language has increased from year to year.

Elna Hansson writes about the work with Estonian rare book in Tartu University Library during the last 20 year. In 1975 the Department of Manuscripts and Rare Books began the purposeful replenishment of Estonian rare books collection, the description of books and the compiling of supplementary card files to open the

content of books from different aspects. At first all the books published before 1860 and the calendars up to 1920 were brought into the Department. Since 1979 the first editions of Estonian classical literature and the reprints of well-known writers' works published in their lifetime up to the end of the 1940s belong to the Department. Since 1984 the books of artistic workmanship and with original illustrations have been selected from the other collections. The principles of selecting a contemporary book into rare books collection were worked out. Now the selecting of early Estonian scientific literature from the main collection is being carried on. The card catalogues of national sciences - history, ethnography, linguistics, literature, and of the publications dealing with Estonian country and nature are generated.

All the books and periodicals in the Department of Manuscripts and Rare Books can be found in general reader catalogues and there is a number of additional card catalogues (schoolbooks up to 1920, miniature editions, the book-bindings of artistic workmanship, etc.). The Department is responsible for the preservation of the books and for making them accessible for readers. The Department introduces its collection on the book exhibitions.

In his article "On the Publishing of Books in the Estonia of Today" Chairman of the Board of the Estonian Publishers' Association **Tõnu Koger** gives a survey of the activities of the Association. Many new vigorous and original publishing houses have been come into being (Avita, Ilmamaa). The Estonian Publishers' Association was founded in 1991. At present there are 30 members in it. In 1992 the Law on Copyright was adopted in Estonia. In October 1994 the Republic of Estonia joined the Bern Convention. Since 1994 the Association issues its information bulletin "Raamatukuulutaja" (Book Herald). It gives necessary information and the registers of published books. In cooperation with Estonian libraries a new law that would help to acquire deposit copies is being prepared.

Estonian Books in 1994

The basis of Estonian publishing statistics is the number of deposit copies of the publications that are issued in Estonia from January 1, 1994 to January 1, 1995 and sent to the National Library of Estonia. During this period 2291 titles of books and pamphlets were published with total impression 8, 600,000, including 1863 titles (6, 400, 000 copies) in the Estonian language. 462 titles were translated from 22 foreign languages (English, German, Finnish, French, Russian, Swedish, etc.), from English 231 titles (1, 400,000 copies) and from German 71 titles (300, 000 copies). 474 titles (2, 200,000 copies) of fiction, including 92 titles (500, 000 copies) of children's fiction were published 148 Estonian original books, including 25 children's books were issued.

Estonian Periodicals in 1994

196 newspaper titles (with supplementary sheets), of which 156 were in the Estonian language were published in 1994. The number of newspaper titles increased by 23 titles, compared with 1993.

449 journals and newsletters with total impression 16, 600, 000, of which 381 titles (15, 200, 000 copies) were in the Estonian language were published in 1994. The number of journals and newsletters increased by 137 titles (3, 800, 000 copies) compared with 1993.

259 titles of newsletters and journals (8, 500, 000 copies) were published in Tallinn, 55 titles (1, 700, 000 copies) in Tartu.

First Column: Some Meditations of the Role of a Book in Estonian Culture	Kyra Robert	4
Our Rise and Fall – Together With Book	Anne Valmas	5
About the Estonian Early Printed Word	Liivi Aarma	6
Early Estonian Bibles on the National Library of Estonia	Urve Sildre	9
Rare Estonian Language in the Rare Publication "Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat" (Home and Church Book) - 300	Lea Kõiv	11
Masterpiece of Estonian Spelling-book	Mihkel Volt	14
Õpetus on see iva ehk kon om tuu lumpj, kon kunna'umma'?	Abel Nagelmaa	15
(Reading-book in Võru Dialect)	Marju Kõivupuu	17
Swedes and Their Printed Word in Estonia up to 1944	Tiiu Reimo	20
63 Estonian Rare Books in Chicago Library: Napoleon's Nephew [Louis-Lucien Bonaparte (1813-91)]		
Collected Estonian Publications	Felix Oinas	24

* * *

A Book and the Cultural Productivity of Nations	Uno Liivaku	25
Estonian Books in Tartu University Library	Mare Ius, Kaarin Viirsalu	28
20 Years of Working with Estonian Rare Book in Tartu University Library	Elna Hansson	30
A Deposit Copy - National Memory or the Source of Supplying Insight of a Publisher into Estonian Publications in 1944	Kersti Naber	33
The Baltic Book Fair '95 in Tallinn	Tõnu Koger	34
Estonian Centre of ISSN informs	Lea Lumi	36
Estonian Periodicals in 1994 (Statistics)	Silvi Metsar	37
Estonian Centre of ISBN		38
Estonian Book in 1994 (Statistics)		38
Estonian Public Libraries in 1994 (Statistics)	Heli Priimets	38

CATALOGUING

Something New in the Cataloguing of Books	Ene Vilipus	39

MEMOIRS

[About Kaja Noodla]	Hain Tankler	40
A Librarian's Memoires	Kaja Noodla	41

LEGAL COLUMN

Survey of the Holidays Law	Heli Naeris	42

NEWS

Perspectives of Digital Cartography in the Libraries of Estonia	Eve Tang	43

PAID PAGE

Tartu University Library	46
Library of the Estonian Academy of Sciences	47

PE3IOME

SUMMARY	48

	50

Vota Nuptialia,

Quibus
Virtutum ac morum integritate condecoratissimum
JUVENEM

Dn. HENRICUM

STAGL / Mercatorem apud nos
non postremum, SPONSUM;

Et
Leticissimam Pudicissimamq; VIRGINEM

MARGARETAM,

Integerrimi atq; Spectatissimi VIRI

Dn. CASPARI Stralborn / primaria
Tribus Senioris meritissimi, Filiam,
SPONSAM;

Cum nuptias XIV. Calendas Octobr. celebrarent,
Prosequerantur Gymnasij

RECTOR & PROFESSORES.

REVALIÆ,

TYPIS HEINRICI WESTPHALI,
Gymnasij Typographi, Anno 1643.

ad
Linguam Oesthonicam,
Anführung

Zur

Östnischen Sprache

Bestehend nicht alleine in etlichen pra
ceptis und observationibus,

Sondern auch

In Verdolmetschung vieler Teutscher
Me sui anna Wörter. moral

Der Östnischen Sprache Liebha
bern mitgetheilet

M. Anthon von Stralborn

HENRICO GÖSEKENIO,

Hannovera - Brunsvigo,

Der Christlichen Gemeine zu Goldenberg in der
Weyl Pastore, der umliegenden Land-Kirch en Pra
posito, und des Königl. Consistorij zu Koyal
ordinario Assessore.

REVALIÆ

Gedruckt und verlegt von Adolph Simon
Gymnasij Buchdr. Anno 1660.

Se armolissamba Nohzi Nunninga / meie armolissamba Nunninga ninf Herrra

Rahdi Jssand / Feld - Marschall - Lieutenant ninf General - Gouverneur
ülle Ehsti - Wab ninf Tal - Linna

AXEL JULIUS Graff DE LA GARDIE,

Frijherra / Herrra ülle Autis - Tullegarn - ninf Frijberge Woisa.

Est eth mul se Schmskeri Ammet on tabda andnut / kuitao saggadaste neist Tallopojast
ninf Nabratwast ilmarwalmustamatta Siffa ninf Kike Nabhat walmustada Linna tuare / se wasto nemmat
übbe Zehbe ninf Nabmato lumba päble ür Meel on pantut / lumba ka nehd Nabhat ommat meritut / jelle sab
wat lumb Zehbe monford / kus tarbir tulley / nende Kaupmehbede jures Kauga / Sobla ninf temma sarnase Kau
va ehs Pantir pannare ninf ilka sabš Pantir jettare / me lebbi sibš sündip / eth kus ür eht töine surrey / ür seggaminne Dsi tulley /
sest eth nende Perrajast ni sagguset walmustut Nabhat en tochtwat müba / kartmas / eth perrast nehd sammat / kenne perrast nehd
ommat olnut woirit jelle tagga naudma / kus nemmat wabhelt Kümme / Kartümme / ja emamb Abstat sibš nende jereel küsi
wat ninf ninda sübre Nibdo nende Perrajade seas taufer. Sammat kombel annap se samma Schmskeri Ammet tabda / eth
nemmat mitte / kus neist saby päbtut / woirat tubhat Siffa Nabhat Nunninga Sodda Wäbbe tarwir saktada / seperrast
eth nehd sammat neist Wörfoverist / kumbat Werrawwa ette keil üstesostwat (kumbat toch monford awwaliko Plakatide ninf
Nabmatode lebbi erralehtut ommat / ni häbsti Mahtede / kui Werrawwade ehs offerut ninf nende Tallopojade läbst / oke kui
weaani wöetare / seperrast nende Pähtoisus webhendatur saby / ninf nende Nautw mitte on tubbat paar / minna tabhan mitte
üteda emamb / kui webi bihal neist on küsitut / saktada / eth mühd ni häbsti übbe kui töise sehs / keil parratut ninf ninda keil segga
muane Dsi erralehtut sibt / sibš tabhan Minna Ammeti poblest sändma ninf sefina / eth ejimast nehd sammat kumbat ilma
walmustamatta Siffa ninf Kike Nabhat Linna walmustada tohwat / ninf sewasto übbe Zehbe saktwat / peawat keiselauiwamb
Kümnen Abšade Nal nehd sammat jelle taggase wortma muto nemmat mitte peawat nehd sammat taggase sabma / ninf nende
Zehbe Nabhat neite üchrike aittma. Kumbat aggas nisagguset Nabhat ninf töise Kaupa / kui Hülgeraswa ninf sehberdama
Werrawwa ette eht Mahtede päble erramühwat / nende Käbst reap se Nabha / lumba nemmat sibt ette sahnut woetut sabma /
nehd sammat aggas / kumbat sedda ostnut / nende päble peap se Kunningatit Sifcal kaibama ninf kui Wochtowannambade
Kestowastorannajat nichterut sabma / eth seddamant se Nuchtus peap nende päble leima. Neite Moistnikulle aggas kumba
Walda alla nisagguset Siffa Nabhat ninf Hülgeraswa offerate saby tubba antut / eth nemmat sedda woirat errawotta.
Ninf eth sedda mühd seisenobbenambast ninf emambast nehd Tallopojast woirit tabda sähda / saby sefinnane arowa Nabmat
ninf Plakat Mahkhele sehs kirjotut / ninf peawat nehd Kirlo - Jssandar Mahte monford Absta sehs Ganhu päbtit sedda mahba
loetama. Me jereel sibš keil ninf ür iggatit woirat Sammatubstakult hendas noitada ninf Nuchtluse ehs hoida. Kirjotut
Tal - Linna Linna päbi sel kadira päble kabhelümme September Kuh Pähtwal kus kirjoti 1696. Absta.